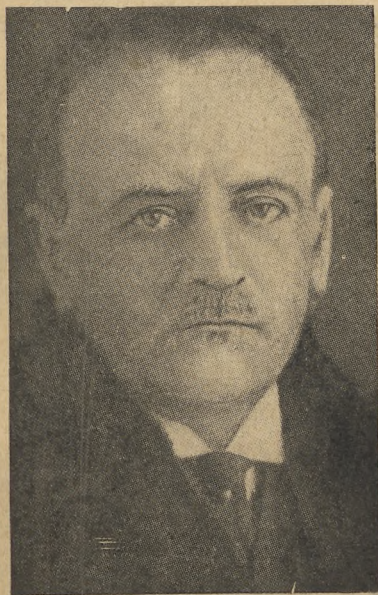

510102

СОТНИКІВНА

П О В І С Т Ь

БОГДАН ЛЕПКИЙ

ЛЬВІВ, 1927
НАКЛАДОМ КООПЕРАТИВНОЇ НАКЛАДНІ
„ЧЕРВОНА КАЛИНА“

STAROSTWO w ŻÓŁKWI

Egzemplarz obowiązkowy

Nakład: 3000 egz.

Data: 5/9 1927

1102

БОГДАН ЛЕПКИЙ

СОТНИКІВНА

ІСТОРИЧНА КАРТИНА
З ЧАСІВ ВИГОВСЬКОГО

H. 422.

ЛЬВІВ 1927
НАКЛАДОМ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

T. 540102

1927. 8.0. 304

Друкарня ОО Василян у Жовкві.

I.

„Бачиш, тітусю, яке гарне квіття!“ — кликала Олеся, вбігаючи в світлицю.

Лівою рукою повне наручча тулила до грудий, а правою підтримувала кінець среброглавої плахти так, що білу, долом вишивану сорочку, мало що не до пояса було видно, бо і в подолку було квіття і в косах і скрізь, — куди пройшла, сипалося за нею.

Колиб її в цей мент, врадувану й румяну, побачив був київський спудей, а хочби й бакаляр, так повіривби, що очам його явилася українська Псіхе, а це бач, донька сотника Шелеста, його одиначка, Олеся, вбігла з городу в світлицю.

„Чомуж ти не дивишся, тітусю? “щебетала. „Отсі, на тонесеньких рістках, це кручені паничі. Бідні, голівки до долу попускали, буцім то засоромилися, що облизня від дівчат своїх піймали. А це, бачиш — чаполоть, а це водяний мак, а отсі жовті, то глечики, а ось тобі і латаття круглолисте, знаєш, це той білий цвіт на щіпких билинах-товстунах, що на воді горілиць лежить, ніби вигрівається до сонця. Правда, що гарні? Ох якіж вони гарні, тітусю!“

Врадувана висипувала своє добро з наручча і з подолка на дубовий стіл, аж у хаті, наче в лузі запахло.

„А звідкіляж ти того так багато набрала?“ — питалася тітка, похитуючи головою.

„Гайові севрюки¹⁾), як везли май, двір на свята маїти, нарвали для мене на батькових лугах та на нашому озерці“.

„Бачу, що не городові це квітки а з води і з лугу, польові. Їх же зараз і в воду требаб покласти, щоб не зівяли, бо їм без води, рівно, як і рибі дихати важко“.

Олеся зняла з полиці глибоку, срібну миску та два цинові, широкошії збанки, побігла до пекарні, принесла ведерце води, поналивала в посуду і уклала туди цвіти, любуючись, що вони такі гарні і що пахнуть, як турецькі олійки.

„Дівчино!“ — кликала, заломлюючи руки тітка. — „Та ти мені тут такого поналиваєш, що батько, як з гóроду верне, то сваритиме. Завтра в нас Сошествіє св. Духа, прийдуть старшини й отці духовні зі святками здоровити, а тут, ніби в хаті й хазяйки не булò. Краще пішлаб ти та причепурилася трохи“.

„До когòб то?“

„Звичайно: до людей, а до когòжби?“

„Не бачила сова півня, як узріла — обімліла!... Скучні вони, отсі батькові старшини“.

„Не розумію тебе, Олесю. Ти вже не дитина. Сімнайцятий рочок пішов, а тобі отсі „товстуні“ та „глечики“, та як ще там тая трава зветься, любійші від женихів“.

„Або я, тітусю, дзигльованка²⁾ міська, щоб підлабузнюватися та бісики пускать до будь когò!“

„А невжеж осавул Приходенко будь хто? Хібаж він дурний?“

¹⁾ севрюки — сторожі; ²⁾ дзигльованка — кокета.

„Та не дурний, а лиш пришелепуватий¹⁾ трохи“ — відповіла Олеся і розсміялася, а разом з нею сміялося літнє сонце, заглядаючи з ясного неба в сотникову світлицю і сміялися срібні миски, тарілки, чарки й друга посуда, уставлена кругом на полицях і усміхнулася тітка Магдалена, в шовковому шушуні²⁾, що дрібними збірками спливав по її круглих бедрах, від стану мало що не до самих кісток.

Тітка Магдалена, сестра покійної сотничихи, що в сотника хазяйкою жила і виховала Олесю, перед якою годиною з Київа, з прощі вернула. Днина була горяча і вона, щоб не вбірати плаhti і корсетки, накинула на себе отсей легкий, шовковий шушун.

„І сотник Журба так любовно дивиться на тебе“ — казала, призираючись до зеркала тітка Магдалена.

„Треба мені Журби! Мені радості хочеться“.

„Або ти знавш, кого тобі хочеться“.

„Може і знаю, так у великий дзвін не дзвоню — не треба.“

„Ого! Навіть мені не скажеш, хто це той щасливець?“

„Може й скажу, так не нині“.

Тітка Магдалена до смажних губ два пальці притикала а тоді несла до чорних бровів та вигладжувала їх.

Хоч її вже давно четвертий десяток стукнув а не зрікалася ще надії на подружжа.

„Сотник Журба, чоловік славний. У нього, як твій батько каже, голова до ради, а руки до звади, у по-

1) пришелепуватий — придурковатий; 2) шушун — довгий каптан, від стану в дрібні складки.

ходах бував і маєтків придбав, а що трохи на одно око не добачає, так велике мені діло...!”

„Більмо окові не вадить, лиш, що не бачить“, перебила сміючись Олеся і зиркнула в вікно. Тай гарножбо обтикали весь двір! — крикнула радісно, як дитина і руками сплеснула. „Навіть у плоті зелених віток повтикали, а стежки, ніби в хаті долівку пахучим шуваром притрусили. Люблю я Зелені Свята. А в четвер буде в нас Русалчин Великдень. Отсе недавно був Рахманський, а в четвер Русалчин. Звідкіля воно, тітусю?“

„Хто про що, а вона про Наливайка,“ — відповіла, беручись за підбоки тітка. „Я до неї про женихів, а вона мені про Русалчин Великдень гне, про зілля плеще, ніби я його на мойому віку не видала!“

І задумалася. А по хвилині, зітхаючи солодко, почала.

„Колиб ти знала, Олесю, з яким гарним Москалем я нині зустрічалася, ох, ох!“

„Москаль і гарний?“

„А невжеж Москалі не люди? У всякого народу лучаються гарні мушціни, а цей, про якого кажу, та такий тобі красунь, такий красунь, що, Боже ти мій!“

„Влюбилися?“ — спитала Олеся, прижмурюючи своє праве темно-синє, аж фіялкове око.

Тітка грізно глянула на неї, алеж сестрінниця була така гарна з тим прижмуреним очком, з тими румяними щічками, з тим носиком рівеньким як зі слонової кости та ще з маленькою борідкою, на якій злегесенька зарисувався ще менший долочок, така гарна, що тітка не видержала суворого погляду і злегка всміхнулася.

„Влюбилися, тітусю?“ повторила Олеся і відчинила праве, а прижмурила ліве око. „Ну що,

признайтеся, дуже влюбилися у вродливого Москаля?”

„Гадаєш, що мені вже й любитися не вільно“.

„Того я гадати не можу, бо знаю, що хлопці від вас очий не відривають“.

Тітка обтерла ще доволі червоні, смажні губи білою, пухенькою рукою і пісним голосом відповіла.

„Буцім то я не знаю, що ви собі гадаєте про мене“.

„Що? Що? Кажіть тітусю!“

„Сиди грибе, пок тебе хтось здібе, — ось що!“.

Олеся прискочила до тітки, обняла за шию й цілувала: „Та що ви таке вигадали, ну! Та де ми смілиби! Йй Богу нікому з нас щось таке й до голови не прийде“.

„А щоб ти знала, що я ще не одну таку дуреньку, як ти, в козячий ріг загналаб, та не хочу і не потрібую. Ось і цей нині прямо їв мене очима“.

„Ох лишенько мені! Їв, кажете? Їв? Розкажіть, дорогенька тітусю, як воно було, бо цікава!“

І тітка розказувала Олесі про свою останню любовну пригоду, про свої подвиги, котрих у неї було так багато, що й на воволій шкурі не списавби, бо тітка Магдалена таке вже щастя мала, що на якого „мушину“ глянула, кождий їй подобався і про кожного собі гадала, що він влюбився в неї. Їдучи до Києва стрінула в гостинному дворі молодого Москаля. „У сріблестій кольчuzі, в наколінниках блискучих, з келепом позолочуваним і з пістолями“.

„Ой, ой, таже це цілий арсенал. Хтож воно такий?“

„Слухай, не перебивай! Може стряпчий, стольник, околничий, а може й боярин, досить — що чоловік гарний і родовитий“.

„У кожного чоловіка є свій рід“.

„Та рід родою не рівний, — дурнаж бо ти“.

„Розкажіть далі, тітусю“.

„Коли він зі своїми поїзжанами надтягнув, я вже за обідом сиділа“.

„І що?“

„Увійшов, поклонився і попросив дозволу, біля мене за столом сісти“.

„Біля вас. А близько?“

„Одеська!“ — гримнула на дівчину тітка.

„Я вже мовчу. Кажіть бо!“

„Накладав мені страву на тарілку і меду чарку підніс“.

„А носа в обрус не обтер?“

Тітка спалахнула, загнулася і Олеся ледви вблагала її, щоб розказувала далі, як то він крадьки споглядав на неї, як очима завертав, зітхаючи і як хусточку, котру тітка нечаяно опустила, з землі підняв та ще в ручку поцілував, вручаючи. Одним словом прегарний, молодий чоловік.

І тітка з повної груди зітхнула, аж намисто на її круглій шії задзвеніло.

Олеся, нібито вважно слухала кожного слова, аж нараз рожеві губи надула:

„Не люблю я отсих Москалів тай тільки!. А кажіть же ви, уміє він балакати по людському?“

„Ще й як! Грубого слова не повість. Не скаже кобила, лиш кляча“.

„Дивіть! То він мабуть і в Польщі бував“.

„Може й бував. При воеводі служить“.

„Ого-го! Високо підскочив. Дай йому Боже ще вище — щоб під ним і землі не було, лиш щоб баламкався“.

Тітка перехрестилася. „Від дурної чую тай ся не дивую“.

Олеся ніби того не чула. „І ще він як казав?“ питалася.

„І баба не повів ніразу“.

„Лиш як?“

„Женщина“.

„А ви хотіли, щоби він до вас казав — баба?“

„Одеська!“ — гримнула знову тітка. „Пора дурні норови лишити, тиж сотниківна! Не селюшка, а панночка старшинська! І знатиб тобі, як балакати з тіткою, котру кожний шанує, бо вона того достойна! Смілка якась, верзуха!“

Олеся вдавала перестрашену. „Тай налякали ви мене, тітусю“, казала — „аж сорочка полотном стала! Ой-ой!“ А по хвилині: „А який же цей Москаль? Білявий, чи чорнявий?“

„Білявий“.

„Кажіть краще рудий і кирпатий і короткошій, сапливий, опасистий, — красунь! Тай люблюж бо я всіх отсих поміщиків, вотчинників, стряпчих, дряпчих, ратників, шкарадників, що їх Москва до нас понасилала лихий зна пощо, щоб не можна було безпечно в пасіку проскочити, щоб народові всяку доukuку творили, — ох, як я їх люблю!“

„Може вони твоєї любови не дуже то й потребують“.

„І я теж без олію не зімлію“ — відповіла Олеся і надула свої губи так, ніби то вона на цілу Москву свище.

„А знавш ти, дурненька, хто це був?“ — спитала, нараз тітка.

„Не вжеж мало Москалів на світі? В десятеро більше, як треба, як мені знать?“

„Це був той молодий боярин, що від воєводи при нашому полку настановлений“, — сказала тітка і нараз скочила, як ужалена.

Побачила крізь вікно трьох їздців, що на спіненних конях до ганку причвалали.

„Божеж ти мій! А я в шушуні!“ крикнула й зірвалась з місця.

Олеся й собі хотіла втікати, але тітка Магдалена спинила її: „Стривай! Тобі треба остатись у світлиці та привітати гостей. Я зараз приберусь“.

II.

Бралось під вечір. Голубе небо рожевіло, ставало подібне до полинялого фіолетного шовку і тільки на заході золотилася ще широка, ясна смуга, від якої сипалося мерехтливе сяйво, ніби небо на свято поясом підперезалося.

Весь сотниковий двір був умаєний, подвірря підметене, вози позакочувані до маштарок, стіни побілені вапном і підведені жовтою глиною.

Біля вікон хиталися мальви, постукуючи головками до шибок, вигибалися на тонких вітках троянди, пахло мятою і щеберцем.

Над хутором сотника Шелеста вітав цей поважно-радісний настрій, який тільки на Зелені Свята буває. Тільки здорові, як річні бички собаки, що зранку до ночі мов медведі на ретязях грубих танцювали, побачивши царських всадників, зняли такий гав та лай, що хоч уши затулюй.

Даром заспокоював їх гайдук, даром гримав на них старий дворецький, — не вгавали, аж землю під собою дерли. „І собаки Москалів не люблять“ — погадала собі Олеся, приглядаючися крізь вікно, як оден із верхових зіскочив з „лошаді“, підбіг до свого „господина“, підтримав йому стремя, поміг злізти і широкою долонею обтріпав його довгий каптан ніби жидівський халат. Відразу знати було, що приїхав старшина з двома службовими.

Старшина мав під каптаном лискучу кольчугу, сталеві наколінники, а на голові велику, соболеву шапку, дарма, що на дворі, хоч вечоріло, духота стояла величезна.

Дворецький відчинив ворітця до ганку, поклонився і попросив гостя в хату. Цей перехрестився тричі до образів і тричі зігнувся у поясі так низько, що мало не доторкнувся своєю рудавою бородою до турецьких коврів, якими встелена була долівка. Товстими, споченими устами мимрив молитву.

Покінчивши діло з образами повернувся до паночки. Ліву руку поклав на груди, правою доторкнувся землі.

„Здорові були, Олександро Тимохвіївна!“ — промовив, усміхаючись солодко.

„Доброго вам здоровля, Кириле Івановичу!“ — відповіла дівчина, вітаючи гостя, котрого нераз бачила на хуторі свого батька.

Кажучи це, ледви здержала усмішку на малинових губках, бо не могла спокійно дивитися на того медведя, що хотів вдавати собою льва. До того ж рудобородий царський старшина спотився, а волосся його вкрилося пилюгою, що ніраз не збільшувало його краси. „Ну, і малаж у кого закохатися моя тітка!“ мало не скрикнула Олеся.

А Кирило Іванович говорив поважно, ніби кожне його слово неменьше таляра було варте: „А я отсе до вашого батька з дорученнями від могого начальства“.

„Батька дома немає. Доручить мені“, — і усміхнулася Олеся.

„Себе я радо доручивби вашій милости“, — відповів не надумуючись Москаль, „а службових діл мені доручати не вільно“.

„А я на них більш усього цікава“, — відповіла Олеся, злегка прижмурюючи ліве, фіялкове око.

Гість глянув і облизався, як кіт до сала. Дівоча краса брала його за серце. Олеся відчувала те, і як усяка дівчина тишилася вражінням, яке на того „мушину“ робила, дарма що він її ніраз не подобався.

„Сідайте, будь ласка! Чогожбо ви стоїте, мов перед начальством?“

„Кажіть краще, мов перед образом у церкві“, — відповів і знову язиком повів по закурених вусах.

„Це ви вже не до ладу сказали, Кириле Івановичу. Бо на якуж то я святу скидаюся? На Варвару, чи на Катерину?“

„На янгола“, — відповів гість і засміявся від уха до уха, врадуваний відповіддю, котра йому так щасливо прийшла до голови.

„Не дай Біг таких янголів!“ — сміялася і собі Олеся. „Та вониб ціле небо верх дном перевернули. Але сідайтежбо, якщо не хочете, щоб вас ноги боліли. Тітка Магдалена незабаром вийде до вас. Ви її“ — додала тихцем, ніби довірено — „дуже вподобалися. Дуже вас вихвалює. Говорить: діловий і родовий мушина“.

Гість підкрутив вус і відкашельнув: „А ви?“ — спитався, показуючи рідкі, грубі зуби.

„Цікаві знати?“

„Ще й як!“

„А тож бо то чому?“

„Всякому чоловікові його будущая цікава“.

Олеся підскочила. „От, верзете ка зна що! Я Москалів не люблю. Не люблю і тому край!“ ще й при-тупнула жовтим чобітком, аж срібна підківка за-дзвеніла.

Москаль випулив очі. „Не любите, Олександро Тимохвіївна?“

„Не люблю, Кириле Івановичу, не люблю і ще раз не люблю, і не люблю! Так їх не люблю, що й у сні бачити не хочу, от що!“

„А чому ж то ви не любите нашого брата?“

„Бо так мені Бог дав, бо на милування нема си-
лування, бо краще жить було, зак Москва наїхала
до нас... Хотіли чути, так чули“.

„Га, що ж!“ — відповів, зітхаючи гість, — „спа-
сїбі і за те. А я вас все таки люблю і радби на
вас оженився“.

„На минї? Як ви це кажете, Кирило Івановичу?
Це якось так смішно виходить“, — і вона розсмія-
лася щиро, голосно, а Кирило Іванович стояв роз-
зявивши рота.

На щастя зі своєї світлички вийшла тітка Магда-
лена. Замість шушуна мала на собі на зразок ша-
хівниці виткану плахту, старої, дорогоцінної роботи,
і корсетку чорну, оксамитну, з жовтими відлогами
і намисто з самих дукачків, аж у хаті брєніло,
куди йшла.

Грубі, чорні коси в джереґелі¹⁾, на ногах червоні
сапанці, хоч сороковий годок минув, на молодицю
була ще доволі гарна: повновида, з великими, тем-
ними очима, з перчиком на румяній щічці. Трохи
тільки за повна, що особливо літом було невідгідне,
не могла ходити жваво і треба було часто-густо
втирати піт, а разом із ним також і те білило, яке
за дорогий грїш аж у Київі в аптикаря-Німця ку-
пувала.

¹⁾ в джереґелі — вінком круг голови.

Гість, побачивши хазяйку, поклонився їй, як перше Олесі, а вона злегка присіла, лівою рукою при-держуючи намисто, а правою граціозно підбираючи плахту, щоб не розходилася на її надто повних бедрах.

„Вітайте, дорогий гостю!“ — промовила палені-ючи і спускаючи очі до долу, ніби призираючись до узорів на турецьких коврах. „Не погордуйте нашим хлібом сіллю, просимо до стола“ і відчинила двері до сусідньої кімнати, де був накритий стіл, суто за-ставлений усякими книшами, стульнями, сусликами, товчаниками, паляницями і плачиндами, з яблоками, з маком, з грибками, з сіканою рибою, з чим душа забажає, бо тітка Магдалена наготовила того на завтрішний празник таки дуже багато. Поміж сріб-ними тарелями стояли збанки з вином і з медами та пляшки з усякими сливянками, грушівками і зі спотикачем так крепким, що від нього дійсно важко було не спотикнутися. Досить простора кімната мала деревляні сволки густо замаєні гіллям і квітками, навіть лопухом з тої породи, що принаджує до себе мух, цих ворогів роду людського. Заходяче сонце як раз заглядало в вікна, від чого і стіл і страви і пляшки і гості облиті були червоново-золотистим світлом.

„Ще ми й не пили, а вже виглядаємо, мов ви-пивші“, — казала тітка Магдалена підносячи чарку гостеві. Цей навчився вже децю „черкаських“¹⁾ зви-чаїв, не прийняв чарки, поки хазяйка не пригубилася, а тоді ще й від Олесі тої чести бажав, але вона відмовилася, — казала, що з роду горівки не пе.

¹⁾ Черкасами називали Москалі Українців.

„А я чув, немов то козачки не від того“.

„То ви зле чули, добродію, бо вже за третьої жінки покійного гетьмана наше жіноцтво цуралося чарки, а що вже за теперішньої гетьманші, так пляшки й не показуй, хіба, щоб пригубитися, як звичай велить“.

„Так тоді й жаль, бо я гадкою радів, що випива-тиму зі своєю будучою, бо чоловік і жінка, це най-краща спілка“.

„А я навіть мушин п'яків не люблю, не то жінок“, стояла при своєму Олеся.

„Ніхто тебе не питає, що ти любиш, а що ні“, — зганила її тітка. „На мою гадку, то воно дійсно не гарно, якщо жінка, забуваючи про сором, впивається, але випити одну, ба й другу чарку зі своїм вірним малжонком, то я перша не від того булаби“, — і вона значучо спозирнула на гостя, а зустрівшись з його поглядом, буцім то засоромилася і — змовкла.

Мовчав і він, а Олеся з нудьги зітхала.

„Олександра Тимохвієвна“, — почав гість, „надто вже гостро ставиться до нашого брата“.

„Бо молода. Поживе, розуму набереться. Не розумію я теперішних дівчат. Після війни якесь иньше покоління підхопилося, та не знаю, чи краще. Жінка повинна бути вірна, любяча, палка“, — і вона знов зпід ока глянула на гостя. Та цей нічого не відповів, змітаючи жваво усе, що йому щедро на тарілку покладено. А випивши шесту з чарок і то кожду иньшу, набрав мабуть відваги, обер чистою серветою брудні вуса і заявив: „А я отсе рішив одружитися в Малоросії. Гарна тут земля, вельми плодo-вита і жіноцтво мені теж сильно вподобалося“.

Олеся, почувши це, шепнула тітці до уха, що біжить у пекарню, подивитися, як жарять мясо і ви-

стригнула в садок. Аж до вишні притулилася, щоб від сміху не впасти. Такий сміховитий був для неї цей медвідь, що вдавав лева і тая „женщина“, в котру влюблювався кождий „мущина“. Може вони при чарці й добалакаються до чого. Давби це Бог, бо тоді Олеся булаб перед Москалем „безпечна“: „Небезпремінно оженюсь у Малороссії“. Не видав Гриць нагавиць, а Малороссія Москаля. „Ох лишенько, який же він смішний“.

Нараз почула, що хтось очі її долонями накрив. Хотіла їх відірвати, не могла. „Пусти, бо подарапаю. Нахаба!“

„Угадай хто, тоді і пушу“.

„А хтожби? Дурний Петрусь“.

„Угадала“.

„Що ти дурний?“

„Ні, що це — я“.

„І якже мені не вгадати такої цяці?“ — і надула губки, буцім то згіржливо, а на ділі ніби казала: „на, бери, цілуй!“

Козак не втерпів. Прискочив і хотів її обіймати. Але дівчина відтрутила його, випрямила руки перед себе, не допускала. „Не спішіться так, добродію, пострівайте. До мене сватається їх милість Кирил Іванович, — із бояр, довірених самого вовводи, в сріблстій кольчугі, зі сталевими наколінниками, одно слово — парсуна! А ви, добродію, хто такий? Надяг жупан і гадає, що пан. Знаємо ми таких панів, щото гучно-бучно, а в пяти зимно. Я не з вашого города квітка!“ — і знову так надула її губи, що козакові аж млісно зробилося.

„Олесю!“ — скрикнув, — „чи ти жартуєш, чи по правді кажеш? Говори, бо збожеволію!“.

„Не малаб з ким жартувати та з сотенним осавулом
мойого батька. Знайшла церквоньку, Богу ся молити“.

„Так це значиться правда?“

„Найправдивійша“.

„Деж він, цей гаспид, хай його прохворощу, хай
його ножем простромлю, Іродового сина!“ репетував,
а вона прижмурила ліве око, підперла руками струн-
кий стан і похитувалася, як на вітці квітка.

„Тай натураж, як у тура! За одним махом сто душ
побіяхом. А невжеж Кирил Іванович руки даром но-
сить? Довіренник царський не побоїться сотенного
осавула пустограєнка!“

„Дівчино, не доводи мене до краю!“

„А може ти й мене прохворостиш, так кажи!“

„Може колись, а нині ти мені кажи, де він, цей
ворог, що хоче мене щастя позбавити!“

Дівчина любилася трівогою козака. Він такий
гарний був, коли сердився, коли густі, чорні брови
зсувалися до купи, уста затиналися, широкі груди
дихали скоро й важко. Уявляла собі його в бою, на
чорному коні, з шаблею, як з блискавкою в руці, —
всі його бояться, лиш вона ні.

„Хочеш знати де він?.. У світлиці, з тіткою Маг-
даленою балака. Сказав, що безпремінно з хахлач-
кою оженився, а на мене тому так дивиться, бо
хоче знати, як його будуча виглядає“.

Козак вихопив шаблю з піхви і вітром пустився
до двора. Ледви наздігнала його Олеся і повисла
йому на шиї: „Тай гонить же, як чорти хмару. Ох,
мені лихо! Як я задихалася! Морока мені з тим па-
рубком! Та він навіть жартів не знає!“

„Добрі мені жарти! Чоловікові душу виймають
ї кажуть, що це жарти“.

„Та хто це з тебе душу виймає, тю, навісний! Гадаєш, що я пішлаби за отсього медведя? А дзюськи йому! ще я з глуздів не зсунулася, козаче!“

Козак, замість відповіди, обіймив дівчину впів, підніс, так що вона у воздухах повисла і тільки жовтими чобітками баламкала, здавленим голосом благаючи: „Пусти! Та пустижбо! Ой-ой, вмливаю!“

Як пустив, рукавчатами білої сорочки обтирала уста. „Тю! Наколов мене, аж пашить! Отож за кару — не піду за тебе, щоб ти знав“.

А він, усміхаючись, відповів: „Як страшиш, то сама не лякайся!“ — і шукав шаблі в траві, котру випустив, хапаючи дівчину в руки. А вона тую шаблю ногою настолочила: „Тепер ти полоненик мій. Обезоружила я лицаря біснуватого. Ласки проси!“

Упав на вколішки перед нею. „Обласкавлюю, — казала — милую. Слухайже тепер, що я тобі повім“.

„Слухаюся“.

„Сідай біля мене. Тільки не сунься за близько. Подай йому палець, а він за цілу руку хапа, який!“

Козак відсунувся, розстелив бурку на траві і чемно просив дівчину, щоб зволила сісти, бо як зазеленить сорочку, то тітка сваритиме.

Крізь віття вишневих дерев бачили, як небо з полинялого знов робилося темно синім і як на нього вискакували зорі. П'ять-шість хат невеличкого хутора „Запорожцева Гірка“ стояли над ярочком, котрим протікала річка і чистими вікнами зазирали в воду, ніби приглядалися, чи гарні. З далеку, від лотоків, погукував на них млин, як хозяїн на свою челядь. В хатах запалювали світло, а з коминів снувався дим, ніби хати зітхали.

Козак і дівчина мовчки гляділи на цей звичайний, а так любий їх серцю образ, а тоді вона й почала:

„Отож слухай, що я тобі приказую. Кирило Іванович, хоч Москаль, а всеж таки у нашій хаті гість. Колиб ти його, як кажеш, прохворостив, або простромив, чи як там, так тоді я на тебе і не глянулаб“.

„Ой, ой!“

„А так, спрібуй, як що віри не ймеш! Але знай: хай він їздить до нас хочби що другий день, хай стелиться рястом передімною, за нього не піду, бо він мені не любий і не свій. Будь він і сам царевич, не побіжу за ним, України не кину“.

Козак, слухаючи тих слів, мимохить присувався до дівчини все блище, так його ті слова тягнули. А вона ліктями відштовхувала його від себе. „Лиш не за близько, а то знов кинешся на мене, як Татарин. Напрасник лютий!.. Хай Москаль, як кажу, бісики пуска, він мені так потрібний, як лисому гребінь. Томуто ти і не спітайся, не випулуй тих сліпаків, як дикий кіт, тримайся від мене оподалік, будь чемний, а як наспіє слухний час, ласка моя не мине тебе!“ І вона гордо голову зняла в гору і дивилася на нього, гейби та королева на свого раба.

„Присягаєш мені?“ — спитався палко.

„Цеж не качка квакає, а я тобі говорю. Якої тут ще присяги треба?“

Врадуваний хотів її пригорнути до себе.

„Ні, ні! На нині досить! Бо і як же я з такими нашіпанними лицями до тітки піду?“

Встала, поправила на собі плахту й корсетку, ро-сою обтерла лице й побігла.

Хотів бігти за нею. Спинила його рукою: „Стривай! Не треба. Хай буде, ніби ти й не бачив мене нині! Розумієш?“ — і на стежці між деревами тільки білі рукавчата майнули і задзвонило намисто, куди дівчина побігла.

III.

Петрусь допав окульбаченого коня, що за цей час преспокійно пасся на сотниковій леваді і почвалав у свободу до тітки Марти. У неї по вечерам збіралися ті з молодших сотенних старшин, що не хотіли забігати в коршму, хоч звісна річ, що доброго коршма не попусує так само, як злого церква не направить. А всеж таки молодшим треба примір зі старшого брата. А що старший їх, чи там, як вони казали: „наш старий“, себто сотник Тимохвій Осипович Шелест, після смерти своєї покійниці дуже споважнів, на ніякі забави не вчашав і з чаркою обережно поводився, так і ті з його старшин, що хотіли собі в нього доброї слави придбати, пильно вважали на себе. І загалом, від коли гетьманувати став Іван Виговський, гуляще життя припинилося, бо, як то кажуть, який пастир, таке й стадо, а пастир цей, мабуть і з роду пняним не був, хіба інколи пяного вдавав, тай то не добре.

У тітки Марти на широкому, дубовому ослоні кількох козаків сиділо, любуючися чистою світлицею, рушниками, гарно повишиваними, квітками в глечиках поливаних, узористих і запахом шувару, котрим був притрушений весь піл.¹⁾ Самої тітки не було —

¹⁾ піл — долівка, підлога.

вона в пекарні, як козаки казали: бублики виплітала. Тіткою Марта лиш Петрусеві приходилася, а для других була „громадською тіткою“ як то кажуть тому, бо „їх мами разом з нею в одній ріці коноплі мочили“.

Козаки перечилися, чи буде знову війна, чи не буде, скінчили суперечку не договорившись до нічого, позакурювали люльки і на хвилину зробилося тихо в світлиці.

„Мовчок; розбив батько горщик.“

Нараз: „грим щастя в хату!“ — причвалав Петрусь.

„Вечір добрий, панове товариство!“ — гукнув згинаючися у дверях, щоб не гєпнути чолом об одвірок, бо високий був, як хмелева тичка.

„Доброго вечера сотенному осавулові!“ — відповіли йому: „як ся маєш, козаче!“

„Маюся, як голий у кропиві!“

„Навчить лихо і з салом коржі їсти“, відповів сотенний писець: „Який же то заяць дорогу вашій милости перебіг?“

„Не заяць, а медвідь, панове.“

„Розуміємо. Це мабуть Кирило Іванович знов до сотниківної халяви смалить.“

„Угадали“.

„Велике діло! Не борони козі ліса. Уподобала дівчина Москаля, так ти другої пошукай. Видно не нашого поля ягода, тай тільки“.

Петрусь вовком подивився на нього.

„Не маєш що так на мене дивитися, як чорт на попа“, — говорив писець. „Я тобі не ворог. Не розумію, як добрий козак, та ще сотенний осавул, може так до якоїсь одної юбки пристраститися. Прилип, як до Ганни Пилип. А для мене то в ночі кожда кітка бура.“

„От воду в ступі товчеш. І не будь ти моїм приятелем, так зуби позбіравби“ — сказав Петрусь і рукою махнув.

Але якраз тоді тітка з бубликами і з пляшкою варенухи з пекарні вийшла. Варенуха свіжа, з корінням, пахуча, аж козакам в носі закрутило.

„І Петрусь тут!“ — сказала врадувана тітка, — він її в руку, а вона його в голову поцілувала.

„Якжеж ти маєшся, Петрусю, що на Запорожцевій Гірці чувати?“

„Нічого доброго, тітусю. Сотник ще з полку не вернувся.“

„А Олеся?“

Петрусь спаленів. Вона злегка штовхнула його ліктем.

„Діло не погане, соромитися нема чого. Женилися батьки, женитимуться й діти, а що хтось там тобі в до рогу заходить, так це нераз буває. На Бога покладайся, Бог більше має, як роздав. От випийте по чарці.“

Козаки схопилися з місць. „За ваше здоровля, тітусю!“

„І за ваше, і за Олесине“, — додала тітка Марта, вручаючи чарку Петрусеві. „Олеся, хоч велика пустунка, та не зрадлива. В покійну свою матір вдалася. Тая теж жартами та смішками так вміла свого чоловіка причарувати, що він до нині на другу не гляне. Олеся за Москалем не побіжить.“

„Це вона мені сама казала.“

„Чогож ти тоді дуєшся, як лопух на жарі?“

„Боюся, щоб не звіялася війна. Хоч часи, ніби то спокійні, так у хмарах гуготить. Сотника чогось то раз-у-раз до полку кличуть, може він і до гетьмана їздив, бо за довго бариться.“

„А бож то ми, синоньку, десять літ війни не пережили? Богато лиха зазнали, ой богато! А всеж таки Бог милував і не оден до своєї дівчини вернув, хоч і ясир Татари брали і пани вивозили наших красавиць. Суджене нерозгуджене. Так воно і з тобою буде.“

„Давби це Бог, тітусю, щоб ваше слово та Богові в ухо“ — і поцілував тітку в руку.

А козаки теж потішали його, як котрий знав. „Постоїмо за тобою. Петрусю, не бійся! Як треба буде, то гуртом до нашого старого підемо і поклонимся йому в пояс, шей за коліна обхопимо, щоб нашому товаришові кривди не робив. Старий хоч хмурий, але мягкосердний, а Олеся в нього одиначка. За кого схоче, за того й піде.“

„А як що за Кирилом Івановичем сам воевода руку потягне?“

„За коротка, щоб до Запорожцевої Гірки досягнула. Врубаємо.“

„І мені щось так здається, що Москалям не вікувати між нами.“

„Досить п'явки нассалися крові, пора відірвати“.

„Ой що нассалися крові, то нассалися. Досить эле перед старим Хмелем бувало, а тепер ще гірше зробилося. Все якісь подати плати“, — нарікала тітка Марта, — „тай плати. Та ще то, бачите, наш сотник як може, так своїх людей оборонює, а полковник теж до себе не богато горне, але що то по других полках буває, нехай Бог криє! Таж там по два три золоті з душі деруть.“

„Теперішний гетьман“, — доповів писець, — „Москви не любить.“

„А Юрась?“ — питали його.

„Він в академії вчиться. Кажуть, не далеко яблуко від яблуні паде а диви як відкотився.“

„Ой що відкотився, то правда. Ніраз у свого покійного батька не вдався, ні тілом, ані духом.“

„Тілом він слабий, як його покійниці мати. А духа, де мав набратися? Батько поза домом бував, а мачуха розніжила і розвезла його. Дуже його любила.“

„Можна подумати, що в його серці діялося, як вона на воротях повисла. Що він до свого брата чув, котрий таким окаянним учинком заплямив свої руки.“

„Тому й помер несподіваною смертю.“

„Бідний хлопчисько цей Юрась,“ — закінчила зітхаючи тітка. „А наша Україна ще бідніша. За всіх терпить. Гей Боже, Боже, який то рай у нас бувби, колиб не та війна, не цей розор.¹⁾ Тисячі церков попалили, тисячі міст і сіл, якби язиком злизав, куди не глянь лиш димарі торчать, людські кістки біліють і сироти, як бездомні собаки снуються. Кара Господня, за гріхи наші і за батьків наших, тай тільки!“

„За наші гріхи наїзджають Ляхи!“

„А ви гадаєте, що Москва краща?“

„Гарне пірря на вудвуді, так смердить. Оттак і Москаль. Поки здалеку, то добре. Грішми сипле, соболями обдаровує, а пусти його в хату, так він тобі іншої заспіває. Москва навіть старому Хмелеві спокійно вмерти не давала. Він вже й голови зняти не міг, а цар через послів своїх, все чогось від нього домагався.“

„Москалеві, хоч уроди, та дай!“

„Так і датижби їм, щоб відхотілося печеного леду!“

¹⁾ розор — руїна.

Найстарший із товариства, підсотенний, люльку курив, слухав і на вус мотав. Що лиш тоді як другі виговорилися, він почав: „Куди мах, куди мах, а все біду по зубах. Боролися ми з Польщею і вибороти Москву, а як тепер станемо боротися з Московою, то що таке виборемо, панове?“

„Україну!“ — відповів Петрусь і очі йому засвітилися.

„Давби це Бог, та не знаю, чи здоліємо. Згоди нема.“

І підсотенний зітхнув, як ковальський мішок. „Не було її і нема! Чорний народ на Виговського нарикає, каже, що він шляхтич і немовто до Польщі тягне, що жінка його козачками гордує, що обоє людьми чужої віри обсадилися. А воно так: як що свої не певні, так чужих шукаєш. А невжеж то біля покійного Хмеля чужинців не було?“

„А вжеж, а вжеж,“ — притакнули йому „самої польської шляхти скільки, а Німців, про Татар і не згадуючи!“

„Отож і бачите. Як огонь гасиш, то не питаєш, з якої криниці вода, — гасиш! Колиб теперішній наш гетьман Україну закріпив за собою, то й чужинці ті своїми поробилисяб.“

„І певно. Риба шукає, де глибше, а чоловік, де краще.“

„Колиб у нас краще було, то кому захочувалосяб чужого, а вже ніяк повірити не можу, щоб гетьман, рейментарем своєї держави будши, чужому панові піддався.“

„І старий Хмель не з доброї волі Москалям підчинився.“

„А вжеж що не з доброї. Обскочили його вороги, як собаки звіра, а до того смерть стала до очий

заглядати, так і мусів. Але кажіть ви це нашому чорнякові, коли він так на політиці розуміється, як я на марцєпані.“

Тітка Марта головою похитувала, журилася. Сама, хоч козачка і не з бідних, але серце до простого народу мала.

„Як же то — почала — простому народові політики набратися, коли йому й жити не дають. На його голову як не лє, так капле. Пригадайте собі, як то чернь за Богданом лавою пішла. Скільки хлопів вигибло в його полках, скільки жінок і дітей вирізали, або в ясир пігнали і яка їм дяка за це? Богдан простаршин своїх і про козацтво подбав, а що такого доброго для черні зробив?“

„Перше для старшин, а тоді й на низи черга прийшлаби.“

„Чекай псе, аж кобила здохне, терпцю народові не ставало.“

„Отож то й є цей терпець. Терпен, спасен, а ми хотілиб відразу в небо вскочити тай ще й віримопопам, котрі тим небом торгують.“

„Попи богато завинили,“ — почулося кругом. „Заними більше гріху, як за малотяменним народом.“

Тітка хотіла боронити попів, бо побожна була. Але її навіть Петрусь перечив. „Віра собою, а попи собою,“ казав. — „Наші попи на імя гетьмана моляться у церкві, а поза церквою нишком - тишком доноси на нього шлюють.“

„Так, так. В церкві піп, а в хаті донощик. Таж це не Божі слуги, а прислужники царські, його агенти й делятори.“¹⁾

¹⁾ делятор — донощик.

„Правда твоя. Ще черці не так, але біле духовенство, — з тим велика біда.“

„Черці зі старшинами тримають, бо гетьман і старшини монастирі фундують і содержують їх, але городові й сільські попи, так ті ніби собаки з виваленими язиками до Москалів біжать.“

„Маловчені і художні.“

„Нехарактерні!“ — додав сотенний канцелярист і зі злости ногою стукнув. „Я про це мігби вам щось сказати, бо в канцелярії не одно читав, про що люди і не знають, але не хочу празника святого обиджати.“

„За покійного гетьмана того не було.“

„Бо покійний гетьман то була сила! Його ще й на смертельній постелі боялися. Нікому не простив, залізною рукою всіх за чуб тримав.“

„То була сила!“

„То була сила!“

І понад ними майнула велика, грізна тінь, аж мороз поза шкіру пішов. І голови козацькі в низ похилилися, волосся дубом стало, ніби їх чуби вітер буйний мервив, дарма, що на дворі ніч стояла така погідна і ясна, що голки можна було збирати.

„А гадаєте — почав по хвилі підсотенний, — що Запорожці і проти старого Хмеля не бунтувалися. Винесли його на своїх плечах у верх, а тоді давай кидати в діл. Бо така то вже у нас бачите вдача, що не любимо, щоби нам хто понад голову виріс. Запорожці хотіли й старого гетьмана скидати, так він не дався.“

„А ніби то Виговський Пушкареві доброго чосу не дав?“

„Так, але Запоріжжа все таки не уговкав і Лівобережжа дальше кипить. Бог вість, як воно скінчиться.“

Попи бунтуються, Москва грішми сипле, між старшинами єдності не має, булава не одного манить, безталанний ми народ, панове.“

Тітка Марта сльози з очий утирала.

„Не плачте, тітусю, ялось воно буде“

„І плакати не жаль, як є за чим.“

„Тітка Марта про запас плачуть.“

„Плач то жіноча річ.“

„Як же не плакати, дітоньки, дивлячись на таке безголова і на такий діявольський розор. Може мої сльози в милосерного Бога заважуть що. Але гадаю собі, що й теперішний гетьман не без вини. Стару гетьманшу за мало він шанує. А до неї і королева листи писала і бувало таке, що вона замість гетьмана письма підписувала, а тепер, у гетьманському паладу, мов на ласці сидить. А цей палац покійний гетьман будував і хто його зна чий він, цей палац, родини, чи булави. І скарб гетьманський Виговський розкопав, мільон телярів кажуть вибрав.“

„Не для себе вибрав, а на військо, на оборону України,“ — перебив її котрийсь.

„Може воно й так, як ви кажете, — відповіла, — а всеж таки требаби родину покійника і його волю краще шанувати.“

„І Виговський до родини належить.“

„Але не те, що жінка й діти. А паня Виговська, кажіть, що хочете, таки за велика паня. Мабуть у короні ходить, не бачила я її, тай не знаю.“

„Князівна і хотілаби, щоб у нас по князівському було.“

„А хібаж то в нас у давнину князі не сиділи і люди ялось жили. І Київ не хто другий збудував, а князі. Велика мені річ, колиб Виговський князем зробився,

як у других державах є, щоби нас тільки з під Москви визволив," — відіззався Петрусь.

„Своею головою, а нашими руками може нас визволити, — иншого способу нема," — твердив підсотенний. „І гетьман мабуть то з такою гадкою носиться, всі признаки вказують на те. Але якже нам на Москалів стати, коли в нас син на батька стає, полковник на гетьмана, сотник на полковника, тю! Згоди в нас, панове, треба, згоди!“

І замовкли. Тітка Марта принесла ще оден глечик варенухи і припрошувала козаків: „Випиймо, панове товариство, за тую згоду, щоб вона в нас пишним цвітом процвіла і щоб від того цвіту по всій Україні запахло, як отсе наші хати нині зеленими святками пахнуть!“

„За згоду!“

„За згоду, панове!“

„За згоду, за вірну службу нашому гетьманові і Україні!“

Вихилили чарки до дна.

Нараз Петрусь рукою махнув: „тс-с!“

Повернулися до вікон і наслухували.

„Греблею копита дудонять.“

„Чи не сотник вертає?“

„Мабуть він.“

„Ходімже скорійш на зустріч.“

„Ходім!“

Розпрощалися з тіткою Мартою і побігли.

Тітка Марта довго стояла на воротах і жалісним оком дивилася на шлях, котрим почвували козаки. „Який народ! Від дівчини почали, а куди зайшли! Як стали про Україну балакати, так Петрусь і про

свою Олесю забув. І не оден про свою забуде, як сурма засурмить. Полетить вітром і лишить тебе самою, як мій мене лишив. Навіть не знатимеш, де і коли він голову поклав. І будеш ти гадкою багатіти, дивлячись на таких, як отсі. Йдіть, йдіть, мої діти, куди вас доля кличе!“

У вишневих садках листки шелестіли, заглушуючи смішки і зітхання.

„Десять літ війни, а злидні щастя не вбили. І вишні цвітуть і молодь кохається, невміруща сила твоя, моя ти земле рідна!“

Слізними очима гляділа на зорішливе небо.

IV.

Сотенні і старшини підпровадили свого „старого“ до самих воріт, але не довідалися багато, хіба те, що він у самого гетьмана був і що гетьман велів, шаблі гострити і порох готувати і про овес для коний подбати.

Сотник подякував товариству за увагу до своєї особи, розпитався, чи все гаразд у сотні і розпрацювався.

До воріт вибіг дворецький і відчинив їх.

Перше питання було, чи про могилу покійної сотничихи не забули. Дворецький заспокоїв свого хазяїна, казав, що разом з панночкою прибрали її, як на святки годиться.

Олеся і тітка Магдалена не спали ще. Привітали сотника на ганку. Туди вийшов також батько покійниці, постукуючи деревляною ногою.

„Ну і як же там? Здорові?... Так і славити Бога... Нічого нового?.. Хай буде і так. Краще старе добре, ніж нове погане,“ — вигукував сотник входячи в світлицю і шапку кидаючи на ослін.

„Гостя маємо в хаті,“ — промовила несміло, тітка Магдалена.

„Хтож це такий?“

„Кирил Іванович... Ах, що за любий чоловік! Кавалір...“

Сотник глянув на сестру своєї покійної жінки. — „Тинди, ринди, захотілось дівці бинди! А мене до таких гостей аж долоні сверблять... Кращеб я чорта побачив, аніж йогс.“

Тітка Магдалена аж перехрестилася. „Як можна! Це такий ввічливий, любий, гарний чоловік.“

„Вже ми таких любих та гарних і чесних маємо аж доти, о!“ — і показав на горло.

„Прямо зашморгнули нас, — правда, батьку?“

Батько милицею¹⁾ калатнув: „тут тобі Ляхи, а тут Москва!“ і сплюнув.

„А деж тоді цей гарний і любий?“ — питався сотник Магдалени, сідаючи за стіл до вечері, котру йому Олеса з пекарні принесла.

„А дежби? На горі, в боківці. Мабуть спить.“

„Бодайби йому чорт лабатий приснівся!“ — побажав йому сотник. А глянувши на Магдалену розсміявся: „А може ти, сестро, чого доброго, сама хотілаби йому приснитись. Вони на наше жіноцтво, як пси на мясо ласі. Але я тобі такого жениха не віншую, ні! Злизабви останки того там меду і кинувби геть, а може й закатрупивби де. О, вони до того мистці! Бо, що в них жінка?“

В Олесю дух вступив, а тітка Магдалена геть по-соловіла. Правою рукою кінчик чорної корсетки мняла, думаючи, щоб її на це відповісти.

„Можеб і закатрупив яку, та не мене.“

„Ого!“

„Дуже я йому до серця припала,“ — казала, на-криваючи зіниці повіками, і спускаючи вії до долу,

¹⁾ милиця — дерев'яна нога, куля.

від котрих тінь, здавалося, аж на білий обрус постелилася.

Сотник за боки взявся, сміючись. „Бодай же ти, сестро, здорова була, що мене так розвеселила. Такі важкі часи, а дивись, є ще радість на світі. Та скажи ти мені, чого цей Кирил Іванович аж до Запорожцевої Гірки прителіпався?“

„Не знаю. Не повів. Мабуть по важним ділам.“

„Зачув медвідь мід, тай у пасіку лізе. Гадає золотим ключем всякі двері відчинить. Можливо, та не в мойому дворі... Дасть Біг діждати завтрішньої днини почувемо, яке це важне діло. А нині, сестро Магдалено, ти мені на вишку не лізь, щоб не попала медведи в лапи. Біля Олесі спи. Доброї ночі вам, дівки, спить спокійно, хай ваша доля росте!“

„Доброї ночі, батьку!“ і Олеся так щире поцілувала батька, як мабуть ще ніколи.

За столом лишилися тільки зять і тесть.

„Морока нам з отими Москалями“ — почав сотник. — „Зразу лиш в урядові діла мішались, а тепер тобі і в хату лізуть, жінок баламутити беруться. Ще трохи і воевода що краших дівчат і молодичь для своїх людей достарчати скаже, а потухлиб вони!“

„Га, щож! Поставив миску так давай і юшку,“ — відповів тесть.

„А хтож міг знати, що вони такі?“

„Перше змір, а тоді й ріж. Зле зробив покійний Хмель, що не змірявши врізав.“

„Одної віри народ, на евангеліє присягали.“

„На евангеліє присягали, а чорта за пазухою тримали.“

„Добрий козак і чорта не побоїться.“

„А богатож таких?“

„Назбирається скільки треба.“

„Побачимо.“

І замовкли оба. На потіху випили чарку, хоч сотник нескорий був до неї. „Спрага мене палить,“ — виправдувався. „Але чую, що тієї спраги нічим не вгасиш, тільки кровю!“ — і пустився по хаті. „Кривавий суд між нами бути мусить. Іншої ради нема. Кривавий суд, розумієте, батьку?“

„Значиться війна з Москвою?“

„І не що друге.“

„Невжеж гетьман з Москвою порвав?“

„Не вислухавши навіть умов, з якими до нього Трубецький повертався.“

„Великий дзвін він лити загадав, щоб тільки не луснула форма.“

„Довше терпіти не в моготу. Московське військо по городах наших мишвою порозлазилося. Де кійком не кинь, на Москаля влучиш. Хазяйнують, як у себе в дома. Народові всякі пакости творять. Старшин зневажають, як холопів своїх. І розказувать гидко. Наслухався я та надивився такого, що хай Бог криє.“

І сотник знов заходив по хаті скорою і різкою ходою. Батько сивими, полинялими від старости очима і собі бігав за ним.

„Великого діла піднявся ясновельможний, і боюсь, чи раду йому дасть,“ почав. „А щож наші на те?“

„Наші? Хібаж ти вгадаєш, хто наш, а хто чужий? Хібаж ти знаєш хто таке ці Искри, Безпалі та Цецюри?“

„Так значиться гетьман при Гадяцьких пунктах стоїть?“

„А вжеж. І непогані вони. Україна окремою державою стає, з гетьманом, як київським князем.“

„Так, але під протекцією Польщі, а що скаже на те народ?“

„Коли жалувати сира, так і вареників не їсти. Розчинене тісто, варім, що тут багато міркувати.“

„У велику скруту наш гетьман заліз, бо Польща йому допомоги не дасть, не може.“

„Гетьман Махмет-Гірея еднає. На його орду жде, щоб Конотопіві на відбій іти.“

„Хібаж Конотоп в облозі?“

„Ще й у якій! Гуляницький у ньому з полками Ніжинським та Чернігівським, мов у коробці замкнувся. Москалі під проводом Ромодановського так його обложили, що й миш не вимкнеться звідтіль.“

„Богатож у Гуляницького людий?“

„Душ тисяч чотири.“

„А Москалів?“

„Ромодановський, Пожарський, Львов, Скуратов, де який Москаль на Україні був, усіх їх Трубецький під Конотоп зігнав. Не знаю, яким чином отсей Кирило Іванович ще тут, чому він не пішов до біса!“

„І Гуляницький, кажеш, не здається?“

„Ні. Велику опресію терпить. Говорять, немовто Трубецький листа йому прислав, щоб на царську ласку здавався.“

„А він?“

„У відповідь казав з гармат палить... Ми сіли на смерть; — гукали козаки, — города не здамо!“

Старий козак перехрестився. „Дякую тобі, Всевишний, що не осоромилися наші. Не звівся ще козацький народ!“

„Завзятий народ,“ — притакнув сотник — „та не політичний.“

„Розуму наберешся, а хоробрости ні.“

„Щоб тільки розум не прийшов за пізно. Буде що їсти, та не буде чим“.

На хвилину оба замовкли. Сотник заспокоївся, побалакавши з тестем. „Так, чи не пора би нам батьку на сон?“ — спитався.

„На сон ніколи не запізно, лиш на діло. Чую, що нині не всну.“

„А я мушу, бо багато діла.“

„Похід?“

„А вжеж.“

„Оповідений?“

„Так. Гетьман універзали шле, виявляючи через що він з Москвою неминуче порвати мусів і на яких умовах еднається з Ляхами. Тепер тільки й жди, коли сурма заграє.“

„І на коня!“ — гукнув старий, постукуючи деревляною ногою. „І на коня! За честь і славу, за потопчені вольности наші. Не дамож землі нашої ворогам на наругу!“

Очі йому світилися, чуприна піднімалася, брови їжилися. Він скидався більше на духа якогось лицаря давного, ніж на живого козака.

„Жаль, що лиш одну ногу мені лишили. Але в сідло я ще якось і цею одною ускочу!“ — сказав старий і кинувся зятеві в обійми.

V.

Сотник у цєбрику стояв, а старий слуга обливав його від голови до ніг студеною водою... „Бр...р!“

„Тай заспаважє я! А царський чоловік вже збудився?“

„По садку похожати зволили, надягнувши верх кольчуги білий каптан.“

„Щож то він битися зі мною гадає, чи як, що зазброївся“.

„Не знаю, що вони за гадку в своїому лобі мати зволять. Мабуть моляться, а може лиш від мух відганяються, бо дуже до них наші мухи липнуть.“

„Солодкий, аж оскому на зубах почуваю“ і сотник заскреготав зубами, як жорнами.“ „Ще одно ведро на голову лий, бо дуже мені горячо... Та-ак... Спасибіг. А тепер поможи скорше вдягнутися, щоб їх милість, Кирило Іванович, не пожалувавсь воеводі, що я йому довго ждати на себе казав“... Слуга приніс контуш. „Не контуш подавай, лиш чумарку. Досить фарисейства, треба нам раз виплисти на чисту воду. Та-ак. А сніданок готовий?“

„Наготовлений, пане!“

„Так попроси до стола його милість, а сам згубися і жіноті повідж, щоб не спішилися до нас. Хочу віч-на-віч побалакати з гостем.“

Поснідавши вдовіль сотник закурив свою коротку люльку і пускаючи дим аж під сволюки спитав: „Яко муж то випадкові дякувати маю, що ваша милість зволили переступити мої низькі пороги?“

„По ділам приїхав. Бумаги до вашої милости, Тимофію Осиповичу, привіз. Та, заки їх вам доручу, позвольте поздоровити вас зі святками; щоб Господь милував вас і вашу гарну донечку і весь ваш двір, з худібкою, бжолою, з полями, гаями і левадами, з усім добром, яким ви, дякуючи ласці нашого государя, так уміло хозяйнуєте, собі на втіху, а своїм підданам на добро“.

„Проклята муха в рот мені влетіла“, — перебив нараз сотник і сплюнув, хоч мухи і на лік у хаті не знайшовби. „Тю! у ночі блохи, у днину мухи, ще й до того Москалі, хоч повісся на гилі“, сказав і долонею рот приткнув.

„Простіть, — вихопилося. Але це не про вас пісня. Я вам дуже дякую за ваші побажання і від себе теж щире скорого повороту во свояси зичу, на „вотчину“ вашу, бо як у нас говорять і півень на своїому плоті найкраще піє“.

Кирил Іванович побаранів. Відкашельнув, попривився на своєму кріслі і промимрив: „а вжеж, а вжеж, спасібо вам, Тимохвію Осиповичу, хоч правду вам сказати, я собі ваш край дуже вподобав, дуже. Плодючий такий і дівчата „очень хороші, очень“. Я, так сказати, серіозно рішився в Малороссії одружитися, а що кращої жінки, як Олександра Тимофієвна і бути ніяк не може, так тоді“...

Сотника, ніби хтось кропивою вжалив. Зірвався, і перехрестився тричі: „Во імя Отця і Сина... Кириле Івановичу та що ви це балакаєте? Ви, із боярського роду, довірениий самого воеводи, щоб женилися з донькою козака, якогось там нікчемного сотника, до чого воно подібне!“

„Буває і таке.“

„Буває, але тут того бути не може“.

„Чому жби то?“

„Бо вам на Україні не вікувати, а я доньки на чужину не дам“.

„Жінка, як верба, де її не посади там і росте“.

„Це може у вас такі жінки родяться, а моя Олеся не з тих: Вона зівяне, як що вирвати її з рідної землі“.

„Це вже мужеве діло“.

„У вас. А в нас інакше, в нас батько не на те доньок ховає, щоб позбутися їх з хати. Олеся в мене одиначка, на непевну долю її не дам, хочби й хотіла. А не вжеж вона вас собі за мужа бажає?“

— Кирило Іванович витріщив на сотника очі. Не міг зрозуміти, що воно таке, щоб дівчина хотіла, або ні.

„Добра донька за того віддається, за кого батько велить“.

„Добрий батько своєї доньки неволити не стане. Та ще сказати вам мушу, що нехтувати народніми звичаями не годиться. Де живеш, такого звичаю і тримайся, а в нас воно так водиться, що перше звідуються через добрих людей, чи можна, а тоді і сватів шлють. І колиб ви, Кириле Івановичу, були не інакше зробили, то не потрібувавби я був казати, а ви слухати такого прикрого, бо відмовного слова“.

„Його світлість може сватів до пана сотника післати“, відповів гордо боярин.

Сотник спалахнув. Відложив файку і руку за пояс застромив: „Його світлість! Вашому воеводі до моєї доньки зась! Від моєї сімї і гетьманові вара! Мій дім, моя твердиня, насильством не відчините її!“

Але подумавши хвилину спитав: „Кажіть, з яким письмом прислав вас воевода!“

Кирило Іванович встав, поклонився, обернувся і подавсь до дверей. Але заки переступив поріг, подумав щось, добув із каптана папір, вернувся і подав його сотникові.

Цей розломив печать, підійшов до вікна і прочитував звільна. Але чим даліше пробігав письмо очима, тим вище брови його підлазили в гору, а сиві вуса хиталися на дріжучих устах. Аж нараз письмо на серед стола кинув.

„Приказу воеводи вашого послухати не могу. Стою під рейментом гетьмана і його приказів слухаюся. Люди мої гетьманові потрібні, вони не родилися для воеводських баштанів. Дальше свинюшниками загадаєте козаків поробити, а мене сотенним свинопасом. Моє діло шабля, а не мотика і не свинопасовий батіг!“

„Побачимо“, — відповів Кирило Іванович.

„Побачимо“, — повторив іншим тоном сотник і Кирило Іванович, не попрощавшись навіть з хазяїном вискочив з його хати.

VI.

Боярські гордощі Кирила Івановича були обиджені до краю.

Ідучи до Запорожцевої Гірки дожидав зівсім другого прийому. Уявляв собі, що сотник Шелест, почувши його пропозиції, возсіяє, обхопить його за коліна і зі слізми в очах стане дякувати за честь і за ласку, що донька його бояринею стане. Цеж нечувана річ, щоб козачка достигла такої великої чести! А тут цей сотничина, дарма, що богатир на всю губу, прямо в лице йому плюнув, ще й воеводу зневажив. І що собі отсей козачище гадає! Кирило Іванович сердився як сто псів і не лише острогами принаглявав коня, але й кнутом його безнастанно періщив, аж кінь стогнав.

Зігнавши таким чином першу злість, став роздумувати над тим, що йому дальше робить. Плюнути на цілу тую песьчу Гірку разом з Шелестом і цілим його родом і затишити собі на весь вік, що „панська собака, між хлопські не мішайся“.

Це він безперечно і зробивби, колиб йому так дуже не подобалася та проклята Олеся. Прямо спати через неї не може й страва йому без неї в рот не йде. Чує, що поки цієї халлачки не дістане, щасливим не буде.

Це одно. А друге — не можна йому, потомственному дворянинові і прибічному князя-воеводи, безкарно такої обиди пустити. Він мусить розуму пров-

чити цих гевалів хамських, щоб тямили, що таке по-слух і пошана. Мусить поставити на своїм.

Але як?

В церквах дзвонили на богослуження. Народ ішов з овочами, з медом і зіллям святочно вдягнений і пишний, а Кирило Іванович їхав зневажений, осміяний, і жалю гідний. І це його дратувало ще гірше. Бути зневаженим від свого начальства, діло звичайне, але дізнати пониження від хаклів, це нечувана річ. На теж і йдуть московські люди в Малоросію, щоб доробитися почесний і маєтків, а нині, гляди, що його в сотника стрінуло! Вправді Кирило Іванович не був таким то вже чільним боярином, а все таки з боярського роду. І не оден він був у свого батька, кількох їх братів сиділо на „вотчині.“ Колиб поділити її, то на кожного не багато припалоб, а требаж і сестрам якесь віно дати. Не дуже світло це боярство представлялося. Та для хаклів він все таки достойник московський, довірений його милости князя Трубецького, московського воеводи в Києві. І цього їм забувати не слід! Кирило Іванович аж минався зі злости.

Пригадував собі перший приїзд до Запорожцевої Гірки і першу зустріч з сотниківною. Вразила вона його не тільки своєю незвичайною красою, але й поведенням, якого молодий боярчук у Москві не бачив. Московські дівчата на чужого та ще й достойного чоловіка навіть очий зняти не сміють, а вже, щоб жартувати собі з ним, перекидатися словами, підморгувати та вигинатися у стані, того там не було. Там жінка да убоїться мужа свого, бо вона його рабиня, щаслива, коли сповнити може всі його бажання.

А тут, отсей сміливий дівчук дивиться на тебе, як на рівного собі, сміється і жартує і признати треба, що як заговорить, то не від речі, про всьо знає і всюди свій цікавий носик устібне.

Зразу це гнівало Кирила Івановича, а згодом він привик і йому воно навіть подобалося. Весело так. Ніби пташка тобі щебече, ніби троянда роздвітається в городі, вже не пупінок, а ще не вповні розвятий цвіт, — сама краса. Дуже й дуже заманулося Кирилові Івановичеві того добра. А тут гляди, ані Олесь, ані її батько не пішли йому на зустріч. Одна тільки тітка Магдалена підлабузнювалася до нього, носиком чобітка під столом його боярський чобіт торкала, зітхала й завертала очима. Це вже вповні розцвила півонія, з котрої за який там день-два і листки стануть облітати.

І її забрати з Олесею, як додаток не завадилоб, але женитися з нею, о, ні, Кирило Іванович ще не зсунувся з глуздів! Памятав про пословицю, що через святих до Бога і тому стріляючи до Олесі на Магдалену спозирав, бо це її тітка. А що підстаркувата дівка жарти за правду брала, це вже не його вина.

Він мусить, мусить дістати Олесю!

І Кирило Іванович луснув кнутом у нічім не винуватого коня і почвалав до недалекого города, в котрім мешкав сотник із сусідної сотні.

VII.

А між тим до Запорожцевої Гірки стали зїздитися сотенні старшини, сусіди-хуторяни і черці з недалекого монастиря, щоб привітати сотника Шелеста зі святками та послухати новин, бо не даром же він до самого гетьмана їздив.

Засуетився двір всілякою челядею, заповнився возами й повозками, як на ярмарку базар. Сотникові собаки вже й лаяти перестали, така сила чужого народу нахлинула. Поховалися ті бровки, ласки й кунделі всілякої породи до буд і, висолопивши язики, дихали важко, бо жара стояла велитенська.

Парубки в садку у тіни розтаборилися, і в кости грали, дожидаючи обїду.

Олесині дівчата вискакували з пекарні буцім то до криниці за водою, або до пивниці за сметаною та маслом, а на ділі, щоб подивитися на хлопців. Ті підморгували до них, закликали до себе влєсливими словами, дівчата закривали обличча білими, суто вишиваними рукавами і, ніби то засоромнені й перестрашені кидалися прожогом до кухонних дверей.

„Стрївай“ — говорив старий монастирський візник, — „як звечорїє, то і некликана вибіжить до тебе, — такий то вже народ, отсі дівки“.

„А звідкиж вам, монастирським людям, про дівочі норови знати?“ — питали його.

„А невжеж то дівочих монастирів не буває?“ — відповідав, усміхаючись хитро „Хоч ти й попід небо літай, а все таки на землю впадеш.“

„У болото.“

„Чогоб то зараз у болото? На щож тоді Бог сотворив жінок, як не до кохання? І скажіть же ви мені, будь ласка, чи варто булوبي жить на світі, як би не отся капосна жінота?“

„А вжеж, а вжеж,“ — притакнули йому.

„А от на Січі хоч і не має жінок, а козаки все таки живутьже якось“ — докинув котрийсь.

„На Січі жінок нема, але кругом неї є. Того цвіту по всьому світу. Так Бог дав. Возьміть покійного Хмеля. Чоловік був який, а й він жіноти не цурався.“

„Відома річ. За жінку з Чаплінським бився.“

„Чимало крови потекло.“

„А все таки повісити велів.“

„Того ви не кажіть. Не знаємо що, там між ними сталося. І не треба нам знати. Не наше діло. Доповідають, що старий гетьман після смерти прегарної Олени тяжко страдав, аж посивів, видно, що дуже любив її.“

„А гадаєте, що теперішній наш гетьман своєї княгині не любить?“

„Відома річ, що так. І слухає її.“

„Вона його до війни намовляє.“

„Жінка нераз чоловіка спокушує до злого.“

„А чоловік жінку ні?“

„Буває....“

„Отож то і є. А в тім, хто його зна, на яке тая війна повернеться, на добре, чи на зле?“

„Нам не покращає від неї.“

„Але й гірше не буде, бо нема куди.“

„Народу вигине багато.“

„Так може хоч тим, що залишаться, краще стане.“

„Бог його зна.“

Дворецький ізза угла прислухувався розмові. Стерпіти не міг подібних балачок. На його гадку служебним людям не балакати, а слухати годиться. За молодих літ він у великих панів служив, так і до послуху привик. Перебувши Хмельниччину, впевнився, що не чому другому, лише послухові великому гетьманові козаки завдячували свої перемоги і тепер він дуже боявся, щоби щось друге не вийшло. Підійшов до гурту і наживуючи пальцем казав: „За багато ми балакаємо, панове, а за мало слухаємо.“

„Не штука вам,“ — відповіли йому на те. — „Ви вже старі, на війну не підете.“

„Як побачу, що треба, так піду, не бійтеся. Старе вино від молодого сильніше. І покійний наш гетьман не молодик був, а як він бився“.

„Не вжеж нам до старого Хмеля рівняться?“

„Певно, що ні. Але хай кождий по своїй спроможності доброму ділу послужить, то й добре буде. Гадаєте, що на війні тільки сила рішає. Відвага більше значить, а такими балачками ми лиш застрашуємо себе і тратимо останки цього лицарського духа, котрим славилися наші батьки. Що нам до того, чи гетьмана намовляє хто до війни, чи не намовляє, як покличе, треба йти і кришка.“

А в сотникових світлицях теж як у пасіці гуділо. І там не про що друге розмова велася. Війна була в кожного на думці. Її ще зимою дожидали. Були

такі, що рвалися до кривавого танку, а були, що мира більше всього бажали. Дивно тільки, що за війною старші козаки тягнули.

„Гадаєте,“ — казав старий Ласиця, — „що нам краще коритися Москві і в запічках сидіти? Дождемося до такого, що краще й не казати. Москалі, як ще нас не закайданили до краю, так це тільки тому, що бояться нашого брата. А покажи себе трусом, то побачиш, що зроблять з тобою.“

„А щож вони гіршого й можуть зробити, як тепер є?“ — питався його Супрун.

„Злому так само, як і доброму кінця немає. Можуть нам свободи наші забрати, гетьманщину скасують, свої порядки заведуть, скрізь, де тепер наш чоловік сидить, сяде Москаль, ні суду нашого не буде, ні правди нашої, всьо їх.“

„А як побють нас на війні?“

„Билаб їх сила Бога, не вони нас. І чогож то зараз мають побити? Польща не те, що Москва, а Хмельницький не боявся піти на неї війною і побіджував під Жовтими Водами, під Корсунем і під Пилявцями.“

„Алеж бо скільки народу поггло?“

„Де дрова рубають, там тріски летять. Краще гинути на війні, як нидіти в неволі. А найгірше, як що козак сміливість утратить, і трусом стане.“

„Так це ти кажеш, що я трус?“ — гукнув на Ласицю Супрун. — „Виходь на тік, я тобі зараз покажу, який я трус.“

„Як виходь, так і виходь!“ — відповів Ласиця. — „Я готовий, ходім!“

Але сотник Шелест кинувся до них: „Та що це ви панове, з глуздів зсунулися, чи як? Ще й до

десяти заповідей Божих не дочислилися¹⁾, а вже до шабель беруться. Того я ніяк не дозволю. Оповіданий похід, значиться і двобоїв бути не може. От краще випемо медку, що мій тесть на наше весілля з моєю покійною Ганною наготовив, випемо його за згоду та за козацьке братерство, без котрого, все одно що й без шаблі на війну не вибирайся”.

„Від доброго меду, все одно що й від гарної жінки я ніколи не відпрошувався і тепер ним не погорджу“, — відповів Супрун — „але й трусом нікому себе прозивать не дозволю, хочби це був не козак, а полковник, або навіть і сам ясновельможний. Супруни вже тоді славилися добрими козаками, коли ще про Ласиць і помину в нас не було. От воно як!“

Ласицю начеб хто шилом під серце кольнув. „Ти мені роду мойого не обиджай, бо я не з отих ласиць, що тхорів бояться, розумієш?“

„Так я по твому тхір?“ і Супрун, перед хвилиною насилу уговканий сотником Шелестом, знову на рівні ноги зірвався.

„Я тхір? Супрун тхір?“ питався голосом грізним, повним злости.

Ласиця теж не сидів спокійно. На перекір своєму імені, він не ласицею скрадався, а розюшеним туром скочив на серед світлиці. Вже й шаблюки добув, гостреної Бог зна скільки разів і тому тонкої, як бритва, котрою ще прадід голився.

Але й Супрун на тхора не подобав, а скорше на медведя. Плечистий, з волохатими руками, неповоротний, а сильний, що підкови пальцями ламав. І в його

¹⁾ не випили десятої чарки

руці блистіла крива шабля, пощерблена, ніби пила, бо він її не гострив ніколи.

Обох суперників здержували товариші. То за руки хапали, то за стан, але вони пручалися, вихоплювалися і перли на себе, як дві супротивні хмари.

Аж старий, сивобородий чернець, котрого всі вельми поважали за розум небуденний і за побожне життя, кинувся з хрестом у руці поміж них: „Мир дому сему і всім живущим у нему!“ – промовив голосом низьким, ніби позасвітним. „Амінь, амінь глаголю вам, яко всяк, творяй гріх, раб єсть гріха. Іже єсть от Бога, глаголов Божіих послушаєт: сего ради ви не послушаєте, яко от Бога ністе. Вонзіте ножі у ножниці ваші, чашу, юже даде нам Отец, не имами ли пити єя?“

Супротивники схаменулися, почувши слово боже з уст незлобивих. Задзвеніли шаблі, ховаючися у піхви і тихо зробилося у світлиці. Супрун утирав кроплистий піт з горячого лобу, Ласиця хрестився, як у церкві.

Чернець, мов проповідник, стояв посеред світлиці і піднявши хрест і очі свої в гору, проповідував: „Препояшітеся вретисцем і власяницами і плачіте синов ваших і болізуйте, яко приближися сокрушеніє ваше: послан єсть на вас меч і хто єсть, іже отвратить єго? Послан єсть на вас огонь і хто єсть, іже угасить єго? Послана суть на вас злая, і хто єсть, іже отметнєть я? Горе мні, горе мні, хто мя ізбавить во дні тія? Начало болізней і многа стенанія, начало глада і многи погібелі, начало браней і убоятся власти!“

Тут на хвилину спинився, переступаючи з мови церковної на нинішню, рідну.

„Власть чужа силою потужною на ваші голови гряде, а ви наче й не бачите того, бо очі ваші задивлені во зло. Чуєте стук у лісах ваших? Це стинають де-

рева, з котрих вистружать ярма на шиї ваші і колоди на ноги ваші і хрест, на яким розіпнуть отчизну, матір нашу. Горе, горе мені безталанному, пробуваючому між невидючими братами! Горе мені, що проповідую слово божеє во пустині і розсіваю його по неужитках скалих. Опустіть бо земля і городи її обезлюдняться. Деревя плоди дадуть і плоди ті зігниють, опавши на землю, бо не буде кому от них вкусити. І останеться земля пустою, і ниви її вияловіють і дороги, шляхи і всі стежки на ній тернем поростуть, бо не буде кому по них ходити. І плакатимуть дівчата за наріченими своїми, а жінки за мужами а сироти за батьками своїми. Слішіть слово господнее, люди мої, і уготовляйтеся на брань ворожую, а брань между собою понехайте, бо сили ваші потрібні на оборону землі вашої, щоб не сталося з нею отсе, що проповідують вам уста мої“.

В світлиці повний чарок і тютюнового диму, повний завзяття козацького і всяких сусідських поракунків, нараз ніби хтось двері й вікна повідчинював і воздух із далеких, позасвітних сторін впустив. І виходив хміль з бутних, козацьких голов, а широкі їх груди стали зніматися й хвилювати, не від злости великої, а від зітхань сердечних, бо побачили вони очима душі образ страшної майбутности, перед котрим зжахнулися за каменілі їх серця. І тим сильніше вражало їх слово чернече, бо чернець цей був одним з нечисленних, що любили свій край і тремтіли о його долю, не так, як другі, що ласки царської забігали, і прикриваючи себе личиною бойовників за віру святу, православну, доносили до Москви про те, що діялось на Україні.

І стояв чернець золотоустий серед козацького гурта з очима задивленими в небо і з серцем повним лю-

бови до своєї рідної землі, озарений сявмом горячого сонця України і неменьш горячими словами картав гріхи й пороки наших старшин.

„Горе вам, що накладаете на людей своїх тягарі невиносимі, а самі навіть пальцем одним не притутитеся до них, не спробуєте яка то мука, а не розкіш тягарі отсі двигати повсякчасно. Тому то й не дивуйтеся ви, коли ці, що орють ниви ваші і готовлять достатки для вас і для родин ваших, зненавидять вас і з братів-одноплеменників стануть ворогами й супротивниками стремлінь і задумів ваших. І будете ви, як вожд без воїнів хоробрих і як пастир без стада і як пень без коріння. І даром лихословити будете тих нищих братів своїх, скидаючи всю вину за горе своє на їх голови тупоумні, на неслухняність їхню, даром кликатимете до Господа: Боже мій, Боже, вскую мя оставил еси! А Господь отвітить вам: отідіте от мене, ділающіі беззаконіє. Всякий бо що чує словеса мої і не творить їх, уподоблюється до мужа уродивого, що домівку свою на піску создав. І прийде дощ, і розіллються ріки і загудуть вітри а домівка захитається і впаде і бі разрушеніє веліє, от котрого да заступить нас Господь, амінь!“

„Амінь!“ — почулося кругом і до черця, що дріжав зі зворушення великого, стали підходити сотенні старшини, прохаючи благословення його. А він руки свої худії на їхні голови буйні покладав, приговорюючи:

„Прийдіте ко мні всі труждаючіся і обременні і аз упокою ви. Милость божая да будет з вами, діти мої, і силу хай вам дасть Господь, щоб ви руками своїми відвернули горе від нашої землі і грудьми заступили матір отчизну нашу безталанною!“

А поблагословивши останнього, перехрестив світлицю хрестом великим тричі і дріжучою ходою, ніби утомлений вельми, переступив поріг.

Довго ніхто не зважувався забірати слова. Слово боже втихомирило їх. Передумували те, що почули.

Бачили, що переживають момент важкий і що за кожний нерозважний крок спаде на них відповідальність велика. Навіть ті, що приїхали до сотника з твердою волею протестувати проти нових затій гетьмана і не погоджувалися на його нові пляни розриву з Москвою, не сміли відчинити уст. Зглядалися тільки по собі, чекаючи, чи хтось не пічне перший. Але такого першого не було.

Ніхто не хотів брати відповідальности на себе, не так перед гетьманом, як перед майбутнім України. „Хай відповідає гетьман“, — сказали собі. „На те він і булаву носить, щоб відповідати за нас.“

Зміркував це пан сотник Шелест і поправляючи свій злотоглавий пояс, спитав: „Так якже нам тоді, панове товариство?“

„Куди пастир, туди й стадо,“ — загуло кругом.

„Значиться, підемо, куди гетьман велить?“

„Підемо, хочби й у пекло,“ — відповіли йому.

„Так позвольтеж тоді подякувати вам, панове, за однодушність вашу, без чого прийшлося би мені, попрощати вас прохаючи ясовельможного, щоб кого другого, гіднішого й мудрійшого від мене настановив сотником у сотні нашій.“

„Не треба нам мудрійшої голови, як твоя, Тимохвію Осиповичу. Заправляй нашою сотнею, поки Бог тобі дозволить.“

Шелест поклонився на чотири сторони і почав: „Так тоді, шановне товариство, готуймося в похід.“

Приказу треба сподіватися кожної хвилини. Конотоп у великій опресії. Гетьман його у біді не оставить, а ми не оставимо гетьмана, забуваючи про всякі правдиві й несправедливі нарікання на нього і на його достойну малжонку. Тому то, будь ласка, людей і коний, зброю і харчі, муніцію і всяку потрібну знадіб тримайте у готові, постарайтеся забезпечити жінок і дітей ваших і не відбігайте від своїх домівок далеко, щоб сотня наша на кожний зазов була готова, а решту лишім рейментареві нашому, на поміч і ласку Господню кріпко покладаючися."

Козаки знялися з місць, добули шабель, зробили ними хрест у воздусі і сховали їх назад у піхви.

В куті під образами сидів сотників тесь. Від його милиці на долівку лягала довга тінь. І в тіні було його суворе обличча.

Підсотенний приступив до нього. „А чого ви це, батьку, сидите, мов сич?“ — спитався.

„Гадаю собі,“ — відповів старий „що козакові краще вмерти, як окалічити. Але я лихий долі на злість, таки з отсею одною ногою, якщо треба буде, на коня скочу. Чує серце моє, що в хаті з жінками не всиджу. Нудь, тай годі!“

„Ви вже своє діло зробили, батьку.“

„Гадаєте? А на мою гадку ні. За одну ногу відробив, а за другу ще ні. І роботі нашій далеко ще кінець. Де-де-де!“

VIII.

Тітка Магдалена і сотниківна Олеся сиділи з гостями в світлиці так довго, поки страв подавали. Якже останний раз змінили обруси¹⁾ і прислуга з порожніми півмисками подалася в пекарню, лишаючи поле для збанків і для чарок, вони непомітно висунулися звідтіль.

Тета Магдалена пішла на горище до тої світлиці, в котрій ночував Кирило Іванович. Зі смутком у великих, карих очах гляділа вона на постіль, на котрій перед кількома годинами спочивало росле й опасисте тіло „гарного мушійни“.

„Боже ти мій!“ — шептала. „Як скоро все на світі минає! Як скоро! Ранком був ще тут, а тепер Бог знає де він і чи приїде вдруге, бо Тимохвій Осипович мабуть то й не дуже привітно його вгостив. Наш брат, як кого не злюбить, так і не показуйся йому на очі. А жаль, бо Кирил Іванович така гарна людина. Чемний такий, ввічливий, такий у нього повний, мужеський голос, ніби в хмарах гремить: го-го-го. Гарний мущина і мабуть не байдуже ставиться до мене. Вчора за столом, як ухопив мене за руку, то гадала, що відірве, а устами так близько від моїх був, чуть-чуть-чуть.“

І глибоке зітхання повновидої діви забреніло на дрібних шибках віконця.

¹⁾ Обруси зміняли кілька разів.

Тітка Магдалена кинулася на ліжко, на котрім так недавно тому спав Кирило Іванович і за хвилину ніхто не вгадавби був, чи вона хропить, чи зітхає.

Олеся подалась була до своєї кімнатки, наслухуючи звідтіль розмов і вигуків козацьких. Але до того шуму вона здавна привикла, а не сподіючися почути щось нового, вийшла в город, походити між грядками цвітів, котрі дуже любила, перебігла леваду і пустилася на цвинтар на гріб.

Запорожцева Гірка свого власного попа не мала. Але батько сотника Тимохвія Шелеста, покійний Осип Шелест, багатий козак-хуторянин, власним коштом збудував був невеличку деревляну церковцю, обвів її дубовим, кріпким парканом з цвяхованими ворітцями і обсадив липами, що скоро й вихопилися поверх церковного хреста.

Кругом тієї церковці клялися мешканці Запорожцевої Гірки на вічний упокій. Тут похоронено також передчасно помершу Олесину матір.

Могила її, привалена камяною плитою, лежала праворуч церковних дверей. Уся вона прибрана була маєм і цвітами, а на хресті повівав гарно вишиваний рушник, бо покійниця у вишивках дуже кохалася. Поміж могилками росла трава висока і найрізніші цвіти процвітали. Тут і темносині дзвінки наливалися росою і медунка то червоним цвітом паленіла, то голубими очками зміж трави до неба зазирала, тут і пивняк жовтів, і кервань, як полумя палав. Дикі голуби на липах воркотіли. Люди, що все життя провели серед буйної природи і тепер не розставалися з нею. Слухали її пісень невгомних і казок непереслуханих про силу й чари життя. І не смутком заносило від цього місця вічного спочинку, а лиш тихою відрадою.

Душі стурбовані житейською суетою, знаходили тут цілющі ліки тихомирря. Деревляна церковця, опромінена сяєвом вечерового сонця ніби промовляла евангельськими словами: „Прийдіте ко мні всі труждаючіся і обременені і аз упокою ви. Возьміте іго мое на себе і научітеся от мене, яко кроток єсьм і смирен сердцем і обрящіте покой душам вашим. Иго бо мое благо і бремя мое легко єсть“.

Олеся несвідомо піддавалася непереможним чарам отсих незабутніх слів.

Від природи весела і безжурна, скільки разів наближалася до церковці, збудованої своїм дідом і до могили, в якій спочивала її покійна мати, забувала про жарти й веселі пісні й роздумувала над життям і над майбутністю своєю.

І тепер, проговоривши молитву, сіла на лавочці біля могили і в думках, ніби в човнику хитким, пустилася на безмежний океан мрії. Згадувала мамині пестоші солодкі, її благі слова, любовний погляд очий і з її молодого серця добувався докір, чому Господь покійницю в так молодому віці покликав до слави своєї. Невжеж вона не могла жити й досі, щоб доньку свою одиначку довести під вінець і вручити її мужові вірному, як товаришку досмертну? Тета Магдалена любить Олеся і щире піклується нею, а всеж таки це не мати рідна. Тета Магдалена добра і розторопна, алеж вона все ще не зрікається надії на подружжя, вона ще й нині в думках за хлопцями літає і з нею годі балакати поважно і щиро, як з мамою. А тепер Олесі якраз такої щирої поради треба. Вона чує, що наближається якась небезпека. Кирило Іванович, як коршун кружляє над її головою. Вправді батько сказав, що не віддасть її за московського уря-

довця, алеж часи тепер непевні. Заграє сурма, батько поспішить на бої, знайомі козаки теж зірвуться і полетять вірлами, а вона останеться під крилами тети Магдалени і старого дідуся, Мартина. І хто тоді захистить її перед Кирилом Івановичем?

На гадку про війну серце її вдарило живійше.

Як дівчина-козачка рада була побачити батька і свого коханого Петруся опромінених новою славою, алеж не могла побороти в собі тривоги про їхнє життя і здоров'я, маючи на дідусяві живий примір жорстокости й непевности війни. Нераз серед найживішого настрою причувався їй стук деревляної дідусявої ноги. На саму згадку, що батько, або Петрусь моглиб вернути з війни з таким дарунком, вона задріжала, як лист на осиці і припала горячим лицем до студеної плити на маминій могилі: „Мати моя, благай Всевишнього, щоб очі мої не побачили того!“

Не чулася, коли Петрусь крізь відчинені ворота увійшов на цвинтар і тихою ходою наблизився до могили покійної сотничихи.

Побачивши Олесю, притулену до плити, мов до грудий дорогої людини, затрівожився. Він знав, що сотник Шелест мав нині розмову з Кирилом Івановичем і через голову майнула йому гадка, чи не силує батько Олесі, щоб віддавалася вона за нелюбого чужого чоловіка, і чи якраз тому не пішла вона розмовляти з мамою і жалуватися їй на свою долю. Завваживши, що Олеся плаче, не смів промовити слова. Стояв причарований красою картини і прибитий їй смутком. Аж дівчина, відчувши серцем близькість коханого козака, піднялася і глянула на його великими очима.

Петрусеві здавалося, що в тих фялкових зіницях борикається любов зі злістю, зі злістю за те, що побачив у перве, як вона плаче.

„Ти?“ спитала гнівно дівчина.

„Я, серце Олесю,“ — відповів зі співчуттям козак.

„Снуєшся за мною як тїнь. Не люблю я того. Не люблю я того.“

„Прости. Не знав, що тебе тут побачу. У слободу по ділам ішов і поступив помолитися під церкву. Чекає нас похід.“

„Коли тривога, то до Бога, а по тривозі і забуду о Бозі; — правда?“

„Щож! така вже наша вдача козацька. Ми не черці.“
Струшувала з плахти пил, який прилип до неї від нагробної плити. На липах дикі голуби воркотїли, синї дзвінки, виснажені спекою цілоденною, знімали головки в гору, шукаючи вечірної прохолоди; медунка пахощі кругом розливала.

„Олесю,“ — почав козак, „може вже завтра в похід піду!“

„Не ти оден. Дівчат у похід не посилають.“

„Чого це ти так сердито балакаєш зі мною.“

„Сердито?“

„Безсердечно.“

„Звичайно.“

„Ні, не так, як звичайно.“

„Так тобі здається.“

„Не здається, а чую.“

„Так ти мабуть хотївби, щоб я на цвинтарі сміялася?“

Зніяковів козак, розуміючи, що дійсно годї було вимагати від Олесї, щоб вона на могилї матери була такою веселою, як у вишневому садку вечера вчорашнього.

„Знаю,“ — сказав — „і не чекаю я того від тебе. Але, турбуюся нашою долею.“

„Долі своїї і конем не обідеш.“

„А вжеж, що не обіду, алеж не даром кажуть, що кожний сам собі долю кує.“

„Так тоді куй!“ — відповіла рішучо і перехрестившись тричі пустилася стежною від маминої могили. Петрусь мовчки ступав за Олесею. Що лиш зачинивши за собою цвяховані ворітця спитався: „Кувати кажеш нашу долю?“

„Чув,“ відповіла не обертаючись.

Прискорив ходи і вхопив її за руку: „Ластівко моя, не сердься на мене.“

Мовчала.

„Не сердишся? Кажиж бо.“

„Я вже казала тобі.“

„Чогож бо ти нині така скупа на слова стала? Повтори, най чую твоє слово. Так любо слухати, твоєї мови.“

Обдала його зором від голови до ніг.

„Чогож тобі захотілося чути?“

„Чого? Ти ще питаєш? Хочу знати, чи будеш мою.“

„Цікавий який! Не вжеж ми знаємо, що завтра буде?“

„Можемо знати, що від нас залежить“.

„А саме що?“

„Чи підеш ти за Кирила Івановича?“

Згрядливо закопилила губи. „За кого це ти тримаєш мене, Петре? Яж козачка, сотниківна. Батько мій під булавою Богдановою бився, а дідо, з милицею всякому пригадає, що він лицар. Гадаєш заманулося мені нараз чести боярської? Смішний ти, Петрусю, тай годі. Іноді ти козак, справжній козак, а іноді

київській спудей, котрого березовою кашою годують.“

„Хочеш роззлостити мене, щоби я сам відстав від тебе?“

„Не хочу я того, але не люблю, як хто воду у ступі опихає. Все те саме питання: підеш за Кирила Івановича, чи не підеш? Тю! Сказала, що не піду, так і волами мене до нього не притягнуть.“

„А батько?“ — спитав трівожно козак.

Хвилину любувалася тією трівогою, аж нараз розсіялася в голос: „Плакай, годуй, а тоді ще й заплаати кому, щоби взяв біду з дому. Мій батько не з тих. Він не то що мене силувати до подружжя не стане, але ще й на тітку Магдалену сердився учора, що вона Москаля хвалила.“

„Невжеж?“

„А так. Не віриш, так спитайся його.“

„Когоб то?“

„А когож би? Мойого батька, а твогого пана сотника.“

Козак не втерпів. Радісне слово до чиста йому світ затьмарило. Вхопив Олесю і притулив до себе, обсипуючи її рум'яні лиця палкими цілунками. Пручалася, відштовхувала від себе, але козацькі обійми куди сильніші були від її оборони. „Люди, ратуйте!“ — кричала. „Він з глуздів збився, заїсть мене!“

Але ратувати не було кому. Кругом простіялося широке поле, а здалеку деліав і хвилював степ. Наливався колос пшеничний, земля стояла в повному розвитку своїх сил. Люди при великому святі гостилися по хатах і на крик Олесі тільки дикі голуби відповідали своїм воркуваннем.

„Варвар якийсь!“ — гнівалася Олеся вихопившись з Петрових обіймів. „Алеж сильний, як звір, мало

мені намиста не порозривав. А лиця, аж пашать. Якже я тепер така на хутір верну?"

"Занесу тебе."

"Куди?"

"А до батька. До ніг упаду йому й благословення попрошу."

"Чуєш, ти того робити не смій! Тепер на женихання не час. Сорому хіба не маєш. Батькові друге діло на умі, а не наше весілля. Тяп-таляп, побачив чічку тай рукою хап. Кажу тобі, думаєш ти, як хлопчик, тільки обіймаєш, як звір. От воно як."

"Бо люблю тебе."

"Ой-ой яку новість вигдав мені Петрусь! Чи чував же хто таке, — він любить мене? Таж це така новість, що тільки слухай і рота роззявляй. А невжеж є між вами котрий, щоб другої пісні співав? Всі ви подібнісенькі до себе, як дві сльози. Йди геть!"

Відштовхувала його від себе, але сама не йшла. Видно не наскучила розмова і вроджена веселість вертала. Навіть ліве око прижмурила так, що Петруся, ніби хтось по серці поскоботав.

"Не віриш, що я тебе люблю?" — питався її.

"Алеж вірю, вірю. Любиш, як не любив нікого і як не будеш любити до смерти. А як що я не схочу тебе так само любити, то підеш на війну і при першій зустрічі з Москалями даш себе зарізати, як баран, або проколоти списом, бо тобі без мене життя нема. Все те я знаю, заки ти мені скажеш. Але що з того?"

"Що?"

"Так, що з того?"

"А що жби? Хочу женитися з тобою."

"Це мені й Кирило Іванович казав."

„Олесю, ти насміхаєшся надімною. Я того не дозволю.“

„Не дозволиш? Ого!“

„А таки так, що не дозволю,“ — повторив грізно Петрусь.

„А як же то ви, пане сотенний осавуле, гадаєте не дозволити, що?“ — спитала Олеся, прижмурюючи на переміну праве око й перекривлюючи злегка головку.

„Набіжу, наскочу, посаджу на коня і занесу, куди ворон костий не заносить. І хай мені ніхто не стає у дорозі, бо порубаю, убю, розторошу. Не знатний я козак і небогатий, але ані щастя свого видерти собі не дам, ані зневажити себе нікому не дозволю, навіть ясновельможному ні! Безмірне моє кохання і міри ніякої я не знатиму, щоб заспокоїти його. Або щастя мені, або смерть, а може ще й кому!“

Говорив палко і очі йому горіли, хоч чорні були, як тая ніч. Груди ширшали і весь він ніби ріс і ніби тільки й гляди, як зірветься і полетить мов вітер по степові.

Олеся крадьки глянула на нього і відвернулася. „Це вже ти другої пісні співаєш і цікавішої,“ — промовила стиха.

„Чи цікавішої, то ти що лиш побачиш,“ — відповів козак, „бо я на пусто слів своїх не трачу. Гратися ними не вмію. В городі не жив і з дзигльованками не возився. Як скажу, так і зроблю, я й на найгірше готовий.“

„Хто на війну іде, цей і на найгірше мусить бути готовий.“

„Війна війною, а кохання коханням. Як згину, тоді й про тебе забуду, а як що вернуся здоровим, так хочу, щоб ти була моєю.“

На хвилину замовк, а тоді і спитався рішучо: „Чи любиш ти мене і чи хочеш бути моєю, Олесю? Не скривай правди передімною, скажи, що тобі серце твоє говорить. Я доволі сильний, щоб і найгірше почувти. Для мене непевність найстрашнійша. Кажи, чи любиш ти мене?“

Повернулася і глянула на його своїми великими очима. „Що питаєшся, Петрусу? Хибаж ти сам того не знаєш?“

„Значиться любиш? Значиться хочеш бути моєю? Сильнійшою буде рука моя в бою і ще сміливішим зробиться мое серце. Не посоромлю я ні себе, ані сотні твого батька і будучій своїй теж сорому не зроблю. Подайже мені руку, Олесю, не як панночка-сотниківна, а як нарічена, що віри додержати свому судженому обцяється.“

„На маєш обі,“ — відповіла Олеся і засміялася своїм звичайним щирим, голосним сміхом, аж дикі голуби здивувалися, знялися, злопотіли крильми і полетіли в гайок, що гойдався поза балкою поверх очерету.

IX.

„Пішов!“ — промовила до себе Олеся, проважаючи очима Петруся, котрий не йшов, а біг до сусідньої слобідки з важними дорученнями від сотника.

Загаявся на любій розмові і тепер прийшлося поспішати, щоб перед нічею вернутися назад.

„Пішов! А незабаром у похід з батьком піде і — може“... решти не докінчила, бо сльози нахлинули до очей. Пригадала собі оповідання козачок, дівчат і молодичь, про їх жіночу долю, як то вони своїх мужів і суджених з далеких походів виглядали, як не одна і посивіла з туги, а свого не діждалася. Тільки добрий сусід, або вірний приятель з останнім заповітом від покійника прийшов... „Возьми, мила, піску жменю, посій його на каменю“...

І пісня тая не давала тепер спокою Олесі. Сердилася а мусіла її співати. „Як той пісок тобі зійде, тоді козак з війни прийде“...

На зустріч Олесі двох бідних шкандибало.

Оден з довгою, сивою бородою, зігнутий у поясі, ніби переломлений на двоє, а другий, молодий ще, може двадцятилітний парубок, мабуть сліпець, бо кійком дороги шукав і спотикався.

Порівнались і поздоровилися. Олеся спитала куди йдуть, а вони відповіли, що куди Господь їх запровадить, бо вони на службі Господній і на його волю здаються. „Аки птици небесні єстьмо“, — говорив

старший, — „іже не орють і не сіють а соженають, Господь бо печалиться о них“.

Балакали, ніби з писанія святого прочитували, вимовляючи слова не по нашому.

„Мабуть здалеку ідете?“ — питалася Олеся.

„Путь наша путь Господня єсть, неблудивая,“ — відповіли.

„А на хуторі у батька мого, в сотника Шелеста були?“

„Не знаємо батька твого, панночко, бо ми тутешніх сторін і людей тутешніх не свідомі. До жилищ людських не заходимо, щоб не турбувати їх і даром не дразнить собак. По шляхах та біля церков божіих подаєніє від людей добрих приймаємо і з того живемо,“

Олеся стала шукати гаманця, щоб обдарувати бідних. Старший, побачивши це, почав: „Блаженніє милостивії, яко тії помилвані будуть. Блаженніє чистії серцем, яко тії Бога узрять. Блаженніє, ізгнанії правди ради, яко тіє єсть царствіє небесное“.

Нараз, коли Олеся розв'язувала гаманець, щоби гроші з нього добути і мала обі руки зайняті цим ділом, старший дід, випрямився в повний ріст, а сліпець міхонша добув з торби велику плахту і, заки Олеся вспіла зрозуміти їх нікчемний намір, оден обхопив її дужими раменами, як залізними кліщами, а другий накинув на неї плахту, обмотав, завдав собі на плечі і, як шуліка перестрашену пташку поніс в напрямі озерця, обведеного густим очеретом, верх котрого гойдався синій лісок.

До озерця було недалеко, гонів може зо двоє.

Прибігли. Заколисався очерет, стрівожилася водна птиця, закигикали чайки і тихо зробилося кругом тільки вечірний туман блукав понад полями.

Х.

Сумно хиталися лози, осика з вітром шелестіла.
Збентежена чайка над очеретами літала, вигукуючи
своє безвідрадне: Киги! Киги!

Мовчки лежала Олеся в човні і дивилася на небо.
Бачила останні проміння соняшньої заграви, що мерехтіли на верховіттю гайку і боялася темряви, що ніби злодій підкрадалася до неї, виступаючи з лісових нетрів. Та на її щастя ніч була ясна, зорішлива.
Щораз то більше зірок являлося на небі.

Олеся числила їх, щоб забути про своє лихо.
Нагадувала собі казку діточих літ.

Душі померші тужать за землею, хоч як їм гарно в небі. Пан Біг знає їх тугу і дає їм свічки до рук, щоб ішли та дивилися, що діється там, де вони колись пробували. Душ ми не бачимо нашими грішними очима, тільки бачимо, як тії свічі горять і кажемо, що світять зорі. Богато їх, як багато тих, що з землі у другий світ відходять. І, як котра з тих душ, задивившись у свою хату рідну, побачить у ній добро, то свічка у її руці ясно горить, а ми кажемо, що зірка тихо-ясно сяє, якже котра щось недоброго, щось грішного гень у долині побачить, то схвилюється і задріжить свічка в її руках, а то й вихопиться і полетить у безвісти заземельні. Тоді ми й хрестимося, дивлячись на падучу зірку. А діявол

не рад тому землі із небом єднанню. Він, то імлу над ставами й очеретами позбірає і над село її пошле, то розбудить вітри і скаже їм хмари попід небо гонити, щоб затьмарити зорі. Але Господня сила від диявольської більша і не погасити йому ні одної зорі, не припинити йому єднання померших із живими, поки ці останні по правді живуть.

Олеся вірила, що й мати її в рантуху білім верх очіпка старосвітського і в луданім жушуні, в котрім її поклали в домовину, з великою ярою свічкою в білій, оперстененій руді крізь далечі зорянії понад грішною землею блудить, доньки своєї одиначки шукаючи. Не знайшовши на батьківському хуторі помандрує від церкви до озерця, і так довго зазиратиме між очерети й комиші густії, поки не побачить Олесі а побачивши полине до Бога жалуватися на кривду, яка сталася її дитині.

„Мати, мати моя!“ — крикнула Олеся, побачивши зорю, що саме тоді розгорілася прямо над її головою. Мерехтіла, дріжала, ніби схилялася в низ, призираючись, чи це Олеся, чи ні?

На крик дівчини умичники підповзли до неї.

„Чого дерешся? Хочеш, щоб затулить тобі рота?“

Пригадала собі всю свою неміч і безпорадність. З неба на землю злетіла.

„Пустіть мене!“

„Ха-ха!“ — Засміялися дико. „Уловили таку синю птицю і пускай! Невжеж ми з ума зійшли? Лежи і диш та дякуй Богові, що кривди тобі не робимо.“

„Батько вам того не простить. Мій батько сотник, у нього досить людей, щоб знайти мене. Він на всі сторони розішле їх шукати.“

„Заки сотникові люди прийдуть, то по нас і помину не стане. Боярина з кіньми що лиш не видно.“

Олеся зжахнулася почувши про боярина. Пригадала собі його товсті, засалені губи, його вузкі очі а широку бороду, його руді вуса, котрі він язиком лизав, або зубами прикусував. Вчора, споживаючи жарене мясо, він тії вуса шматком хліба втирав і хліб цей їв... Тю!..

Мороз пішов її по спині... Спасатися, спасатися від нього!... Але як?

По доброму озвалася до харцизів: „Мій батько богатир, а я одиначка. Наші поля дванайцять пар волів оре, сотня коров у наших лугах пасеться. Як що ви пустите мене, батько мій шапку талярів вам насипле“.

„І до холодної запре та під суд поставить.“

„Хрест святий поцілую, що ні.“

Хвилину нараджувалися між собою. „Не іскушай ти нас,“ — рішили — „ми господина нашого слуги вірні, волю його сповняємо.“

„Діявола ви слуги окаянні!“ — крикнула Олеся і кинула собою, аж ретязі на її ногах забрязчали.

„Не кидай собою, як на сковороді лещ, бо ще човном схитнеш і полетиш у воду.“

„Краще мені з човна та в воду, ніж знущання терпіти... Пустіть мене!“

Замість відповіді старий поповз у верх до голови, а молодий біля ніг остався і руки свої на них поклав, щоби тихо лежала. Олесі ніби гадина доторкнулася. „Геть з руками, ти!“

Боярський холоп по звірячому мугикнув — сміявся. Олеся скамяніла. Мовчки дивилася на небо, шукаючи своєї зорі.

Невжеж вона бачить це і не біжить до Бога?

Місяць впливав на середину неба і сяєво його осріблювало кожду билиночку, кожду хвилечку на плесі озера і кожду грудку землі на стежці, що понад ярк бігла з хутора у слобідку.

Тою стежкою повинен вертати Петрусь, бо це найкоротша дорога до Шелестової хати, а він спішиться...

Не вжеж це він...? Олесю жаром обдало...

А може боярин?... І знову мороз пішов по тілі.

Ні, це не Кирило Іванович. Він же з кіньми приїхати має. Це Петрусь іде. Його бистра хода, його шабля побренькує при боці. Ще й пісню приспівує зтиха, не прочуваючи, в яку халепу попалася його Олеся.

Ах, щоби він скорше наблизився до того місця, де стежка понад саме озерце пробігає, так що хвиля, як перепливати човном, вискакує на стежку... щоби скорше! І Олеся притаїла дух, дожидаючи тієї хвилини.

„Петре, я тут!“ — крикнула нараз із усеї сили, аж розпучливий крик далекою луною понад гаями покотився.

„Я тут!“ і кинула собою так напрасно й несподівано сильно, що човен похитнувся і високий дід, утративши рівновагу, полетів комить головою у воду.

Той, що міхонушу вдавав, заскочений несподіваною пригодою, не знав, що йому робити, чи ратувати себе, чи діда, котрий копирсався у воді, то випливаючи, то путаючися у баговинню.

Олеся зубами до мотузків на руках своїх припала. Гризла їх, кусала, не зважаючи, що власні руки ранить.

Високий дід до човна допливав. Його товариш весло йому наставив, щоби цей за нього хапався. Олеся не надумуючися ні хвилини, вільними руками, тоді,

як він перехилився, штовхнула його так сильно в плечі, що й він головою полетів у низ, а ногами накрився. Тоді скоро вхопила друге весло, останками сил повернула човен і гребла ід берегові.

Петрусь, як вітер до озера летів.

Але й умичники не дармували. Кленучи найпоганішими проклонами в світі, викараскалися з шуварів, виплили на чисте плесо і доганяли дівчину з човном.

Ще трохи і їх погані руки вхопляться останньої дошки її ратунку, ускочать в човен і двома веслами поженуть його в супротивний бік.

Але на поміч Олесі брив уже Петро. Шаблю в зубах тримав. Сильною рукою трутив човен до берега.

„Виходи, Олесю, з човна й дожидайся мене! Я розправляюся з ними!“

Стояв по пояс у воді, праву руку з шаблею у воду пустив.

Харцизи, побачивши козака й гадаючи, що він безоружний, з двох боків підпливали до нього.

„Харцизяки!“ — гукнув Петро. „Ходіть по нагороду з моєї руки!“

Високий дідуган, покладаючись мабуть на свою незвичайну силу, відповів йому реготом і непристойними словами.

Петрусь осатанів. Не чекаючи, аж підпливуть до його, кинувся на них з шаблею у руці.

Плюск води, шелест очерету, погана московська лайка, зойк раненої людини... Оден, другий, третій...

„Петре!“ — кликнула від берега Олеся. „Лиши їх, до мене поспішайсь.“

Не надумуючися, послухав.

Олеся, увільнивши руки й ноги з пут, тулилася до човна, дріжучи від зворушення і від страху.

„Чуеш! Торохтить віз. Це Кирило Іванович по мене їде. Спасаймося!“

Петрусеві, якби хто нараз сто свічок перед очима засвітив, зрозумів цілу затію. Це Кирило Іванович условився зі своїми людьми, що вони мають тут на його з Олесею дождати. Значиться нема що дорогою вертати на хутір, лиш треба човном перебраться на другий бік озера і полем, попри церкву, втікати перед погонею. Заки Кирило Іванович обдіє возом озеро, вони на хуторі будуть.

Так і зробили.

Петрусь скинув свитку, обуливав нею Олесю, посадив на лавці в човні, а сам вхопив весло і з усієї сили став гребти тиху, теплу воду.

Допливали до середини озерця, коли Кирило Іванович надіхав на умовлене місце.

„Івашка! Мішка!“ гукав на своїх людей.

В комишах щось постогнувало зтиха.

„Зі шкури вас обідру, собаки!“ — сердився лютий боярчук.

„Де ви заховалися чортові сини, виходьте тут!“

З очерету караскався високий дідуган, постогнуючи важко. „Милосердіє, барине високородний! Не винуваті ми. Лихий козака надніс. Шаблею нас покалічив. Може й завтрішної днини не діждемо.“

„А пістолі у вас не було?“

„Пістоль осталася в човні.“

„А ви? Де були ви, собачі душі, чорт би вас побрав.“

Не знали, як вибріхуватися, показували рани на тілі і благали милосердія боярського.

Кирило Іванович біснувався: „Зі шкури обідру! Язики повириваю, обезвічу! Де ви дівчину мені поділи!“ і нагайкою осматрював їх рани.

А вони чоботи його боярські як собаки лизали, постогнуючи: „ласки, ласки!“

Петрусь з Олесею щасливо до берега приплив. Для всякої безпеки човен затягнув у жито, а весло з собою забрав.

Хоч як опиралася Олеся, взяв її на руки і не йшов, а біг з нею на хутір.

Олесі здавалося, що зоря її біжить разом з ними.

XI.

Вечеріло. Сотник гостий пращав.

Одні відїздили возами, другі кіньми, верхом.

До тих, що на вози викараскалися, приговорював:
„Випиймо, щоб сухі колеса на дорозі не сіли.“

Недопиту чарку виливав на обручі.

А що коліс четверо у возі, так прийшлося чотири чарки сповняти.

До верхових казав: „Здоровенькі будьмо, та себе не гудьмо!“

„Із ваших рук, щоб дїждали онук,“ - відповідали йому.

„Так стремен двоє, випиймо другі.“

Прийшлося і третю сповнити, щоб Тройці не гнівити. А тоді сотник казав: „Алеж у коня четверо ніг. Випиймо й за четверту ногу, щоб щасливо перебігла дорогу!“

Верховий випивав, струшував решту на гриву свому коневі і крикнувши: „а по тій мові буваймо здорові!“ виїздив скоро з двора. бо до дому не рукою махнути. По дорозі міркував собі: „Сам Шелест до чарки не скорий, а гостити, бач як уміє. От тобі гарний чоловяга!“

Дворецький за останнім гостем ворота зачинив і перехрестився: „Пора з двора, сходить місяць і зора.“

На небі дійсно займалися зорі. Несміливо вискакували з тихої синяви і здивовано дивилися на землю. Може дивувалися, що вона така гарна в повному розцвіті своїх сил.

З над гаю викочувався місяць срібнорогий і щедро обсіпував землю мерехтливими самоцвітами. Лиш горни!

Чогож ви журитеся, бідні люде? Дивіть, яке богацтво на ваших хатах і садах, на ваших вузких нивах! Гадаєте краще мерехтять жемчуги дорогоцінні у княжих діядемах? Смійтеся, от мана! От людське самодурство!.. Глядіть і душі благостю наповняйте, це Господь милує очі ваші своєю не рукотворною красою...

Дворецький похилився на ворота і думкам своїм дав волю. Скільки разів бачив він землю рідну в пишному вбранню тихої, літної ночі, а налюбуватися нею не міг

Невжеж більшу красу бачиш ти у світі, невжеж більше добро знайдеш денебудь під сонцем?

„Хваліте Господа всі язици, похваліте його всі людіє. Яко утвердися милость его на нас і истина Господня пребиваєт во вік...“ Істина?.. І він іздрігнувся. Де тая істина в нас, на Україні?.. В панах, чи в людях? У своїх, чи в чужинцях? В минулім, чи в майбутнім?.. Постарілися кости його, охляли думки, знемощили сили, а істини тієї він не бачив. Зривався нарід захищати її і в погоні за правдою, неправду люди творили. Зневажали Господню красу, кровю, як вином червоним торгували...

„Паче же сребра і злата благодать благая.“

Вонож таке ясне, а люди блукають во тьмі. Сліпий по бісерах топче, а не зігнеться, щоб позбирати їх. Великим добром наділив нас Господь, давши нам землю кращу від усіх земель, але в мирі споживати багаті плоди її не поталанило нам.

Від прадідів до правнуків війна й війна. От і тепер за тихими гаями та за пахучими левадами крівава

зоря сходить. Розгориться полум'я велике, заграва обілля пів неба і як іскри з вогнища сильного, полетять душі у далечі зоряні, на другий світ...

А чи істину обріємо ми, чи благодать благая воцариться між нами, Господи, скажи мені, оскудіша бо очі мої в слезах і смутиться серце моє...

„Авдію!“ — почувся голос сотника і дворецький, наче зі сну збудився. Ще раз глянув на місяць і на зорі, ще раз повними грудьми вдихнув пахощі розцвилых дерев і зілля і зітхаючи під вагою недодуманих гадок потупцював на ганок, побачивши там синій димок з файки свого пана.

„Я тут,“ — сказав, стаючи на першому ступені сходів.

„Не знаєш де поділася наша Олеся?“

„Від обіду я панночки не бачив.“

„Отож то і є. Від обіду ніхто її не бачив. Наче всім позаплющувало очі.“

„Пошукаємо, пане,“ і старий потупцював на горище.

Відчинив одну кімнату, нема, відчинив другу — тета Магдалена, на ліжку, на котрім боярин ночував, хрупить, ніби про весь світ забувши.

„Пані моя, панночки Олесі не бачили ви?“

Зірвалася і протерла очі. „Кирило Іванович, протіть... я лиш так здрімнулася на хвилину.“

„Не Кирило Іванович це, а я, Авдій, питаюся, чи панночки Олесі не бачили? Сотник сердиться!“

„Олесі? Ні, не бачила. Деж вона?“

„Колиб я знав, то не питавби вас, не будивби з солодкого сну,“

„Боже ти мій! Олесі, кажеш, нема?“ і як куля покотилася по сходах.

Перешукали хату й усе подвір'я, садок і город, десять голосів гукало „Олесю! Панночко Олесю!“

— ніхто не відгукався, тільки пси відповідали своїм глупим лаєм.

Сотник люльку сердито відкинув, дідусь шукаючи своєї внучки деревляною ногою постукував, — Олесі не було.

Посилали до громадської тітки, але й там панночки не застали. Громадська тітка, хоч звичайно все знала, тим разом нічого певного сказати не вмiла, хiба те, що Олеся, як пішла куди, то поза церкву, бо колиби шляхом пустилася, то всеж таки хтось бачивби її з вікна, а не бачив ніхто.

Стрiвожений сотник розiслав своїх людей по всiх усядах i собi казав подати коня. Пустився дорiжною до слобiдки. Знав, що мiж Олесею а Петрусем щось заклувалося, так думав чи не вийшла туди дiвчина, щоб стрiнутися з козаком. Лихий був на неї i на весь жiночий рiд. Двоiх очий за мало, щоб допильнувати їх. Як не нинi, то завтра свого знайде i побiжить за ним. „А може?“ i в очах йому почорнiло. Пригадав собi розмову з боярчуком, його сватання невдатне i вiдправу рiшучу, прийшли йому на гадку частi пориви наших дiвчат московськими людьми i рукоять шаблi стиснув.

Людам дав приказ не спинятися, поки не знайдуть Олесі i сам вiн гнатиме доти, поки на Кирила Iвановича не наскочить. А там побачимо, чия верх возьме, старого козака, чи Москаля молодого.

Нараз почув свист за собою i повернув конем.

Доганяв його оден з козакiв i давав знак рукою, щоб вертався. „Пане сотнику, панночка Олеся знайшлася.“

„Слава тобі, Господи!“ — промовив сотник i почув, як вiд радості тiєї таяла злiсть у його серцi, „наче вiск от лица огня.“

XII.

Хоч і як утішився сотник Шелест, що його Олеся не пропала, а всеж таки грізним оком глянув на неї, увійшовши у світлицю.

„Куди це ти по ночах снуєшся? Мало то в мене діла, щоб я ще такою великою дівкою турбувався!“

Олеся стояла ні жива, ні мертва. Вона не тямилась, щоб батько сердився на неї, а то ще й так без причини, як нині. Невжеж вона в чім провинилася? Хотіла відповісти, так жаль стиснув їй за горло, що слова не могла проказати. Мовчала, Петрусь підпирав двері. В нім аж кипіло. І небудь це сотник, котрого він не тільки шанував і привик був слухати, але й любив, як батька, не будь це Олеся, для котрої він до всякої жертви був спосібний, так певно не втерпівби.

„І ти, сотенний осавуле, теж тут?“ — повернувся до нього сотник.

„І я теж тут,“ — відповів Петро, але таким голосом, що дідусь уважав за потрібне перервати дальшу розмову. Стукнувши дерев'яною ногою промовив: „Не маєш чого сердитися, Тимохвію, краще подякуй милосерному Богові, що Москаль не осиротив тебе.“

„Москаль?“

„А так. Кирило Іванович перебрав двох своїх нічменних і до всього спосібних людей за жебраків...“

„І що?“

„І коли Олеся, вертаючи з маминої могили зустріла їх і хотіла милостиною обдарувати, вони, трастяби їх напала, закинули на неї плахту, пірвали на плечі й занесли в очерет.“

„Свят! Свят! Свят!“ Хрестився сотник Шелест. „Мою Олесю пірвати хотів Кирило Іванович?“

„Не лиш хотів а й пірвав. Занесли її отсі комишники в комиші на твоєму озерці, звязали і безборонну поклали в човен, дожидаючи коли по неї приїде їх барін.“

„Чи можлива річ?!“

„Не лиш можлива, але й правдива. Не оббріхуєж тебе твоя рідна донька і твій сотенний осавул. Переконаєшся завтра сам на власні очі, бо Петро добре їм крови впустив, обороняючи Олесі.“

„Петро?“

„І не хто другий, як цей бравий козак. Йому й відвазі Олесі подякуй, що вона не попалася боярчукові в лабети, та ще Божому провидінню, що Кирило Іванович на яку годину зі своїм возом припізвився, а може його люди зі своїм нікчемним ділом на годину скорше упоралися, ніж було між ними условлено.“

Сотник Шелест то білів то багрів, очі йому вискакували з лоба.

„Та я того Кирила Івановича, хочби він і під землю заховався, в руки дістану, а тоді вже йому й сам воевода не поможе. Обірву тую цапачу бороду і замість бунчука на жердку почеплю, я стерво його на локшину покраю, як він смів песький син свою грішну руку на мою доньку підіймати!“

Тут серце його батьківське не втерпіло. Приступив до Олесі і пригорнув її до груди: „Бідна, донця моя!

Такого страху наїлася. І руки поранені в тебе, Боже ти мій!“

„Це я їх тату, власними зубами покусала, розгризаючи пута. Але це нічо. Вигояться. У мене всяка рана гоїться скоро Петро гірше дістав.“

„Ранений?“

„У рамя. Ми вже осматрили рану.“

„На мині,“ — озвався Петро, — „присхне, як на собаці. Я козак.“

Сотник до Петра підійшов і простягнув до нього долоню. „Дякую тобі, сину, дякую!“

Козацькі долоні кріпко, по козацьки стиснулися.

„Не вмю я гарними словами промовляти,“ — говорив сотник, — „але будь ласка, скажи, чим і як маю тобі віддячитися за таку прислугу.“

Петро мовчав.

„Кажі чого собі бажаєш, як мені Бог милий, не відмовлю.“

„Не відмовите, Тимохвію Осиповичу?“ — спитав, хитро всміхаючися козак.

„Сотника Шелеста не знаєш? Чи не дотримав він коли свого слова?“

„Так тоді, віддайте мені свою доньку за жінку,“ і — бух сотникови в ноги.

Сотник ласкаво підняв його. „Дорогої нагороди забажав ти від мене, козаче. Та що робить, слова свого на старости літ не зрушу. Але щож ти на це Олесю?“

Олеса спаленіла, як на сонці троянди.

„Щож ти на це? Кажиж бо?“ наглив її батько.

„Та, як що ви, тату, вихопилися зі словом, то не добраб я була дитина, колиб заставила вас ламати те слово.“

„От тобі хитрунка!“ гукнув сотник, а дідусь аж деревляною ногою з радости стукнув. „Бач куди по-

вернула! Своєї матери невідродна дитина. Гарно, гарно, Олесю! Хай Петро не гадає собі, що ти до нього рвешся, куди там! Підеш для батькової чести. Розуміємо.“

„А таки так, дідусю. Таки так. Бо Петро не варт мене за жінку брати. Він хоч сильний так дурний і не слухняний дуже.“

„Ого!“

„А так. Обіцявся не казати ні батькові, ні нікому, що ми деколи стрічалися...“

„Стрічалися?“

„Так. І балакали...“

„І балакали, а може й цілувалися?“

„Я його ні, ані разочка, тю!“ і Олеся відвернулася та притулилася до тети Магдалени, котра гладила її шовкові коси своєю пухкенькою долонею..

„Товстуні, Кручені паничі, Русалчин Великдень, хтоб гадав, от дурненька дівчина, дитина, а вона свого козака мала.“ І тета Магдалена сумно, але солодко якось зітхнула.

„Він не мій. То він хоче, щоби я була його,“ — боронилася Олеся. „Але хай підіжде. Ще на війні не був. Верне з походу, тоді — побачимо.“

„Га, щож!“ — вирішив сотник Шелест. „Олеся добре каже. Перше похід, а тоді і — мід. Як що ти, козаче, на війні себе не осоромиш і як Господь тебе щасливо в наші пороги приведе, а Олеся серця свого до тебе не відмінить, так слово моє тобі, що і я від благословення батьківського не відкажуся... Але бороду Кирила Івановича я все таки замість бунчука на дручок почеплю, а його на локшини покраю! Покраю!“

Тітка Магдалена з глибин душі зітхнула: „Жаль такого мушини!“

XIII.

По вечері та по трьох чарках меду розходилися спати.

Сотник казав собі винести дергу у садок на мураву.

„Така гарна ніч, що гріх киснути в хаті. Та не тільки те: до походу час привикати. Там тобі ліжка не постелять, а як постелять, то вже не піднімешся з нього.“

Для всякого припадку шаблю біля себе тримав. Ануж би так чорт бояринові підшепнув ще раз свого щастя спрібувати.

Мабуть те саме мав і Петро на гадці. Він розпра- шався з усіми, але з двора не пішов. Поліз на сіно і пняв від його пахощів і від свого щастя. Вонож так близько. Ось-ось, тільки простягни руку і... Так щож! Війна... Така то вже козацька доля.

Старий Авдій, знаючи, що сотник спить у садку, поклався на приспі, щоб, не дай Господи якої при- годи, бути недалеко від нього. Він далше дивився на зорі, далше думав над тим, чому то люди не по- божому живуть, чому істини нема в нас на Україні.

Тепер його ніхто вже не кликав і не перебивав шептати слова псальмопівців. „Отвержай уста твоя і суди праведно, разсуждай же убога і немощна.“

Але й Петро своїм щастем упився й захропів і Авдій зі словами пророка кинувся в обійми Морфея, тільки пси на ретязях зітхали і жаби рахкотіли в сот-

никовім озерці. Місяць блід і зорі мерехтіли. Від лугів запахом сіна заносило.

Сотників двір, як казкове судно нісся по філях сонної мрії.

Доброї ночі вам, хай ваша доля росте!

Одна тільки тітка Магдалена ніяк не могла заснути.

Душно їй, вікно на горищу відчинила.

Постіль, на якій останню ніч проспав Кирило Іванович, прямо палила їй. Боже ти мій! Такий гарний мушина і бороду його на дручок почепляти! Цеж варварство. І яке! А найгірше, що Тимохвій Осипович жартів не знає. Його слово це кремень. Не даром же він грозить.

Тітка Магдалена розіпняла сорочку, бо прямо задихалася. Якій тії ночі гарні та горячі!

Дивилася понад верховіття дерев то на місяць, то на зорі і думками перелітала світи.

Де він? Тепер мабуть недалеко. Може ще понад озерцем блудить, лихий на себе і на весь світ. Правди під решето не скриєш, осоромився таки. Боярин умичник і то умичник - невдаха. Не повезло йому бідньому... І добре! Орлові з куркою не літати. Свій свого знай. Мушина в його літах і на його місці, щоб для такої дурненької кізки важився на таке небезпечне діло, це гупо, навіть дуже гупо! Тітка Магдалена такої гупости від Кирила Івановича ніяк не сподівалася.

Злість підступала їй до серця.

Пригадала собі зустріч у заїздному дворі, як він їй чарку, приговорюючи наливав і хустку з землі підніс та ще вручаючи ручку поцілував, пригадала, як учорашнього вечора, попоївши сито і попивши смачно в її очі вдивлявся і носом свого чобота її

сап'янець торкав, все собі пригадала тітка Магдалена і мало не крикнула в голос: „зрадник, віроломник, зводник!“

Якіж непевні всі тії муштини! Жадному з них повірити не можна. До одної залицяється, а другу викрадає і то таку, що не розуміє ні розкоші тієї, ані чести. Бо не вже це не розкіш, коли тебе пірвуть, несуть, женуть з тобою, мов зі скарбом дорогоцінним? Світ тобі тьмариться, душа тікає в пяти, серце хоче вискочити з груди — ах!

Тета Магдалена очі повіками накрила, а думки її летіли, летіли, як ті хмарки кругом місяця, як ті пахоці з розцвилого квіття.

„Ох який гарний муштина!“

І якже це, щоби він Олесю викрадав, таку неопірену пташку, таку гарну й добру, але дурненьку козу. Тут прямо похибка якась не інакше.

Певно сказав панночку з сотникового хутора пірвати, а не сказав котру і вони, дурні гевали кацапські, пірвали Олесю. Не інакше.... І заспокоєна положилася спати.

Чула, як Тимохвій Осипович у садку хропів і як Авдій крізь сон слова псальмопівця мурликав, чула як зітхали Бровки, Рябки і всі кунделі сотникові і ось-ось мала пірнути в обійми Морфея, коли нараз побачила жердку високу, а на ній замість бунчука жовтувату бороду Кирила Івановича.

„Боже ти мій! Цеж варварство!“

XIV.

Благовістилося на світ, коли заграла трубка. Сотник зірвався на рівні ноги і за шаблю вхопив. Петрусь вихопився з леговища на сні, шульнув через пліт, щоб ніхто його не бачив і побіг на свою квартиру. Авдій розплющив очі, поколопав пальцем в усі, а впевнившись, що це не сон, лиш дійсно суремка полкова грала, шепотів: „ось тобі благодать благая, ось тобі істина на Україні!“ І почимчикував у хату готовити снідання для сотника та виряжати його в похід.

Тітка Магдалена снувалася по світлицях. Вишукувала щораз то якісь нові причандали для сотника, то білля новійше, то пояс більше підходячий, то капшук на тютюн кращій.

Вона нині виглядала старше й гірше, ніж звичайно. І не диво. Коротко й погано спала. Буньчук з бороди Кирила Івановича не давав їй спокою. Заскочена наглим, хоч сподіваним виступом сотні, не мала часу причепуритися як слід, побілити лице та набagrити уста. На Олесиних очах, як ранна роса на троянді перлилися сльози. На силу здержувалася від плачу. Батько і милий виступали в похід!

Козацька дитина привикла до походів, нову війну не від нині прочувала, а все таки, поки ця трубка не заграла, певности не було. Все так, десь глибоко

в душі, жевріла надія, що може, може Бог дасть, що війни й не буде.

Аж ось вона!

З полку верхові з приказом прискакали, щоб негайно Шелестова сотня до полку прибувала.

Шелест задалегідь приспособив своїх людей.

В сотеннім городі всьо стояло на готові, і люди і коні й вози. Тільки дехто з козаків поїхав до хати на свята, як ось і сам Шелест, що сидів тепер у Запорожцевій Гірці.

Біля його були деякі старшини, дехто з молодиків тутешніх і з найблищого сусідства, разом душ десятків два, не більше.

Всі вони, почувши полковий знак, як вірли зірвалися до лету. І дійсно, ніби клетоти орлінії понесли над хутором сотника Шелеста. Мов із під землі вискакували козаки, на конях, з рушницями через плече і з довгими списами.

Кілька довгих і крепких возів викотилося з повіток. Сивоусі старі козарюги тримали віжки в руках, надуті, мов сичі, мабуть недобрі, що старість не дозволяла їм герцювати на конях і веліла на возах за військом поспішати.

Всьо, що жило в Запорожцевій Гірці, вилягло на майдан біля Шелестового двора.

Батьки й діди мовчки стояли, згадуючи свої власні, колишні походи, жінки й дівчата, то ластівками щebetали, то горлицями сумно гуторили.

А всі на Шелестові ворота позирали, чи не виїздить пан сотник.

Сотник Шелест з родиною прощався.

Ледви вговорив свого тестя, щоби він ще цей раз дома остався. „На когож я,“ — казав — „жінок

оставлю, твою Магдалену і свою Олесю? Авдій старий, а челядь, як то челядь. Лишися батьку, та пильнуй, щоби тут що злого не приключилося."

"Колиб не цей проклятий Кирило Іванович, то ти мене не намовивби сину, але чую, що він, мов шуліка над курми, над нашою хатою своїм чорним духом літає. Тому най буде, як собі бажаєш. Алеж уважай, мусиш битися за нас двох, за себе і за мене."

"Не турбуйся, батьку, і за двох попрацюю."

Обіймилися кріпко і Шелест доньку свою в обійми вхопив. "Бувай мені здорова й рости велика, а сама на могилки не бігай, бо Петруся не буде, щоб ратувати тебе. Пам'ятай же! А як що будеш чемна, то я тобі Петра з війни приведу і таке весілля справлю, якого й сам полковник не посоромивсяби." Звертаючись до тітки Магдалени наказував її, щоб вона за Москалями не зазірала, бо з Москалем дружи, а камінь за пазухою держи. "Кажу тобі, виссе мід, як бджола з цвіту, а тоді ще чого доброго й закатрупішить де."

"Може кого та не мене," і засоромилася.

Видно мала щось на язиці та не зважувалася казати. "Кажі!" — осмілював її Шелест.

Насилу зважилася: "А всеж таки пощадіть Кирила Івановича. Жаль такої гарної людини."

"От тобі жінка!" — гукнув сотник. "У неї і Кирил Іванович гарна людина. Ні, ні. Не пощаджу я його. Бунчук з бороди зроблю, а самого на локшину покраю!" і скочив на коня,

XV.

Авдій відпровадив сотника аж до слобідки, приймаючи від нього останні прикази й хазяйські розпорядки, бо наглий виїзд не дозволив їм усього як слід обміркувати й обговорити.

Довго стояв старий слуга біля господи на роздорожу, провожаючи очима похід свого пана, а коли за скрутом вулиці згубився останній віз, лишаючи за собою лиш туман густої пилюги, зітхнув і промовив стиха: „було колись, не вернеться.“

З сумною гадкою, що безповоротно пройшов час, коли й він виступав у походи, переступив поріг і поздоровив шинкарку.

„Отсе тепер і Авдій гості,“ — сказав, жартуючи.

„А чому жби то, що лиш тепер?“ — спитала шинкарка.

„Тому, бо кращих гостей нема. Відійшли і Бог зна коли вернуть та, чи вернуть.“

„Тепер соловії співають, а ви круком кричете, Авдію. Не кажіть того. Дасть Бог усі, вони, як поїхали так і прийдуть. А гарних гостей в мене ніколи не бракує. От і тепер сидить там оден,“ — і рукою показала на двері до алькиря.

Якраз у цей мент почувся стук шаблі об стіл і шинкарка негайно побігла в алькир.

Авдій зирнув у вікно. Курява все ще снувалася над шляхом, а вітер заносив її на зелені сади, ніби смутком їх вповиваючи.

„Вас просять туди,“ — промовила до нього шинкарка, підморгнувши значучо.

„А хтож там такий?“

„Побачите й не пожалуйте. Ідїть!“

„Кажіть бо хто, а то може ворог який.“

„Борони Боже! Це дуже великий пан, високопоставлена особа“.

„Тю!“ — сплюнув старий, надумуючись, щоби це за така велика птиця гніздилася на бебехах шинкарки. З цікавості пішов, а побачивши — рота роззявив.

В кутку біля заслоненого занавіскою віконця сидів не хто другий а сам Кирил Іванович, боярчук, як його козаки звали.

Перед ним стояв збанок старого липняка, аж у алькирі пахло.

Авдій поклонився і хотів податися назад, але боярин дав знак рукою, щоби він приблизився.

„Я з тобою хочу побалакати на розум,“ — промовив, прохаючи його сідати й наливаючи чарку меду.

„Слухаюся, милосте ваша, а за мід дякую, бо за багато чести.“

„Чесного чоловіка не сором пошанувати, а медом не гордуй, бо він добрий. На старости літ, добрий старий мід.“

Годі було відмовитися, випив.

Мід справді був не будь який. В голову не йшов, а чи піде в ноги, це можна буде знати, як прийдеться вставати.

„Діло у мене, — почав Москаль, — так сказати політичне.“

Авдій зжахнувся.

„Не бійся, старий, — не повісять. Це, так сказати, моя особиста політика. Як що підеш мені на руку,

то і вовк буде ситий і коза ціла. А як ні, то може з того вийти велика халепа — для тебе і ще для когось, хто тобі не байдужний. Так, якже тоді гадаєш?”

Авдія заскочила така передмова. Було це прохання, в котрім скривався приказ та ще з погрозою. Показують ніж і просять.

„Якже тоді?“ — повторив боярин.

„Не чувши в чому діло, не можу давати згоди. Скажу тільки, що рад послухати вашої милости.“

„Якщо рад, так слухай,“ — і боярин налив чарки.

„Сотник зі своїми людьми відїхав, значиться його хутір у моїй власти; хочу спалю, схочу нападу і розграблю. Ані тебе, ні того з деревляною ногою не побоюся. Так тоді, погадай сам, чи краще нам биться, чи мириться.“

„Залізний мир від золотого бою кращий,“ — притакнув Авдій, а в голові йому, як у пасіці бренило, — від гадок, якби то хутір перед цим пакосником оборонити.

„Коротко кажучи, маєш мені піти на руку при умичці панночки.“

Авдієви свічки засвітилися в голові, як на парастасі.

„Милосте ваша, яж її на руках виносив, а тепер мавби... ні, ні! Вимагайте від мене, чого завгодно, а того я зробити не можу.“

„Не можеш?“

„Ніяк не можу. Совість не дозволяє; яж її люблю, як свою рідну дитину, яж її неба прихилити радби, я...“

„Ну й почав панахиду. Можеб ще прослезився, як стара баба. Ей дурні ви козаки! До нічого путнього з вами не добалакаєшся. З вами найкраще не розго-

ворювати, а приказувати. Кнута ви слухаетесь, не мудрого слова." Помовчавши хвилину, казав:

„Подумай лиш. Чи ти згодишся, чи ні, а я панночку заберу, бо маю владу і силу і бажаю її дістати. Чиж не краще тоді, щоби це сталося без кровопроливства, без обиди Божої і без усякої небезпеки для тої, котрій ти, як кажеш, неба рад прихилити. Я її теж лиха не бажаю. Бояринею з козачки стане, — не вже це не честь? Скажи сам. Не вжеж не краще поміж достойних людей увійти, ніж з малотямними хуторянами вік коротати? Єй Богу, не розумію, чому ти зжахнувся, Авдію, ніби я тебе до чогось злого намовляю.“

Авдій роздумував над тим, що почув і додумався до того, що як воно не булоби, а треба вдавати, що він годиться, бо ще чого доброго Москаль велить звязати його і запроторить Бог вість де, а тоді на хуторі й не знатимуть, яка їм небезпека грозить. А так — від слова до діла далеко. Може Бог пішло старому Авдієві якусь щасливу гадку до голови і він панночку таки якось охоронить від тієї небезпеки, котра хмарою чорною, буревісною повисла отсе над нею.

„Надумався?“ — спитав боярин, зазираючи йому в очі.

„Надумався, милосте ваша,“ відповів старий.

„Так тоді, щоби ти знав, що я даром не хочу“, — сказав і вручив йому гаманець з талярами.

Авдієві прийшло на гадку, чи не цей то самий, що вчорашнього вечора від Олесі Москалі відібрали. Але ні, то був другий, московської роботи.

„Твоє діло таке. (Уважай тільки добре і зроби, як кажу). Нинішнього вечора псів не спускай, парубків, які на хуторі є, вишли з кінями на ніч, розумієш?“

„Розумію, Кириле Івановичу“.

„Брами не замикай. Як вчуєш козацький клич: пугу! пугу! так це буде знак, що мої люди за панночкою прийшли. Покажеш їм, в котрій світлиці вона ночує, а ще краще булоби, колиб ти її вивабив з хати на двір, будім то хтось її кличе. Розумієш?“

„Розумію, милосте ваша,“ — відповів зітхаючи старий.

„От і все. А тепер, щоби ти не журився, так даю тобі чесне слово, що люди мої дістануть приказ, під карою смерти, поводитися з твоєю панночкою чемно і гарно, політично щоб доставити мені її цілою і „неповрежденною“. А що я кривди її не зроблю, так, коли ти ще не вижив усього розуму, то можеш і сам догадатися, бо якщо я не любивби її так горячо, то й не побивавсяби за нею. Дівок чимало на світі і навіть гарних. Іди!“

Авдій поклонився в пояс.

Боярин завернув його від порога.

„Та ще одно скажу я тобі, Авдію. Щоб ти не прибував панночку денебудь заховати від мене. Доріг пильнуватимуть мої люди. З хутору не вимкнеться ніхто, а хутір я кожної хвилини переверну до гори дном і хочби ти панночку свою і під землю сховав, добуду її. Цеж не ігла, а панна. Так само подбай, щоб кулявий нічого й не догадувався, бо він дуже то до шаблі та до ручниці скорий, а це панночці не допоможе, лиш зашкодити може. У бійці часто і безвинному попадається. Шабля і мушкет розуму не мають. Пращай!“

XVI.

Авдій поплівся на хутір.

„От тобі Москаль! На око дурний, а на ділі, все так мудро придумав, що чорт би його побрав! І що мені тут почати? Скажу на хуторі, так знімуть крик, вирішать утікати, або відбиватися, а одно й друге на ніщо не здасться, бо козаків нема, і куди ти втічеш, коли боярин усіх шляхів пильнує. Віддаватим панночку в руки Москалеві, цього я теж ніяк зробити не могу. Скорше повіщуся дебудь у садку.“

Ноги занесли його до громадської тітки.

Сонце вже полудня добігало, а в неї ще ні хата не метена, ні затоплено в печі.

Сидить біля вікна і кивається, як жид за молитвою. Сльози рукавом утирає. За козаками жаль.

„Здорові були, тітусю!“ — звитався Авдій.

„Здоров був, діду!“

„А як це ви мене величаєте, тітко?“

„Так, як ти мене. Такий старий хрін, і я йому тітка! А що то хіба мені вже сотня літ минула?“

За гнівом і жаль забувся. Марта зналася з Авдієм не від нині і добре собі жили. Колись може він трохи і мався до неї, так не довелось. Тому мабуть і розсердилася, що він її тіткою назвав.

„Не гнівайся, Марто, на мене, бо вже мені і Господнього гніву досить.“

„Ов! А щож там у тебе за біда? Що наші на війну пішли? Тугу за ними нам, жіноті лишіть, а самі діла пильнуйте.“

„Отожто й біда, що допильнувати годі,“ — сумно відповів Авдій і розказав Марті усе, взявши уперед від неї слово, що нікому того, що почує, не розповість.

Марта слухала уважно, не зводячи з нього очий.

„То коли це має статися?“ — спитала.

„Нинішньої ночі,“ — відповів, зітхаючи.

„То зле.“

„Таж не добре!“

І обое зажурилися сильно.

Нараз Марта два пальці до лоба приткнула.

„Придумала що?“ — спитав владуваний Авдій.

„Стривай! Не мішай мені,“ — перебила.

Дивився на неї, як жид на рабіна.

„А сказавже тобі Москаль, котру він панночку пірвати гадає?“ — спитала нараз Марта.

Авдієві, якби хто зорю з неба здіймив.

„Ні, не сказав. Панночка говорив, а по імені не назвав ні разу. Але до чого це ти ведеш?“

„Якіж ті хлопи не догадливі, Боже ти мій! До чого веду? А невжеж Магдалена не панна?“

„Мабуть, що так.“

„Я тобі дам таке „мабуть,“ що ти на хутір не зашкандибаєш. Всі ви з жінок насміхатися скорі, але як біда, то й до жінки гайда. Отож і не пораджу. Радь собі сам, коли такий мудрий! Язикач! „Мабуть,“ каже, „мабуть!“

Авдій виправдувався, казав, що це нещасливе слово несвідомо вихопилося йому з рота, що він ніякої задної гадки при тому не мав. Божився: „жадної задної гадки.“

„Та в тебе мабуть і передньої немає, коли ти своїй панночці пособити не вмієш. Дівчину хоче пірвати отой рудобородий цап, а він „мабуть, мабуть...!“

„Не сердься, кажижбо! Підімною земля горить, до ночі недалеко.“

„Так слухай тоді! Отож, як що Москаль не повів тобі, якої саме панночки йому так дуже заманулося...“

Та ще вона не успіла докінчити, як Авдій руками, ніби крилами замахав. Очі йому загорілися, лице розяснилося, на пів століття молодшим зробився. „Вже знаю, знаю сам! Сам!“ — закричав урадований.

„Сам, сам...“ — покривлялася йому Марта. „Всі ви самі всьо знаєте, всьо самі, але без жінки жаден із вас навіть гузика собі не пришиє... Шам... шам,“ — шамкала Марта.

Авдій не боронив мужеського роду.

„Ну тай хитраж бо ти у біса, Марто. Я вже з розпуки мало ума не збувся, гадав повіситися в садку, а вона ось що придумала. Не даромже і кажуть, що де чорт не може, там бабу пішле. Спасибі тобі!“

І не вийшов, а як молодець вискочив з Мартиної хати.

XVII.

На хуторі сумно було, як після похоронів у хаті. Навіть Олеся, звичайно говірка, та щебетлива, ходила з заплаканими очима. Тільки „старший пан“ удавав твердосердного, обходив хазяйство, скрізь щось недоладного бачив, гримав і грозив челяді постукуючи деревляною ногою. Робив це, щоб затаїти жаль перед жінотою, котра вже і без того у слезах кисла.

Як побачили Авдїя, обсипали його питаннями: „Відпровадив? І якже там? Не лучилося що?“

І старий мусів розказувати в подробицях: як виїздив пан сотник, як у слобідці пристало до нього ще чотирох козаків і як жінка одного з них, працюючи зі своїм чоловіком, котрого вперше в похід виряжала, обімліла й головою гепнула об ворота, мало не забилася.

Розказував Авдїй, а про своє думав. Він так нервувався, що мало збанка за обідом не розбив, мід „старшому панові наливаючи“... Чи поведе йому підійти Москаля, чи не поведе? — думав Авдїй.

Після обіду, коли всі розійшлися по своїх кутках, щоб продріматися дрібку, бо нинішньої ночі малощо спали, Авдїй поштильгував на горище, де залюбки відпочивала тітка Магдалена. Ішов крадьки, мов на любовну розмову, хоч такі розмови були для нього піснею давно забутих днів... Де, де, де! Але боявся

розбудити „старшого пана,“ котрий по трьох чарках доброго меду заснув сном блаженного. Тільки спокую, що спить, а тоб зараз став розпитувати, чого Авдій на горище лазить.

Застукав до дверей і не домагаючись дозволу, увійшов.

Тітка Магдалена схопилася і її і без того великі, чорні очі ще куди більшими зробилися. Мало не скрикнула, побачивши старого. Боялася, чи не лучилося яке лихо на долині, бо на горище до неї він не заходив ніколи.

Авдій палець до уст приклав: „Цитьте! У мене до вас секретне діло є.“

„Щож такого?“

„Знаєте ви Кирила Івановича?“

Здивувалася, почувши таке питання, бо не вжеж Авдієві не відомо, що вона знає боярина.

„Як він вам подобався?“

Здивувалася ще більше і булаб розсердилася за таку нахабність, колиб діло не йшло про Кирила Івановича.

„Або що?“ — відповіла засоромлена.

„Бо він, — але не жахайтеся, пані...“

„Що він?“

„Він хоче вас пірвати“.

Тітка Магдалена рукою вхопилася за те місце, де звичайно чути, як бється серце, її очі мракою зайшли, вишневі уста розхилилися. В обморок попадала.

Авдій припав до неї: „Ради Бога, не хвилюйтеся, пані, а то ще збудите „старшого пана.“ Знаєте який він сердитий і як не долюблює Кирила Івановича. Ще чого доброго застрілить його, або рубне мечем, коли він нинішньої ночі по вас приїде. Треба діло обміркувати, спокійно і розумно, як слід.“

Магдалену якби хто зимною водою отверезив.

„Та же він учора мало Олесі не пірвав,“ — завважила.

„То мабуть був еггот in persona“, — відповів Авдій, котрий за молодих літ і латини трохи лизнув. „Бояринові люди мабуть не зрозуміли його, гевали московські.“

„Гадаєте?“

„Певно, що так. Бо колиби він нині Олесю хотів поривати, то сказавби мені, що не вас, а Олесю пірве.“

„Не сказав?“

„Богом клянуся, що ні.“

Повірила і кожде словечко старого пильно ловила.

А він розказував її, як то в ночі бояринові люди за брамою „пу-гу, пу-гу!“ крикнуть і як боярин їм приказав, щоб йому його кохану цілою і „неповрежденною“ до того місця доставили, де він на неї чекатиме, а чекатиме він аж десь недалеко Десни, бо туди Москалі з цілої України тепер стягаються. Та ще не забув повторити погроз боярина, щоб на хуторі опору ніякого не чинити, бо по всіх шляхах розставлені його люди і якби вони, не дай Боже, почули оден стріл, то злетяться на хутір і посічуть усіх на капусту, а хутір сплять, так що тільки земля й небо останеться.

„Щож нам тепер робити?“ — питався старий.

„Втікати,“ — відповіла тітка Магдалена, щоб Авдій не подумав собі, що вона до Москаля рветься.

„Куди і як втікати? Кажужбо вам, що бояринові люди всіх шляхів стережуть, хутір наш подібний нині до обложеної твердині. Живим не вихопиться з нього ніхто.“

„Так тоді в пасіці заховатися. Там же є мабуть якийсь підземний сховок.“

„А якже заховаєшся перед Москалями! Таж вони, якщо їм заманеться, то чортові з горла добудуть, не тощо! І як же то нині в пасіку непомітно проскочити, коли всіх шляхів пильнують його люди. Побачать і в ночі прямо до пасіки: скіць! А тусь мені, рибко! А колиб і не побачили, так перше на хуторі бешкету нароблять, а тоді не лиш до пасіки, але й на слобідку шукати побіжать і скрізь. Не вжеж ви не знаєте, який це нахабний народ?“

Тітка Магдалена безрадно дивилася на Авдія.

„Боже ти мій, не вжеж справді нема для мене ніякого ратунту!“ — кликала заломлюючи руки.

„Скільки не думав, скільки з гадками не бився, нічого путнього придумати не міг. Не знаю, може я вже і справді весь свій розум вижив.“

„Так тоді чи не порадитисьби нам батька мого?“

„Як гадаєте, але мені здається, що з того крім великого кровопроливства нічого вийти не може, бо що нам тут старший пан порадить. Він, що правда, дуже хоробрий і відважний, але щож, забуває безталанний, що деревляна нога не правдива. Який там лицар з деревляною ногою! Пальцем штовхнеш і повалиться як сніп, — не обиджаючи вас.“

Магдалена слухала і ніби трівожилася сильно, а на ділі хвилювалася, уявляючи собі, як то її пірвуть і завезуть до Кирила Івановича.

„Маю ще одну гадку,“ — почав Авдій. „Та вона невесела, і навіть дуже сумна. Це я зроблю що лиш тоді, як уже ніякої надії на спасення не буде.“

„А саме?“

„Під хатою, у пивниці, від котрої ключ маю у своїх руках, є в нас ще одна, і то чимала бочівка доброго, сухого пороку. Проведу льонт, — а решти не важко

догадатися. Живою жадної панночки Москалям в руки не пушу. На таке окаянне діло очі мої глядіти не бажають. Сорому такого ніяк не переживу. Що скажавби я тоді панові сотникові, коли він з війни щазавби поверне і питається: „Авдію, де моя донька одначка і одинока сестра моєї покійниці, дорога серцю мойому Магдалена?“

Магдалена, зворушена хлипала, аж намисто на її високих грудях дзвеніло.

„Не затаю, що москаль обіцявся кривди вам не робити. Казав, що панночка бояринею стане і між достойними людьми гарно та в чималих вигодах заживе. Але спасибі йому за таку потіху. Краще смерть, ніж такий сором. Панночку Авдій дав з хутора пірвати, от воно як! Або ще перед нічю повішуся, або най усьо у воздух полетить. Краща смерть, аніж сором такий.“

Сказав це по щирости, бо і Магдалени жаль йому зробилося. А нуж і вона не любить Кирила Івановича, а тільки от так собі трохи підлабузнювалася до нього, як до кожного здорового і трохи тільки від чорта гарнійшого муштини. Так тоді треба і брами позамикати і псів поспускати що до одного і їсти їм нічого не давати до ночі, щоб лютіші були і парубкам з хутора відходу не дозволяти, а навпаки ткнути кожному яку там ручницю у жменю і пако-сникам на їх пу-гу! так відповісти, щоби їм у друге не захочувалося наших жінок поривати. Най у своїй Московщині шукають, а не лізуть в український цвітник. Битися тоді хоробро і завзято, а як що ворог перемагати стане, так запалити льонт і по козацьки покінчити діло...

Думав старий Авдій і вже перед його полинялими очима стали рисуватися поодинокі моменти тієї жа-

хливої картини, вже його, хоч старече, але все таки козацьке серце стало почувати той дивний смак, який воно колись у боях почувало, коли нараз тітка Магдалена з глибин душі зітхнула.

„Авдію! — почала. — Ради батька мого, котрий, знаю, не переживби нинішньої ночі, ради моєї сестриниці Олесі, ради того, щоб не допустити до руїни хутора, в котрому я тільки щасливих і що найкращих літ мого життя перебула, щоб вратувати вас усіх, не допускаючи до грішного і Богу противного кровопроливства, рішилася я жертвувати собою.“ Тут очи до неба підняла. „Господь най прийме мою чисту жертву. Він бачить, що вона некористолюбива, бо бояриною я ніколи не бажала бути, а жениха і між своїми знайшлаби.“

„Десятьох!“ — притакнув Авдій і собі важко зітхаючи.

„Так це ваша добра й непримушена воля?“ спитався.

„Жертва,“ — відповіла, схилиючись на поруче ліжка.

„Жертва,“ — притакнув Авдій.

„Так тоді, будь ласка приготуйтеся до неї. Зберіть що найпотрібніше з білля і що найлюбіше з убрання, щоб на першу потребу було, а я вже пильнуватиму, щоб Москалі на хату не напали. Вийдемо до перелазу, почувши це нещасливе: пугу—пугу! А старшому панові скажемо, що ви в монастир поступили. Можна й записку таку скласти, щоби він по вас не дуже то тужив. А мине війна, так може Господь Бог дасть, що й наше лихо минеться. Тоді може батько ваш ще й до Кирила Івановича поїде, внука свого колисати.“

Тітка Магдалена соромливо лице до стіни відвернула. „Може“... промовила голосом сумно-надійним.

XVIII.

Дивно, як іноді час повільно минає. Особливо, коли дожидається чогось незвичайного, коли має збутися подія, котрої бажав ти собі здавна і перед котрою все таки почуваш тривогу, бо вона незвичайна.

Так минав тітці Магдалені другий день Зелених Свят. Не менше як десять літ ждала вона на те, щоби її хтось пірвав. Нераз дивилася на якогось „нового мушину“, котрого побачила вперве і гадала собі; „то цей.“ Він причвалає нічкою темною — невидненькою, по драбині видрапається до її вікна, відчинить, кинеться на неї, як тигр, як кровожадний леопард, вхопить у свої обійми, знесе на долину, скочить на коня і помчить з нею шляхами невідомими.

Минали роки, доходили вісти про всілякі пориви старшинських доньок і своїми і Москалями, котрі часто густо кінчилися тим, що „порвана“ замість у поетичному гніздечку свого умичника кінчила в холодній келії чернечій, — а тітка Магдалена все ще на хуторі сиділа.

Не можна сказати, щоб не було охотника на її красу і вроду. Лучалися і сотенні старшини і заживні хуторяни, але все це були люди статечні і навіть, можна сказати, вигідні, котрі думали про коровай, тетрапод, весілля зі старими медами й музиками і то від неділі до неділі, а не про їзду на коні серед

ночі та ще з таким тягаром, як тітка Магдалена. Ледви, чи і знайшовсяб був такий кінь, що удвигнув би таку поважну пару.

І тітка Магдалена не поспішалася...

Аж нині мала прийти й на неї черга.

„Таки діждалася свого Великодня.“

І чогож тоді трівожиться вона?

Мабуть тому, бо знає звідкіля йде, а не знає куди зайде.

Кидає батька, швагра, сестрінницю, хутір, як ма-льованку, в котрому жилося, неначе в райку, а йде між людей незнайомих у чужі краї та ще в такі не-певні, воєнні часи. Хотілося сказати „ні!“, але кіль-калітне дождання, туга недоспаних ночий, томляче душні літні пополудня і тепло довгих зимових ве-черів, коли на дворі віє вітер, а ти сидиш біля печі і зітхаєш до когось невідомого і ждеш, щоби він явився, — все це веліло тітці Магдалені погодитися з волею судьби, зробити з себе жертву чисту й бла-городну, одним словом, вимовити коротке, але рішуче словечко „так.“

Крадьки, щоби ані батько ні Олеся не запримітили, добула зі скрині ті вбрання, в яких їй було най-більше „до лиця“, на шию під сорочку почепила мі-шочок з червінцями для всякого припадку і нетер-пеливо дожидала, щоби сонце зайшло і щоби зробилася ніч темна, невидненька, покровителька любовних схо-дин і умичок. А сонце якраз не спішиться спати і ніч не хотіла спускатися на землю.

По вечері батько попросив, щоби Магдалена заграла на бандурі. Вона грала, як бандурист і голос мала, хоч не великий, але чистий і м'який, як оксамит. Годі було відмовити батькові, бо не часто лучалося, щоби він прохав чогось для себе.

Грала. Одним ухом ловила звук свого голосу, а другим наслухувала, чи не почує отсього трівожного, повного таємничої принади: „пугу! пугу!“ Вже вікна, ніби хтось темно голубим шовком поприслонював, вже дерева почорніли і темрява заповнила всі закутки, а Магдалена даром дожидала зову. Голос її тих, руки, як мотилі над цвітами, над струнами літали, аж батько дивувався, якто вона нині так гарно й жалобливо грає.

Нараз кров ударила її до висок, мало бандури не випустила з рук.

„Що це тобі?“ спитав трівожно батько.

„Не здоровиться чогось. Може тому, що кілька ночий погано спала.“

„Так, так, усі ми нинішньої ночі не доспали. А сон це велика благодать. Витрачені дниною сили тілу нашому вертає, а для душі приносить мир і благодать забуття. Підемо нині скорше спати.“

Магдалена якось довше, як звичайно, на добраніч припала до руки батька, а Олесю пестливіше погладила по голові й поцілувала сердечнійше, промовляючи, як звичайно: „спи, дитинко, хай твоя доля росте!“...

Розійшлися.

Магдалена осталася ще на хвилину в столовій, щоб поховати срібну посуду. Звичайно сама це робила, забираючи ключі від сховків з собою і кладучи їх під свою подушку на горищу.

Чула, як батько, лягаючи на сон, псалом покаяння промовляв, як тричі зітхнув, кожний раз інакше і як захропів, аж стіни задріжали, чула, як Олеся у своїй світличці зачинила віконце і засунула білу

занавісу при ліжку, але довго дожданого „пугу, пугу!“ ніяк не могла почути.

Нараз за плотом біля перелазу щорох якийсь:

Не дожидаючи побігла туди.

„Вони!“ — промовив шепотом Авдій, що під деревом чаївся.

„Боже!“ — відповіла Магдалена, впиваючи очі в нічну темряву.

Трьох їздців наближалось до Запорожцевої Гірки.

Авдій по двох східцях видрапався на перелаз, відчинив ключем дверці і білою хустиною подавав їздцям знак, щоб не кричали та не збудили кого.

Їзди не підїзджаючи до перелазу спинили коней. Двох зіскочило і пустилося бігцем.

Магдалена великою хусткою обтулилася з головою.

„Боже! Най діється воля твоя святая!“ — прошепотіла, чуючи, як темно робиться в очах.

Четверо рук підняло її в гору і понесло.

Земля щезла під ногами, свідомість поділася кудись, лиш серце билось, ніби в груди коваль молотом нову долю для неї кував.

Авдій довго стояв біля перелазу, хрест у воздуху за відїзджаючими рукою роблячи.

„В напрямі Десни почвалали,“ — сказав і заспокоївся.

А всеж таки щось його засвербіло в оці.

Мабуть жалував тітки Магдалени, хоч тішився, що вратована Олеся.

XIX.

Тітка Магдалена знала кожду стежечку, кожду нивку, кождий рівчак круг Запорожцевої Гірки. Чимало находилася туди та наїздила за тих десять літ, то до сусідів у гості, то на прощі до церков та монастирів, то до городу за купном усякої хатної потреби.

Але навіть на гадку не прийшло відхилити хустку від очий та подивитися на світ Божий.

І добре зробила, бо небо затягалося хмарами і далеко на виднокрузі моргали блискавки.

Притулена до стрункого їздця пняла від дождання того, що мало статися небаром. Образи довгими літами мальовані в уяві перетворюються у дійсність.

Не збрехавже Авдій, бо пощо? Жили з собою добре. Старого слугу весь хутір шанував і вона його ніколи не обижала. Як казав, що Кирило Іванович прислав за нею своїх нічних сватів, так значиться він це зробив, а не хто другий. А чому?

Знав, що батько згоди на її з ним подружжя ніколи не давби, тому й пірвав, бо пірвати це все одно, що зневолити до згоди, щоби ще більшого сорому не було.

Кирило Іванович!... І в уяві тітки Магдалени виринув привабливий образ боярина. Бачила його за

обідом у господі на київськiм шляху, як страву на її тарілку накладав, як наливав вино до чарки, і як хусточку підняв коли вона її ніби то нехотячи упустила та ще в ручку поцілував, вручаючи. Ах який гарний і чемний мущина! Так і знати, що не будь якого роду. Високого гнізда птиця, — боярин! А вона бояринею стане. Всіх бояринь затьмить, бо вони, як рабині живуть, і людей в очі не видають, а вона полковників ще в батьковій хаті гостила і навіть раз на обіді у гетьмана в Суботіві була. Знає і себе показати і людей пошанувать. Заведе хазяйство не будь яке й Кирила Івановича не осоромить. Побачить він, що не даром трудився.

Тільки батька жаль. Ох лишенько моє, як він Москалів не любить! А щоб доньку за Москаля віддати, об тiм і не згадує. Досить сотник на слово твердий, а що вже батько, то твердійший від криці. Стукне милицею і хоч ти перед ним хрестом кладися, не зворушиш. Але, як Авдій казав, Бог дасть, що може воно на добре повернеться. Не віддураєтьсяж батько свої доньки - одиначки. Як побачить, що вона добре з Кирилом Івановичем живе, відвідає їх, щоб подивитися на їхнє щастя... Гей щастя, якже довго на тебе ждати треба.

І Магдалені здавалося, що кiнь не чвалує, а ніби в плузі йде.

А коневі дійсно ніяк було поспішати, бо хоч їздець легкий, так добичу віз важкеньку. А до того дороги чужі, невідомі і ніч, щораз темніша, бо хмари чорні від сходу насувалися, велику бурю несучи.

Ще Магдалена й не бачила блискавок і не чула першого грому, а вже завважила, що в природі на битву збирається, такий був воздух тяжкий і гнітучий.

Нараз гряхнув грім і лискавка, ніби мечем чорну Магдалену хустку перетяла.

Кінь рванувся і їздці мало не злетіли з нього.

„Буря буде!“ — почувла Магдалена низький, басовий голос, що нагадував голос Кирила Івановича.

„Може це він?“ погадала собі.

„Ох лишенько мені!“ — відповіла, щоб почати розмову.

„Най ясна панночка не трівожиться, — гуготів бас, — до нашого постюю недалеко. Перед дощем поспіємо.“

Значиться не Кирило Іванович, бо цей по імені її назвавби, а не ясною панночкою величав. І вона з глибин душі зітхнула. Громи щораз густійше й голоснійше били й лискавки сліпили очі.

Три коні мчало на північ...

Ох щастя, щастя, якже довго на тебе ждати треба!

XX.

Кирило Іванович нервувався.

Під ним прямо земля горіла.

Нині вранці доручено йому приказ князя, щоб не гаючись з усіми людьми, яких на своїй службі має, у напрямі Конотопу поспішав, дальших приказів у дорозі дожидаючись. А він цілу днину прогайнував ради дівчини. Захотілося леду у Спасівку та ще печеного.

Ох, як захотілося! Більше ніж війни, більше ніж слави й ласки княжої. Перед князем вибрешеться якось. Чи раз доводилося брехати. А дівчину таки добуде, бо діло обдумане мудро й політично. Прямо уявити собі не можна, як воно моглоби не повестися. На пташку наставлені такі сілця, що вона в них мусть попасти.

І Кирило Іванович затирав руки, уявляючи собі, як він її з того сілця добуватиме і якими то очима вона на його дивитиметься. Чи прижмурить одно своїм звичаєм, а другим глумливо підморгувати стане? Ох, ні, ні! Будеш ти, небого, тріпотатися в бояринових сильних руках, будеш благати його, щоб тобі кривди не робив. Не бійся! Потягнешся за його обозом у вигідній колясці на постоях свого пана розважаючи, а при найблищій нагоді поїдеш у його помістя до матері старої, до свекрухи, чекаючи на поворот Кирила Івановича з війни.

Але чомуж ті холоси бісові не наспівають? Вже північ минає, а Кирилови Івановичеви, поки ніч треба з тих непевних сторін вибратися, бо тут уже й чорнієві всякому відомо, що гетьман на війну з Москалями спішить. Тут тепер, мов на жарі сидиш.

І Кирило Іванович відчинив вікно, наслухуючи, чи не почує тупоту кінських підков.

Кожда хвилина годиною ставала. Відділ, який він зібрав, перед двором на майдані розтаборився, коні не розкульбачені і люди на готові. Деякі гуторять, інші на мураві хрупуть, але варти всіх доріг пильнують.

Нараз почувся свист і Кирило Іванович зрадів.

Це був знак, що умичники вертаються.

Хотів вийти на зустріч, але відрадився, щоб не гадала собі, що з почестями її стрічає. Сів за столом і розгорнув княжий приказ, у десяте його прочитуючи.... Най знає, що йому до неї не дуже то й спішно. Прийме її як господин рабу, як невольницю, бо невжеж вона не в неволі в нього? Военна бранка і годі. Не пірвав її, а полонив, на основі военного права, чи там звичаю...

Чув, як їзді причвалали перед ганок, як відчинили двері, перейшли сіни і увійшли до світлиці, в котрій він сидів. Що лиш тоді очі підняв.

Рукою дав знак, щоб люди відійшли, а сам підступив до дівчини, що обтулена була мокрою від дощу хусткою.

Не надумуючись довго, хустку здер і очі йому пішли в стовп, побараніли рот розчинився, як у риби, борода піднялася в гору.... перед ним стояла тітка Магдалена....

А вона від втоми великої і від ще більшого зворушення, захиталася, світ її закрутився, по пальцях побігли мурашки, а до висок хтось чиколодками застукав, скоро — скоро і — вона всею вагою своєї постаті повалилася на широкі груди боярина.

Боярин стрепенувся. Здивований, обурений, сердитий, у перший мент хотів гепнути об землю цим любим тягарем і з шаблею в руці гнати за гемонськими хамами, котрі йому замість пташечки птицю добули, але обляло його пахуче тепло упругого жіночого тіла, під високими грудьми затріпоталося любяче серце, почув кров, що не переливалася а прямо кипіла у її жилах, глянув на тії до половини тільки довговіями повіками прислонені великі, темні, томлячого дождання повні очі і на тії, як перезрілі вишні, темно пурпурові уста, благаючи цілунку і — тільки рукою махнув! „Всьо равно!“ погадав собі і так кріпко пригорнув Магдалену до себе, що вона аж крикнула з болю.

І вже не треба було водою приводити її до памяти...

За хвилину в найкращій згоді сиділи вони за столом і обнімали себе очима. Він свою велику, дійсно мужеську долоню клав на її пухкеньку руку, а вона відвертала від нього засоромлене обличча, але носиком сапянцевого чобітка штовхала задертий ніс його юхтового чобота з лівої ноги.

Перед ними стояли порожні тарілки і повні, що лиш угорським вином налиті чарки.

„Благо нам зді бити,“ — почав боярин. „Але кому в дорогу, тому й час.“

„У яку це ви дорогу?“ — спитала трівожно тітка Магдалена.

„По приказу,“ — відповів.

„Тепер? Серед ночі, по півночі? Яж утомлена, продрогла. Дощ промочив мене до нитки.“

„Щире спочуваю, але нічого не пораджу. Воля начальства сильніша від мого сердечного бажання. І нема що затаювати правду: тут тепер небезпечно. Виговський тягне на відбій Конотопом. Його ватажники з усіх сторін як гайвороння злітаються. Поки не розвиднілося, треба нам хоч на другий бік річки перебраться, щоб безпечніше було.“

„В ночі, через річку? Ще потонемо!“

„Маю людей, що знають брід і проведуть нас.“

„А як же я? Я не хочу розставатися з тобою.“

„З обозом поїдеш. А на найблищому постой, знову прийдеш до мене.“

„Хочу біля тебе бути, Кириле Івановичу, біля тебе,“ — щебетіла, а очі її заходили любовною імлюю....

Кирило Іванович зірвався на рівні ноги. Почув свист, голосний, пронизливий, що шилом уши колов.

Це його вартові знак йому подавали.

Боярин заметушився по хаті. Одягався, шукав паперів і калитки. Одно брав, друге з рук випускав. Нервувався.

Свисти щораз то частійше і голоснійше проверчували воздух, Бояринові люди скакали на коний і формувались. Сонні, промочені дощем, кляли сердито.

„Що це?“ питалася трівожно Магдалена... „Ради Бога що це?“

Кирило Іванович, не відповівши, вискочив з двора. Побігла за ним.

На дворі сіріло. Ясна смуга на виднокрузі відграничувала небо від землі. Небо ясніло, земля зеленіла. Після нічної бурі надходив свіжий, пахучий ранок, такий, що аж хочеться жити на світі.

Боярин не дивився ні на опалеве небо, ні на ізмагдадову землю, лиш верещав: „подати мені коня!“

А що ніхто не поспішався сповнити його приказ, бо на майдані сталося пекло, люди в тривозі голови погубили, так він метнувся поміж них.

„Де мій кінь? Де мій карий кінь? Подати мені коня!“

Але люди ніби й не бачили його, усякий собою зайнятий, щоб з душею втікти.

„Стривай, куди женеш, ти чорт!“ — спиняв їх боярин. „Вистріляю, як собак!“ — грозив і рукою за пояс сягнув. Але за поясом нічого не було, бо пістоль у світлиці лишив.

Пустився туди, але зі сходів завернув і кинувся доганяти людей.

Не було кого. Усі, як зайці шульгали всіми дорогами і стежками з села в поле.

Лиш оден, що заснув був твердо і що лиш тепер розбуджений на силу викараскався на коня, — озирнувся і побачивши начальство, захитався на хвилину.

Кирило Іванович прискочив до нього.

„Куди, ну куди, чорт?“

„Тікати!“

Боярин замахнувся. Почувся ляск широкої долоні об лице і москаль накрився ногами. Кирило Іванович скочив у кульбаку і без шаблі, без пістолі, навіть без соболевої шапки чкурнув із майдану, куди його кінь поніс.

„Кириле Івановичу, стрівай!“ — кликала за ним тітка Магдалена. „Кириле Івановичу, вернись!“ — гукала, притупуючи сапjanцевим чобітком. Але голос її губився у шумі втікаючої навмання ватаги.

Магдалена вдивилася в сірjаву поранкову і побачила, як полями в напрямі річки на північ гонили їзди, а за ними на дряхлій якійсь хабеті підбігав сутоловатий Кирило Іванович.

Від полудня, з лісів виринав відділ на шпарких козацьких конях... Наші...

І вона подалася у двір...

Щастя! Якже довго треба ждати на тебе і як коротко іноді ти триваєш!

Химерне, людське щастя!

XXI

„Фу, чорт!“ — сопів сотник, втираючи піт, що горохом котився з його засмаленого лоба на сивіючий вус.

„Тай скачуть же, як зайці кусохвості. От лицарі. З такими й битися сором. Куль та пороху жалко! Краще на лови йти... Покаянія!“

Сопів, як ковальський мішок, а лица так йому пашили, немов з укропу виліз.

„Але до дівчат та до жінок, то вони скорі. От кого побіджати вміють!“ — і глянув на тітку Магдалену, аж душа її в пяти сховалася. Гадала, що лаятися стане.

Але сотник, замість до неї повернувся до свого осавула: „Двох сурмачів пішли, щоб погоню спинили. Йй Богу не варт за такими зателепами ганятись! Кого там простромили, чи прострелили, тому й амінь, а решту, то ми ще у великому бою в руки свої дістанемо. І товстопузого боярина теж... Бігай!“

Тітка Магдалена, почувши про боярина, важко зітхнула.

Сотник глянув на неї. „Гей, жінки, жінки! — крикнув, — волосся у вас сила, та розуму кат — ма!“ Вам, щоб і гірший, та аби інший. Свої наскучили, захотілося чужого, дарма, що він більше на цапа, як на чоловіка схожий!“

Тітка Магдалена долонями вигладжувала свою мокру, зімняту одіж.

Сотник за черево взявся і аж присів сміючись.
„От жаль, що зеркала нема, а тоб ти подивилася на себе.“

Збагровіла.

„Та хібаж ти до себе подібна! Забузована, гей з комина на мітлі виїхала. Тю, чорт!“

Тітка Магдалена дійсно виглядала, як за жінку передягнений київський спудей у гетьманському театрі. Білило на обличчю змішалось з багрою*) на устах, а з волосся спливали струйки київського чорнила.

Стояла засоромлена, як дівчинка, батьком на першій любій розмові знечевя заскочена, тільки груди підносилися високо, аж подзвенькувало намисто.

„Щось тебе цей московський Адоніс не цілував, а лизав, як корова теля та нащипував, чи що! Тю йому, гаспідовому синові, аж дивитися сором!“

„Кирило Іванович звичайно поведився зі мною,“ — боронилася тітка Магдалена.

„Бачу, бачу, що звичайно. По московському звичаю!“ — реготався сотник. „Але ти, сестро, не по нашому козацькому звичаю поводилася з ним.“

„Пірвав мене!“

„Ох, донечка маленька! Без твоєї згоди тебе пірвав? Та тиб його, небого, як сніп із ніг звалила, як — що захотілаби.“

„Трьох людей на мене наслав.“

„Добра козачка і з трьома такими москалями раду собі дати може.“

„Підвели..“

„Підвели?“ І сотник задумався. „Що правда, то москаль до підводу скорий, але й наша сестра хи-

*) Пурпура.

трощів у сусіди не позичає. Не викручуйся сіном з пивниці. Я певен, що без твоєї згоди тут не обійшлося.“

Магдалена чула, що сотник з кожною хвилиною добрійшає і що боятися його не треба. З оборони до наступу переходила.

Лівим рукавом непомітно обтерла лице, а правий до очий піднесла. Хлипнула раз, другий, а тоді гомінким голосіннем всі стіни задзвеніли. „Лишенько мені, безталанній. Сироту бідну всякий безкарно обиджає. Нема кому постояти за мною, нема кому чести моєї дівочої, непорочної оборонити. Кращеб мені з мосту та в воду, а ніж наругу таку над собою терпіти!“

Повалилася на лавку і головою об стіну товкла.

Сотник, хоч як твердий у бою, сліз жіночих стерпіти не міг. Пригадалася покійна жінка, царствіє Божє її, пригадалася й отся сама Магдалена, як ще кількома роками молодша була і хутор його, мов троянда зільник, красою своєю звеселяла, пригадалася й Олеся, котру на непевний талан покинув, і він став пальцями вус, як пряля повісмо смикати й бурмотіти під носом. „Ну, тай розревілася, тай розревілася! І чого? Ну, чого? Правду сказав, тай годі. Бо чого тобі з москалем в амори заходити? Нам з ними битися, а не цілуватися, — от що!“

„Я тобі доньку твою одиначку спасла,“ — лебеділа тітка Магдалена, — „я тобі твій хутір від загибелі зберегла, а ти на мене, як на блудницю каміннями кидаєш. Сирота я, беззахитна я. Кращеб мене земля свята до себе притулила, щоб я наруги такої у друге не почувала, щоби я такої чорної невдяки не зазнавала, сирота я!..“

Сотник підступив до неї і по голові гладив. „Ну, цить уже, цить! Не чужий тобі слово правди сказав, а свій, твоєї рідної сестри муж. Не слинь! Ще чого доброго дощу на нас накличеш, а нам погоди треба.“

Тітка Магдалена не вгавала в риданню. „Молодість свою я біля тебе прогайнувала, замість своїх власних дітей Олесю викохуючи і ось яка вдяка мені! Блудниця я, ворогові кидаюся на шию, горе мені! Батеньку ти мій, каліко безталанний, претерпівий за наше діло козацьке, українське, чи знаєш ти горенько мое важкеньке? Чи знаєш ти зневагу доні своєї?!“

„Овва!“ гукнув сотник. „Ти мене розжалоблювати не смій. На війну виступаю. Розумієш? Злости, а не жалости мені треба! Не я тебе зневажив, а боярин. І не батько каліка, а я, сотник Шелест, зневагу жінчиної сестри пімщу. Так мені, Боже, пімщу! Бороду його цапачу замість бунчука на держало поцеплю, а пузо його на лозазу покраю, — от що!“

Тітка Магдалена розплакалася ще гірше, ніби сотник Шелест вже й справді Кирила Івановича в руках своїх тримав і білував його бороду на держало чіпляючи. Стерпіти такого образу не могла, пригадуючи собі, який це гарний мущина, як він її вина угорського до чарки наливав, як хусточку підносив і в ручку палко, пляскаючи м'ясистими варгами, цілував. Не втерпіла і пістоль, яку Кирил Іванович у поспіху великому на лаві залишив, під себе підігала.

Запримітив це сотник Шелест, одною рукою Магдалену до себе пригорнув, а другою пістоль за пояс заткнув.

„Це діло, ти вже нам, козакам, остав. Пригодиться. Може куля свого пана знайде.“

Магдалена перестрашеними очима дивилася на його, а сотник підсміхався. „Кумедія така, що кращої і в київському театрі не побачиш.“

„Сотникові Шелестові все жарти в голові.“

„А Тітці Магдалені амори.“

Обрушилася. „Тітці Магдалені вже тільки чотири дошки й землі трошки, а більше й нічого не треба.“

„Тітці Магдалені ми ще такого козака підшукаємо, що й полковниківній заздро сталоб, тільки хай вона товстопузого москаля з голови викине, бо то не для неї. Кінь з конем, віл з волом, а козаччі чесний козак під пару. Інакше воно й бути не може. Вставай!“

Обтерла сльози, глянула на Шелеста і спиталася: „Куди?“

„Або я знаю куди? От морока мені з тобою.“

„Не моя вина,“ — виправдувалася тітка Магдалена.

„Не беруся рішати, чия. Досить, що мені під Котоп треба, а що з тобою робить, — того я, їй Богу, не вгадаю.“

І ходив стурбований по хаті. Між тим і осавул надбіг.

„Вернули?“ — спитав сотник.

„Ще не всі. Деякі далеко в ліси загналися, мабуть і трубки не чути.“

„Як хорти. Тільки пусти їх на ворога, тай і не спиниш. А в мене й ніколи довго ждати. Відсапнуть коні і треба нам поспішатися, бо дорога не близька... А зловили кого?“

„Щось тільки троє живими привели.“

„Козак лиш дівчину милує, а ворога ні. І не дивуюся. Розізлився народ. Я сам тепер до москалів

такої злости набрався, що нікому пощади не даватиму. Дівохвати, женолюби, прелюбодії, почувте ви помсту козацьку за всі свої кривди московські. Прийшов і нашому ангельському терпінню кінець.“

Молодий осавул усміхнувся, бо отсе ангельське терпіння до сотникового обличчя ніяк не підходило. Уся його поява нагадувала радше запорожське за-взяття, його очі мали щось із степового вірла, а щось із рися і цілий він був неначе образ того народу, котрий виведено із спокійної рівноваги, а доведено до безтямної злости, — це був нащадок Скитів-орачів, що перемінився в Сармата, сина Скита-войовника й Амазонки. Не золотий плуг йому мабуть Пан-Біг з неба скинув, як колись старинний Геродот писав, а лиш шаблюку виго-стрену, здорову.

По зморщеному чолі знати було, що він думає. Аж рукою махнув. „Щож? Не оставлю я тебе тут, а на Запорожцеву Гірку теж не відішлю, бо нема як. Так тоді поїдеш, Магдалено, з нами!“

„На війну?“

„Таж не до Кирила Івановича в гості.“

„Битися?“

„А ти гадала, що цілуватись.“

„Е-ет!“

„Не бійсь, на коня не посаджу, хоч тямлю, що ти давніше й на конях герцювала, а тепер на боярині їздити захотіла“...

І його сміх громом по хаті покотився.

„Осаула молодого соромилисяб,“ — боронилася жінка.

„Гадаєш, дитина він? Козак не чернець, правда, хлопче?“

Осавул підкрутив невеличкого вуса.

Сотник повернувся до нього: „Кажі нам подати чарку старої житнівки та закуски якої. Випемо, закусимо тай гайда в дорогу!“

Осавул вискочив з хати, а сотник тоді до тітки Магдалени не то жартом, а не то в злости.

„Так тоді, сестро, нагрішила, а тепер і кару приймай. Поїдеш воювати з Кирилом Івановичем.“

„Та годі вам, не знущайтеся надімною. Який тут гріх?“

„Гріх, як зерно. Посієш — не видно, підійди — зійде.“

Тітка Магдалена спаленіла. „Нащо ви пістоль від мене відняли?“

„Щоб не стрілила там, де не треба,“ — відповів сміючись.

Сотник Шелест у поході не той ставав. На хуторі поважний і маломовний, ходив до церкви, сповідався, жінчиної могили доглядав, а в поході другим чоловіком робився, як вуж шкуру з себе скидав.

Була це сама сміливість безжурна, сама безтямність очайдушна.

Такими і його козаки робилися, забуваючи про тих, котрих дома лишили.

„Так, так. Будеш, сестро, з москалями драться. Не даром же у старих літописях пишуть, що коли на якомусь там бою з Греками, Хазарами, Печенігами, чи другою якоюсь гидотою, ворог на боевищу наші трупи зі зброї обдирав, то виявилось, що між ними чимало жіноти було, сильно покраяної мечами та подіравленої стрілами. Чому жби то й тобі гіршою від своїх праматірок бути?“

„Не люблю я вашого різницького діла.“

„Краще кажи, що москаля тобі жаль. Для цапачого женихання лицарської честі збуваєшся. Яких же ти дітий приведеш Україні? Та не пора нагинати липу, коли вона верх хати підійметься. Посаджу тебе тоді на віз, під шкурятяну буду, щоб веснівки на твої лиця не повискакували і будеш ти нашим харчевим ділом заправляти. Лиш справедливою будь. Вродливим більше не давай, як невродам, бо вони вже й так покривджені від Бога, не треба їх шлункам кривди робить. От, гляди, як я тепер по правді всіх обділю“ — і він став наливати горівку та ділити сало й коржі, котрі принесено з обозу.

Приговорам не було кінця. Ніхто не сказавби, що цей чоловік сотню свою на криваву розправу з ворогом провадить, що може за яку годину на відділ московський по дорозі наскочить і голову за рідну землю положить. Такі часи і годі! Хтоби там думав про це, що за годину буде! Всякому тільки відоме, а саме, що козацькому роду нема переводу, і що недруги отчизни нашої даром захотіли вирвати з коріннем племя наше.

„Постоїмо за матір нашу отчизну, москалями обиджену!“

„Постоїмо за гетьманщину нашу і за гетьмана рейментаря нашого!“ — загуло кругом.

„Так тоді,“ — гукнув сотник, — „кому в дорогу, тому й час. На відбій, панове, ідемо, на криваву розправу!“ — і перший переступив поріг.

За декілька хвилин Шелестова сотня без крику й гуку, навіть без співу, так любого для козацького уха, посувалася в напрямі Сейму.

Погідний ранок усміхався до них, сонце заглядало їм в очі, вітер дихав на них усіми пахощами рідної землі, тільки сині ліси на далекому виднокрузі позіхали поранковою імлою.

Деколи заяць вихопився зпід межі, стрепенувся козацький кінь, але козак не гукав на його і не біг доганяти.

На інші лови йшли.

За сотнею посувався невеличкий сотенний обоз з муніцією, харчами, з невибагливим козацьким добром.

На возі, під шкурятною будою сиділа тітка Магдалена.

Зразу лиха, бо і її щастя, як отого заяця, сполошили козаки.

Але пригадала собі боярина, як він на сухоребрій коняці, без боярської шапки втікав, широким, як у московського візника задом смішно підпригуючи і цей кумедно-поганий образ випирав з її памяти давнійші, більш привабливі. До тогож її душа не могла остоятися перед чарами чудової днини. І те повітря свіже та здорове і ті пахощі полевого зілля і та краса цілого божого світа і оком і ухом, і всіми нервами тіла вдиралися до її серця, настроюючи його на іншу нуту.

Козацька донька не могла оставатися байдужною до того, що так любить козак, до того невідомого, на зустріч якому посувалася Шелестова сотня, маючи одно на гадці, боротьбу з ворогом в обороні рідної землі, того багатства і тієї краси, яка розгорталася кругом.

І не чулася тітка Магдалена, коли душа її перестроїлася геть на іншу нуту. Вивітріли з неї спізнені любощі з чужинцем, зникла охота долю свою

в'язати з його долею і кудиб він не йшов, іти за ним, а натомісць з'явилося почуття єдності з Шелестом і з його козаками, зі шляхом, котрим вони проходили, полями, на котрі дивилися, з повітрям, котрим дихали, навіть з кіньми, котрі так бадьоро ступали, ніби й вони були свідомі якогось великого діла.

Тітка Магдалена ставала козачкою, якою була її мати, якою і вона була колись, заки вигідне хуторянське життя розніжило її.

Аж ось холодком рідної ріки повіяло на неї.

Вихилилася Магдалена з буди, піднялася, стала і любовним оком дивилася на широку синяво-срібlistу струю, роздумуючи над тим, скільки то вона людської крові понесла на своїх мерехтливих філях і скільки понесе ще у майбутньому, заки здійсниться усе, чого бажали собі батьки й діди наші і чого не менше горячо і вона собі в ту хвилину бажала.

А ріка спокійно і ніби байдуже до всього, що діялося на її зелених берегах, з ледви помітним для уха шумом котила свої чисті філі, відбиваючи синяву небесну і сліпучо ясні проміння горячого сонця.

Відбивала вічне, не дбаючи про хвилеве й мимолетне.

XXII.

Задивилася тітка Магдалена на річку і мало не схитнулася та не злетіла з воза, бо обоз нараз зупинився.

Спускалися в байрак, у котрому сотня на щось наткнулася.

Обоз заметушився. Були й такі, що хотіли завертати з дороги, але старий козак Варлам, що заправляв обозом, гукнув, що застрілить усякого, як собаку, хто тільки важиться счиняти тривогу.

За малу хвилюк вияснилося діло. На втікаючих Москалів наскочила в балці якась місцева самохотна ватага і счинила криваву різню. Декілька трупів, обдертих з одежі і збруї, гризло землю, а поміж ними кількох тяжко ранених благало людського милосердя.

Шелест, хоч як спішився і хоч якою злістю до ворогів накипіло його жорстоке серце, не дозволив ані одному з них післати ласкаву кулю в лоб. З живими і здоровими воює чесний козак, а не з трупами, ані з раненими, які не можуть і не мають чим боронитися. „Це діло лайдацьке, а не козацьке,“ — казав.

Перший зіскочив з коня і оглянув боевище.

„Хай з Богом спочивають“ — говорив, схиляючися над трупами, котрі вже не давали ніякого знаку життя, а ранених велів відносити в обоз під

опіку Варлама, який умів осмотрювати й вигоювати рани. Робив він це пильно і вправно, забуваючи, чи свій, чи ворог попався йому в руки. Людину бачив у недужому, ближнього, якому пособити треба, — більш нікого.

Деякі з молодших козаків, котрим особливо спішно було зединитися з гетьманським військом, виявляли своє невдоволення, що сотник цяцькається з Москалями, котрих і так намножилося як сарани. Але сотник не звик був прислухуватися до того, вимагаючи від них у поході безумовного, сліпого послуху.

Так тоді несли до возів тяжко покалічених московських ратників, котрі здивовано й перестрашено дивилися на козаків, не знаючи, чи це їх спасителі, чи мучителі. Привиклі до жорстокої московської поведінки з полоненими, все одно здоровими, чи тяжко раненими, ніяк не могли зрозуміти, що з ними поводяться по людськи.

Старий Варлам не тільки не знущався над Москалями, але ще й приговорював жартівливо. потішаючи їх, що незабаром видужають і що лиш тоді, як попадуться Шелестовій сотні в якому бою в руки, то вона їх не оставить полуживими. „У нас ти або достойник, або покойник, — друге від першого певніше.“

Тітка Магдалена, зрозумівши, в чім діло, зіскочила зі свого воза і побігла Варламові на поміч. І вона, як усі здебільшого козачки, розумілася на ранах, і хоч не любила крові, то всеж таки милосердя брало в неї верх над самолюбством. Своїми виплеканими, пухкенькими пальчиками легко і вправно доторкалася брудного московського тіла, та ще і жа-

лувала, що бідні навіть білої сорочки на хребті не мають.

І дійсно, на Москалях або жадного біля не було, або якісь брудні, завушивлені ганчірки поприлипали їм до ран. Привикла до чистоти й охайности Українка на силу поборювала в собі омерзіння.

Осмотрених веліла нести на свій віз під шкурятяну буду, бо там і сонце не так жарить і мушня менш дошкульно кусає.

Тітка Магдалена забула про недавні події, про своє невдачне кохання, про умичку і про цілу ту ю історію, на яку ще перед хвилиною дивилася, як на головний і найважнійший момент в своєму життю, вона перенялася тим воєнним духом, перед котрим все иньше блідне і щезає, як блідне й щезає сяєво погідних зір при блеску бурливих блискавок.

Зайнята своїм ділом не завважила, як козаки ще одного Москаля піднесли.

Цей був тільки легко ранений в груди, але зате ноги й руки мав туго спутані мотуззям. Мабуть саможотники гадали його живцем з собою забрати, та наполохані надходячою сотнею Шелеста, і не знаючи, чи це Москалі, чи наші, між трупами звязаного лишили.

Тітка Магдалена глянула на ту ю останню жертву і коробку з цілющою мастею опустила.

Перед нею лежав Кирил Іванович.

XXIII.

Старий Авдій по виїзді сотника на війну цілу ніч не спав. Нічого „старшому панові“ не казав, але все таки тихцем приготувався до оборони. Добув із криївок, які йому тільки були відомі, старі заржавілі самопали, осмотрив їх, прочистив дула, понакладав скалки, приспособив порох і кулі і приказав парубкам, щоб не відходили з двора, бо ніч може бути неспокійна.

Замість одного сторожа, що звичайно з псом кругом хутора ходив, післав двох вартувати, наказуючи їх, щоб як тільки якого чужого чоловіка побачать, у ріг трубили.

Перешуміла буря, вплив місяць на небо, а незабаром і свитати стало, а чужого чоловіка не було. І на хуторі і в слобідці царювала тишина, ніби Запорозьцева гірка після відходу свого пана сумувала за ним.

Вернули нічні сторожі, парубки взялися за роботу і що лиш тоді старий Авдій заспокоївся.

Одно лихо минуло та другого треба було боятися — а саме „старшого пана.“

Не легко буде виправдатися, як він стане і питається, де Магдалена.

До монастиря в ночі пішла ось і лист батькові лишила.

Деж був Авдій, що робив сторож, як вони пустили панночку з хутора серед ночі?

Довго бився Авдій з гадками, вже хотів до громадської тітки на пораду йти, але не було часу. Краще порадиться з Олесею. Її треба правду сказати, може в двійку вони якось і викрутяться з тієї халепи.

Олесі мабуть також цієї ночі не спалося.

Сходило сонце, як вона вийшла з шитвом до городу. Авдій назирцем пішов за нею.

„Панночко Олесю,“ — почав, „не жахайтеся, коли я вам щось скажу.“

Видивилася на його, як на мисливого сарна.

„Батько?.. Кажіть, Авдію!“

„Ні, панночко. Пан сотник щасливо у похід виступив і дасть Біг так само щасливо поверне, — і він і його молодий осавул.“

„Так тоді може дідусь нездужа?“

„І це теж ні, але... панночки Магдалени нема.“

„Тітки Магдалени нема? А деж знов що? Боже ти мій!“ — і пустилася в хату.

Авдій зупинив її. „Хочби ви її зі свічкою в саме полудне шукали, не знайдете. Панночка Магдалена пішла в монастир.“

„Що це ви, Авдію? Насміхаєтеся з мене чи за дурну мене тримаєте? — Тітка Магдалена і — монастир?!“

Авдій скрутився. „Не кажіть лиш нічого дідусеві, бо йому треба вірити, що панночка Магдалена в монастир пішла і лист на прощання оставила.“

„А на ділі?“

„На ділі її, та не жахайтеся бо,.. її боярин пірвав.“

Олеся старого слугу пальчиками за блискучий гузик взяла. „Авдію! Чи ви спите, чи може випили лишню чарку? Що ви таке вигадуете!“

„Не вигадую я нічого, а суцщу правду кажу. Нинішньої ночі боярин своїх людей за вами наслав, а ваша тітка замість вас дала себе піввати.“

Олеся задумалася. В її очі закрутилася слеза.

„І ви це знали?“ — спитала з докором.

„Знав, панночко.“

„І не боронили, дозволили?“

„Не було сили боронити. Панночка Магдалена жертвувала собою, щоби вас спасти.“

Олеся очі руками прикрила. Авдій пильно дивився на неї.

„Авдію!“ — почала. „Я такої жертви прийняти не можу. Кажіть, куди з нею помчали? Збіremo людей, не всіж на війну пішли, відібемо.“

Махнув рукою. „Пропало! Вони вже десь за семою рікою і за десятою горою. Нам тепер треба думати, як заспокоїти старшого пана. Боюся його гніву.“

„Алеж тітка!“

„Панночка Магдалена дасть собі раду. Не нинішня вона, але пан! Що нам з паном робити? Поможіть мені. Він вас так любить. Ви одні можете його заспокоїти, а нас хай лає, хай бе, щоби тільки собі не заподіяв лиха.“

„Дідусь крутої вдачі. Як перший гнів пройде, як перший жаль мине, тоді скаже: „не добра донька, батька старого оставила, знати її не хочу, навіть не згадуйте мені про Магдалену!“ Побачите... А всеж таки нам треба ратувати тітку Магдалену негайно. Чуєте, Авдію, негайно! Я не хочу, щоби вона ізза мене страдала, а може й пропадала...“

„Авдію!“ — загуло із покоїв. „Авдію!“

Старий слуга пустився до хати. Але Олеся зупинила його. „Заховайтеся де. Скажу, що ви в пасіку пішли. Як перший гнів мине, прийдете.“

І побігла до дідуся.

Застала його на ганку з листом Магдалени в руках. Очи йому горіли, сивий волос торчав, руки дріжали.

„Де Авдій?“

„У пасіку пішов.“

„Вбю як собаку. Він у змові з Магдаленою був. Він її поміг у монастир піти, може й відпровадив, підвіз!“

„У який монастир, дідусю? Що це ви?“

„Що це я? Читайте! На, маєш, читай!“ і пхнув її лист, а сам повалився на лавку.

Олеся проселебізувала тітчине письмо. Хвилину стояла, ні в цих, ні в тих, а тоді кинулася дідусеви в ноги. Не плакала й не балакала нічого, лиш тулилася до старого й цілувала його по руках.

Чула, як він із собою боровся. Зразу, ніби не бачив її, не помічав, аж дріжучою рукою став гладити по голові і по раменах, все більше й більше любовно.

„Не добра донька. Старого батька покинула. Черницею захотілося бути, душу спасать, ніби то й на широкому світі спасення бути не може. Покійна твоя мама хоть віддалася, а жила, як угодниця божа. Я певний, що вона вже в раю. А Магдалена все чогось окремого захочувала, царевича з казки; з нею все мені клопіт чималий був, вона і черницею у небо не проскочить. Ні, ні!“ — гримнув деревляною ногою. „Знати її не хочу! Навіть не згадуйте мені про неї! Не було в мене і нема доньки Магдалени!“

„Дідусю! Так не годиться...“ лебеділа несміливо Олеся. „Тітка Магдалена нічим не прогрішилася.“

„Нічим? А без мого дозволу, без мого благословення пішла. Це по твоєму нічо?“

„Я не до того веду, дідусю. Тітка Магдалена добра. Вона виплекала мене. Вона за мною і про свою молодість забула. Вона дуже вас любила, дідусю.“

„Гарна мені любов! Не попрашавшися пішла. Ніби мене вже й нема між живими, ніби я труп.“

„Ви, дідусю, мущина. Не розумієте жіночої душі.“

„Яка розумниця мені!“ — обрушився. „У жінок душі нема. А як є, то якась химера, не душа, а чорт зна що!.. По вечері ще мені на бандурі грала, співала світських пісень, а за яку там годину-дві вона вже черниця. Вчора ще до боярчука зуби щірила, а нині в клобуку, чотки перебірає. Хибаж це душа? Тю! Не має в мене доньки Магдалени, навіть не поминай її. Не варта вона того!“

— — — — —
 Авдій не сміло підступив до ганку „Доброї днини милостям вашим желаю!“ — проговорив зупиняючись на другому сході.

Двоє грізних очей просверлувало його. „Ти де нинішньої ночі бував?“ — загуло.

„Або що? милости ваша.“

„Питаюся тебе, де ти нинішньої ночі бував? До громадської тітки на залицяння ходив?“

„Я спав,“ — спокійно відповів Авдій, бачучи, що перша буря вже перейшла.

„Нічого ти вже більше й не вмієш, лиш їсти та спати.“

Авдій очи протер. „Постарівся я на Запорожцевій Гірці, а догани такої уши мої ще не чували. Як що я нікуди вже не гідний, так дозвольте попращати вас. У монастир за послушника піду, за воротаря.“

„І цей у монастир! Пошесть якась монастирська, чи що! Дам я вам монастир, чорти! Я вам такий чернечий устав придумаю, що попам'ятаєте мене. Монастир!...“

Олеся дідуся за шию обіймила. „Дідусику, послухайте, що я вам пораджу.“

„Мовчи!“

„Якіж бо ви сердиті. А в мене добра думка є.“

„Говори!“

„Дайте, я поїду в монастир.“

Стрепенувся і перехрестився тричі. „І тая гуска теж поміж круків забажала!“

„Та ні, куди! Я тільки провідаю тітку Магдалену. Побалакаю з нею. Побачите, я її назад привезу. Позвольте мені поїхати, дідусю.“

„Не смій! В хаті сиди! Ще чого доброго й ти заверушися по дорозі.“

„Або я перстїнь, щоб із пальця покотилася.“

У нас оден тільки дівочий монастир є і то не далеко. Як виїдемо зараз, так на обід у ньому будемо.“

„Алеж він як раз по дорозі у Конотоп.“

„Так щож?“

„Туди стягається військо.“

„Наше, бо Москалі давно вже Конотоп облягають. А нашого війська нема нам що боятися. Позвольте мені поїхати в монастир.“

Дідусь рукою перечив, а Авдій за виноград пішов і якось дуже сильно кашляв.

Олеся крізь виноградові листки глянула на його перестрашено-здивоване обличча. Він моргав, морщився, кивав на неї, ніби знак її давав, щоб покинула таку гадку. Але Олеся й дальше стояла при своїм: „позвольте мені їхати в монастир.“

„Не борони козі ліса,“ — рішився дідусь. „Як хочеш, бери Авдія і ще двох трьох парубків на конях і їдьте. Але ти старий... де ти до чорта дівся“ — звернувся до Авдія.

Цей зпоза винограду, мов винуватець який виліз і поклонився в пояс. „Слухаю, милости вашої.“

„Але ти пильно мені дбай, щоб панночці лихо яке в дорозі не приключилося. В дівочий монастир панночку проведеш, але без неї мені назад не вертайся, бо лоб не твій.“

„Краще я остануся в Гірці.“

„Краще так, як я тобі кажу. Йди й готуй повіз до дороги цей з будою і з віконцем з заду, він безпечнійший.“

Авдій знав, що старому панові перечити нема що. Ще чого доброго деревляною ногою кине за ним. Сердитий він.

Поклонився і пішов у возівню.

За хвилину й Олеся туди за ним побігла, вродувана, що уговкала дідуся.

XXIV.

„Сусе Христе!“ — бідькався Авдій. „Та що ви, панночко, натворили? Чого ми поїдемо в монастир? Яж вам казав, що тітки там нема. Бог вість, у яке пекло затащили її московські чортяки.“

„Далеко не заїхали.“

„Коні добрі, хортами поскакали, не здоженемо.“

„Коні то легкі, так тітка Магдалена не дуже,“ — всміхалася Олеся. „Побачите, що вони ще й через річку не перебравися.“

„А пощо їм через річку? Їм щоб під Конотоп. Кругом Конотопу московські війська стоять.“

„А! Гадаєте, що наших нема?“

„Не знаю.“

„Але я знаю.“

„Десь ви всьо знаєте, хоч молоді.“

„Побачите, що наші вже там стоять і Москалів не пустять. На сліди тітки Магдалени наскочимо, а як Бог дасть, то й зустрінемо її.“

„А як що не зустрінемо?“

„Велике діло. Помолимося до Пречистої, жертву на монастир дамо, щоб батькові добре у поході велося і вернемо. Тут і так тепер дуже скучно. Такий пустир, така нудота, що хоч по стінах дерися.“

Авдій головою крутив, осматрюючи старий повіз, котрий від смерти покійної сотничихи з возівні ще й не викочувався. „Заманулося вам вояжувати, а мені в цей монастир, мов на другий світ.“

„Не крач, вороне старий!“ — кинула йому, ніби гнівно і побігла готувитися в дорогу, врадувана, що не сидітиме в хаті, бо тут тепер дійсно так пусто зробилося, мов по чумі. І не лиш в хаті, але й у цілому дворі. Навіть Бровки, Рябки і всі другі кунделі усяких пород не лаяли й не рвалися на ланцухах, тільки поховалися по своїх будах і жалісно зітхали.

Авдій гукав на парубків, щоб поспішали, бо хіба на ніч у монастир зайдуть, а сам добрий мушкет у повіз ховав і з порохом різки.

Верхових теж зазброїв, списами, мушкетами й шаблями. Гордо сиділи на конях, як козаки.

Заки Олеся переодяглася, повіз підкотив під ганок. Верхові на конях герцювали.

„Чогож ти торчиш?“ — гукав Авдій на першого з них.

„Гони дорогою понад Шелестове озерце, через гай і не спи на коняці, й до дівок мені по полях не приглядайся, лиш пильно роздивляйся кругом, чи де якого Москаля не побачиш.“

„А як побачу?“

„Тоді нас звісти.“

„Як?“

„Китайку на спис почепиш й махатимеш.“

„Ага!“ — відповів козак і потис конем.

До дощинки позад повозу чіпали ящики з дарунками для монастиря.

Олеся в шовковім довгім шушуні верх звичайного вбрання, щоб порох не чіпався, з молитовником у руці і зі жмінкою пахучого квіття пращалася з дідусем. Хрестив її дріжучою рукою і благословив у дорогу.

„Авдію!“ — гукнув нараз. — „Внучечку тобі уручаю. Пильнуйже її, як свого власного ока.“

„Спокійні будьте, милосте ваша. Пильнуватимем!“

„А не вмри де по дорозі та не остав її самою.“

„Поживемо, милосте ваша, поживемо.“

„Так тоді двигайте з Богом табор.“

Чура приставив стільчик до повозу. Олеся вже одною ногою стояла на ньому, як дідусь покликав її до себе.

„А якщо ти побачишся з тіткою Магдаленою, то про мене її і не згадуй. Не кажи, що за моїм дозволом поїхала. Розумієш? Як хоче, хай вертає, а як ні — не моє діло. Я вже доньки не маю.“

Що лиш тепер погадала собі Олеся, що самим дідуся оставляє, тільки зі сторожом нічним, з чурою та кривоногим пастухом.

І її зробилося жалко.

„Дідусю!“

„Що дитинко?“

„А можеби я не їхала, дідусю?“

„Ось тобі жіноча душа!“ — гукнув старий. „Весь двір зворохобила, що їде, аж нараз — гов!“

„Бо як я вас самих оставлю?“

„Мене?.. Дійсно... Добре, що пригадала. Менеж можуть порвати, або ще чого доброго скортить в дівочий монастир... Дурненька ти, Олесю. Їдь уже, їдь!“

„А всеж таки, колиб так Москалі...“

„Не бійся, — собак на них пушу! Їдь!“

І віз покотився до брами.

XXV.

Вже давно тітка Магдалена не працювала так, як тепер. Літо, горяч, мушва, — треба було безнастанно то промивати рани, то води недужим подавати, то тверезити їх, бо з болю та від спеки вмлівали.

Оден на її руках сконав. Надто вже був кулями та списами подіравлений, не було як душі в такому не тілі, а решеті втриматися.

Того знов прийшлося тітці Магдалені хоронити, бо вона вже такої вдачі жінка, що з ким декількома словами перекинеться, до того і звикне, особливо, якщо це мущина.

Шелест до цього самаританського діла не мішався. У його своєї жури було більше, як треба. Наближалася до боевої лінії. Треба було дуже пильно вважати, щоб не вскочити ворогові в лабеті.

На ніч біля якоїсь слобідки розтаборилися.

Не палили вогні, не співали пісень, щоб знаку про себе не давати. Зі слобідки люди до них походили. Розпитувалися, яка це сотня і чи до Москаля, чи до наших тягне.

Розказували, що днів тому три біля слобідки гетьманові війська проходили. Гарно вбрані, добре озброєні, — гетьман Богданові скарби добув, щоб велику армію утворити.

„І гетьман туди ішов?“

„Ні. Гетьман, кажуть, Татарів дожидає.“

І люди на спомин про Татар важко зітхали. Це такий помічник, що за поміч каже собі дорого платити, — ясир бере.

„Кажуть, що й Поляки з гетьманом у купі на Москалів підуть.“

„Весь світ проти Москви.“

„Бо Москва всьому світові ворог. Всі народи хотілаб у свої шлії вбрати.“

„Сильно прикрий народ.“

„І несправедливий.“

„Нахабний, а деруни!“

„Прямо живодери.“

Наріканням не було кінця. Але й без жалю не обійшлося. Всеж то одної віри народ, православні. Оден Бог, одна Матінка Божа. Воюючи з ними, — Бога гнівиш.

„Вони й Бога на московський лад хотілиб перетворити. Ніби то в Київі й Бога нема, лиш у Москві. Нам треба свою церкву мати, свого митрополита, від Москви незалежного.“

„А дадутьже Ляхи? Не нажмуть вони нас гірш Москалів?“

„Не нажмуть, бо гетьман зговорився з ними. Як що побідять Москву, тоді Поляки в покою Україну оставлять. Україна окремою державою стане.“

„Давби то Бог!“ — не казали, а прямо молилися з глибин душі, бо всякому надто вже тая залежність надокучила була.

Шелест до розмов не спішився. Довідавшись від людей, що йому було потрібне й забезпечивши вартами табор, він простягнувся на своїй грубій бурці, підібгав під голову кульбаку і заснув. Ніколи й нігде

не спалося йому так смачно і солодко, як у поході і ніколи він не почував себе таким молодим і дужим, як тоді.

Ніч була тепла, від ріки повівав холодок, рахкали жаби, шелестів очерет, зпоза хмар визирав місяць.

А недалеко перед ними, на кілька годин ходу, дві армії, як дві чорні хмари на себе надвигалися, московська й українська.

Бог війни в лискучій, золотистій збрुї на червоному коні пролітав над двома ріками й над болотами, чвалав довкола Конотопу й озирав майбутнє боєвище.

„Бути грому великому...“

Тітці Магдалені не спалося.

Надто різкий був перехід від хуторного до таборового життя, перехід, про який її ніколи й не снилося. Що правда дівчиною десятилітню, підхопнем неопіреним її нераз хотілося бачити війну, хотілося на такому коні, як змії вганяти по боєвищу, щоб після бою найкращому з козаків свою руку віддати.

Але були це забаганки діточі. Виросла, розуму набралася, явилися інші хотіння.

Аж тепер здійснилося те, чого собі дитиною бажала. Тітка Магдалена на війні. Хоч не завдає вона рани, лиш лічить, а всеж таки у військовий круговорот попала, з котрого виходу нема. Та сама небезпека, що другим, грозить і їй. Може ще й більша... Щоб не роздумувати багато подалася до своїх недужих.

Лежали осторонь на землі, бо земля жар з хорого тіла витягає, „земля мати родная.“

Як тітка Магдалена приступила до Кирила Івановича, цей припіднявся і сів.

„Як ваше здоровля?“ — спитала тітка Магдалена, не як полоненого, а як добре знайомого.

„Спасибі,“ — відповів журливо. „Потурбували мене прокляті гультяї.“

„Дуже вас рана болить?“

„На те й рана, щоби боліла. Але куди гірше болить мене душа. Душею, а не тілом страдаю.“

Тітка Магдалена спочутливо глянула на його.

„Осоромився я, Магдалено Якимівно, на віки вічні осоромився. Кращеб у бою погиб.“

„Краще так, як Бог дає. Най славиться воля Його свята.“

„Добре вам казати, — „Най славиться,“ — коли ви на волі, розпоряжаєте собою, — але я! Погадайте, що я маю казати! Приймім, що визволюся з оцих соромних пут, та як я тоді його світлости покажуся на очі, як виправдаю втрату своїх людей?“

Магдалена мовчала.

Глянув на неї, побачив спочутливість у її очах і в тому напрямі перейшов до атаки.

„Покарав мене Господь за мою надто велику прихильність до — вас. Що тут правду скривать, покарав за грішну любов.“

„Грішну?“ — спитала ніби здивована, коли не обиджена.

Зрозумів, що вжив невідповідного слова. Поправлявся. „Грішною була тая любов, бо ізза неї занедбав я свій обовязок. Не сповнив приказу точно і безпроволочно, а обовязок, Магдалено Якимівно, це свята річ і перше він а тоді ти, перше служба а тоді серце.“ І Кирило Іванович зітхнув.

Магдалена поправила опаску на його рані і зітхнула й собі, відповіла: „Не повинна я в горю вашому, Кириле Івановичу. Не повинна. І не вірю, щоби ви ізза мене терпіли. Причина вашого терпіння в Запорозькій Гірці осталася. А согрішили ви перед Богом тому, що дівчину - недолітка силою добути собі хотіли, так.. так, не перечте, Кириле Івановичу, не мене серце ваше так горячо забажало, а її!“

Кирило Іванович кинув собою, як на сковороді лящ.
„Що це ви, Магдалено Якимівно, верзете? Коли я і думав про Олесю, так це на підпівку було, в ума помраченію бісовському, коли чоловік і не розбірає гаразд, що він робе. Одного хоче, а щось друге чинить, чорт би його побрав!“

„А пощож ви тоді умичників на Олесю насилали? — кажіть!“

„Хамули окаянні! хібаж я їм казав неопірену пташку з батьківського гнізда вибирати? По панночку посилав, а не по дитину, так мені Боже, дай найблищого бою діджати.“

„Не божіться, гніву Господнього не стягайте на себе.“

„Гадаєте, що брешу? Не вірите мені? Якже я вас можу впевнити?“

І задумався. А тоді хапаючи її за руку і притягаючи пристрасно до себе став уговорювати. „От знаєте що, Магдалено Якимівно, знаєте що? Послухайте мене. Ходімте з відтіля. Я не такий то вже й немічний, як вам здається. Дозвольте тільки перейти з вами попри сторожу й доскочити коня. А на другого ви сядете. Помчимо аж закуритися за нами. Вибрешуся якось перед начальником своїм, най його чорт, чого я дослужуся в них, воеводою мене не

зроблять! Поїдемо в моє родове іміння, в Нікольськове, повінчаємося і тоді ви побачите на ділі, чи любив і чи люблю я вас, чи ні. Побачите, як я вмію любити, як вміє Кирило Іванович любити, горячо, палко, вірно, ах, страсте ти моя!“

Тітці Магдалені млісно зробилося на душі. Мід на устах почула, очі парою зайшли, жижки задріжали під нею. Перемеріяні ночі, росисті ранки, томлячо душні поподудня кинулися на неї, і пірвали її у свій солодко-жахливий крутіж.

Але нараз повіяло здоровим холодком від рідної ріки, заржали козацькі коні, залунав крик вартового: „хто йде?“ і вона отямилася. Пригадала собі сотника Шелеста і недавню з ним розмову, пригадала собі їзду в козацькому таборі, думки і мрії навіяні рідними полями і відсунула горячу руку боярина від свого схвильованого лона.

„Кириле Івановичу!“ — промовила рішучо. „Киньте такі гадки!“

„Не змоготу, Магдалено Якимівно!“ Не змоготу! Все одно, щоб ви мені казали кинути надію, що завтра сонце побачу, що завтра буде день.

Все одно щоб ви мені казали, живцем у труну лізти. Не кину я надії на щастя моє, так мені, Боже, дай найблищої битви діждати, гадки про законце подружжя з вами до віку я не кину.“

„А всеж таки вам треба примиритися з гадкою, що воно неможливе.“

„Неможливе?!“ — крикнув боярин.
„Неможливе“, — спокійно відповіла Магдалена. Ви полонений. Навіть не пробуйте втікати. Поки ви під владою сотника Шелеста, поти вам волос з голови не впаде, а як що загадаєте втікати, так вас вартовий уба.“

„Не вартового я боюсь, Магдалено Якимівно, а вашої згоди чекаю.“

„Не діждетесь.“

„Чому?“ — спитався голосом, в котрім почувалося здивовання, змішане зі злістю. („Що собі тая хахлачка гадає? За мало чести її?“).

„Тому,“ щідила крізь зуби Магдалена, „що тепер війна. Не пора на женихання. Вороги ми для себе. Ви Москаль а я Українка. Москалі Україну поневоли хочуть. Забути об тім не смію.“

„Не триватиж отсій проклятій війні довго.“

„Не знаю, як довго вона триватиме, але хочби й помирилися наші з Москалями, так я України не кину, і в Московщині навіть бояринею не стану. Краще на Україні козачка, ніж у Московщині бурлачка.“

„А я гадав...“

„І я гадала, Кириле Івановичу, але це були тільки гадки, тільки гадки! — а тепер чую, що я зле гадала.“

Побажала йому спокійної ночі, ще раз остерігла, щоб не пробував утікати і пішла осматрювати раних.

XXVI.

Олеся тітки Магдалени в монастирі не знайшла. Не розчарувалася, бо від Авдія знала, що її там нема що шукати. Але гадала собі, що переїдеться, може щось цікавого побачить і верне до діда на Запорожцеву Гірку.

Але куди там! Про поворот не було що й гадати. Скрізь учинилася така суетня, така заверуха, що й носа за поріг не виказуй.

По лісах та по дорогах снувалися відділи озброєних людей так, що й угадати важко було, що воно таке, свої, чи вороги.

Від Безпалого відривалися купи козаків і пускалися на промисли, не вважаючи на те, що не в чужому краю промишляють, а в своєму, що своїм землякам кривду чинять, — не кому. Але невжеж у них була яка совість!

Якраз потягли руку не за правим українським гетьманом, за Виговським, а пішли на службу московського ставленника Безпалого, так уже й усяку честь, всяку совість згубили.

А Москалі потурали їм, бо в них тільки й гадки було, щоб на Україні більший заколот учинити.

Як такі промисловці по кількох днях відлуки від московського табору назад, обвантажені кривдою людською до нього вертали так прямо виправдувалися, що буцімто збилися вони зі шляху і насилу з рук

роззвіреного хлопства вихопилися. Ромодановській ще й похваляв їх та обдаровував за вірну службу цареві. А якщо наткнулися на який підїзд вірних людей гетьмана Виговського, так брехали, що Москалів покинули і до свого гетьмана втікають. І вгадайте тут, де правда, а де брехня!

І від Татар, що на підмогу Виговському прийшли, теж малі загопи як тріски від пня відколювалися і своїм предківським звичаєм на села та хуторі на скакували, палили, грабували, насилували, як вороги, а не як союзники.

З такими, якщо який відділ Виговського зустрінувся, то винищував їх безпощадно, як розбишаків, як тінню голодних собак. Та заки це сталося, народові велика кривда діялася, бо Татари, не маючи спромоги набирати ясир, людей безпощадно вбивали.

Але нікого так не боялися наші люди, як своїх власних ворогів, отсих дейнеків окаянних, що на заклик Ромодановського знов стали з усіх сторін стягатися.

Що тільки злого на Україні було, розбишаки, горлорізи, гній на ранах народнього тіла, роздрапуваних довгою війною, все до отсих дейнеків приставало, а Москалі особлившою ласкою їх обділювали. Бо ніхто так легко з містами та селами, вірними гетьманові Виговському, не справлявся як вони. Вони то, отсі дейнеки, спалили і спліндрували Лубни, Чорнухи, Горошини, Пирятин, Лохвицю, вони в Мгарському монастирі, не лиш монахів, але й ікон чудотворних не пощадили, гроші заховані в стінці добули і таку шарпанину затіяли, що аж Ромодановському довелося їх уговкувати, мов собак від стерва, від пограбованого монастиря відганяти.

Ось недаром то й приказують люди, що свій ворог гірший від чужого, а вже від дейнеків гіршого ворога не було.

Москалі боялися своїх воєводів, Татари оглядалися, що їх мурзи скажуть, Поляки числилися зі своїми намісниками та всілякими другими старшинами, котрих у їх водилася сила силенна, а дейнекам „море по коліна!“ Вони ні Бога, ні людей не боялися. Втративши честь козацьку і позбувшись совісти людської — були вони до всього спосібні. Бо невжеж можна чого доброго сподіватися від людей, що на ворожу службу підуть і разом із ворогами свій рідний край руйнують? Не вжеж можна за чоловіка вважати такого Українця, котрий казав: „як є оден Христос, так хай буде оден цар для Москалів і для Українців.“

А дейнеки якраз таке казали. І не так їм царя хотілося, як тої вічної сваволі, котру цар на Україні дозволяв чинити. Ось чому то вони московську протекцію під небеса вихваляли. Тому то Олеся нікого так, як отсих дейнеків не боялася, — перед ними дійсно ніхто безпечним не почувався. Нема такого городу, села, хутора, навіть такої загороди, щоб своїх невдоволених людей не мала, або сусідів лихих. Оттії то невдоволені, як тільки дейнеки денебудь і появилися, зараз приставали до них, показували їм всі тайні входи й виходи, зраджували що, де, і як заховано і вкупі з ними остаточну загибель всякому добру, всякому пожиткові готовили.

Колиб не те, Олеся, побувши в монастирі днів два-три, вернулаби на Запорожцеву Гірку. А так ігуменя й черниці навіть слухати про те не хотіли. „Не пустимо нашої сотниківної“ — казали „гріху такого на свою совість не приймемо.“

І Олесь мусіла в монастирі оставатися.

Що правда, кривди їй тут не було, хіба що години три, коли не більше доводилося що днини на молитвах, в монастирській холодній і трумнуватій церкві пробувати. Але зате біля монастиря ріс великий сад, черниці розвели чималий город, в квітнику цвіла квіток сила силенна та ще й олені по саді бігали і лебеді плавали по ставку. Не турбувалися вони війною і не боялися небезпеки, що ворог може напасти на монастир, повилловлювати їх і зжарити на сковородах.

Та ще й тому не скучала Олесь, що день і ніч монастир, мов твердиня яка, до оборони та облоги спосібився. Скрізь варті стояли з челяди монастирської та з людей, які туди з сусідних сіл постягалися, почувуючи себе безпечнішими поза мурами, як поза плотами сільськими.

Не одну ніч Олесь й собі на варті перестояла, бо кров батьківська, козацька тягнула її більше до шаблі, як до ігли, котрої вона ще дитиною малою не злюбила і бувало нарочно колола себе в палець, щоб мати й тітка до шитва її не силували.

Найгірше було старому Авдієви.

Цей ні в день, ні в ночі не мав спокою. Турбувався Запорожцевою Гіркою і старим паном з деревляною ногою, щоби їм що лихого не сталося. Полетівби туди, перебравбися за діда бандуриста, бо таки гарно на бандурі грав, або за черця послужника, бо й так борода йому виросла чимала, — але якже йому панночку самою лишити? Мов на жару сидів.

Аж ось одної ночі посол із Запорожцевої Гірки прибув, підпасяч від худоби. Цей заспокоїв старого Авдія. На Запорожцевій Гірці, казав, тихо, хоч мак

сій. Тільки старий пан деревляною ногою постукує. А про ворога ні слуху ні диху. Москва до решти під Конотоп постягалася. Татари туди не приходили, одним словом на Запорожцевій Гірці війною навіть не пахне.

Перебув оцей посол у монастирі ніч і днину, а другої ночі назад вернувся, босий, без капелюха, мов відірваний від гиляки, бо тільки такому й можна було незайманим куди завгодно перекрастися, покладаючись на те, що голий розбою не боїться.

Відітхнув старий Авдій, довідавшись, що Запорожцева Гірка безпечна і що старий пан про свою внуку добрі вісти дістане, але не заспокоїлася Олеся.

Якже так! Бути недалеко Конотопу і не бачити війни! Може в друге такої нагоди й не буде, щоб побачити?

Цілими ночами тільки й думала про те, якби то вистрибнути з монастиря та дістатися до своїх, до батька й Петруся, бо гадала собі, що всі вони одною лавою стоять, на ворога чекаючи. Деж її знати було й розуміти, яка то велика річ битва з ворогом, котрий мало не сто тисяч війська кругом Конотопу зібрав, щоб розправитися з гетьманом Виговським, якому за мало було гетьманської булави, а якому забажалося княжої корони й самостійної української держави.

Олеся читала в монастирі універзали гетьмана Виговського до всього війська козацького й народу українського, в яких він оповіщав про причини, що зневодили його війною на Москалів іти, які на виленській комісії 1656 року постановили Україну віддати Полякам, якщо вони королем своїм царя московського обіруть. „Мають нас насильно, писав

гетьман, Полякам віддавати, так краще приставаймо до Польщі добровільно, забезпечивши собі широкі права, а то Москва хоче перше мене з цілою старшиною життя позбавити, всі вольности наші покасувати, тільки десять тисяч козацтва залишити, а решту перемінити в холопів, хоче і Польщу і Україну підвести, щоб і одну і другу на віки собі покорити“.

І читала Олеся в монастирі великий універсал Ромодановського, в котрім він гетьмана Виговського малював як брехуна і клеветника, що на двох стільцях їздить, раз Польщі, то знов Москві підлещуючися, а на гадці все таки одно тільки має, а саме якби то український народ під шляхецьку кормигу віддати, унію завести, православну віру на наругу взуїтам виставляючи. Та ще натякав Ромодановський на те, що гетьман з тих податків, які по Україні збірлися, а які призначені були на плату козакам, зтяжні, чужі відділи з Поляків, Сербів, Угрів, тощо содержував, а решту для себе забірав, кривдою народньою багатіючи. Від людей, що до монастиря прибували, чула, немовто Пушкарівці знов голову високо підносять, за царем, а проти гетьмана свого власного обстоюючи.

Чула, що гетьманів, аж трох на Україні появилася, бо крім Виговського, законного наслідника покійного Богдана Хмельницького, судія генеральний Безпалый гетьманом проголосився, а бунчуковий товариш полтавського полку, Гискра теж своєї будім то якоїсь булави добровільно ніяк зрічися не хотів. Коли ще й Юрася Хмельниченка туди зарахувати, бо й за ним деякі голосилися, щоб по батькові Україною правив, так тоді виходилоби, що на Україні аж чотирох

гетьманів нараз узялося, тоді, як у Москві був тільки оден цар, а в Польщі оден король.

Начиталася й наслухалася Олеся про ту нашу розтіч чимало і хоч це не дівочька річ такими ділами турбуватися, а всеж таки молоде її серце кервавилося, бо бачила вона, що така шарпанина до доброго не веде, і що незгода наша домашня гірш небезпечна для нас від усякого ворога чужого.

І вже не тільки бажала вона собі побачити битву і своїх найблищих, батька і милого, як вони у тій битві бються, але й розгорілася бажанням силами своїми слабими гетьманові у великій потребі пособити, щоби він побідив та лад на Україні запровадив, щоби у бою з Москалями вийшов такимже переможцем, як у недавній боротьбі зі збунтованим Пушкарем.

І з тої пори не було їй спокою. Чи молилася у церкві, чи за трапезою з побожними черницями сиділа, все її тільки одно на гадці й було, якби то з монастиря до козацького табору проскочити.

Злегка натякала про це старому Авдівві, але він і слухати не хотів, маючи одно на оці, якби то свою панночку живою та здоровою в тій великій небезпеці зберегти і сотникови безпечною на Запорожцеву Гірку доставити.

Аж ось добігла до монастиря чутка, що з кінцем мая (ст. ст.) Ромодановській і Куракін за намовою протопопа Хвилимоненка з козаками Безпалого Ніжин добувати ходили і що там чимало нашої крові пролилося і чимало втрати всілякої було, бо й наказний гетьман Скоробогатенко в московську неволю дістався. Потішилася Олеся, коли втікачі принесли щасливу вістку про побіду гетьманського війська під Шаповалівкою, де гетьман в руки свої Силку дістав

і до гармати його для постраху прикувати велів. Може він це й нерадо зробив, бо Силка, хоч і супротивник його, а всеж таки лицар був хоробрий, чести козацької і слави гідний. Алеж лад якийсь і послух мусить бути. Годі гетьманові бунтарів проти влади своєї безкарно пускати.

Досить гетьман ласку свою збунтованому Миргородови показав, братерськи їх провідникови бунту Степанови Довгалеву руку простягаючи і всім прощаючи провину — а хібаж воно нащо здалося?! Скрізь бунти й бунти. Схвильований народ сам не знає, що йому робити і куди йому хилитися. Найкраще хилитися, куди вітер повіє. Він так і робить. Як треба, то піддається гетьманові, а як ні, то впевняє Москалів, що мовляв, хай тільки цар більші потуги пришле, то ціла Україна під його владу радо піддається, вічного мира собі бажаючи, а той мир що лиш тоді настане, як буде оден Бог на небі і оден його намісник, цар на землі.

Шуміла Україна як схвильоване море.

Як вітер море, так її покійний Богдан Хмельницький розбурхав.

Його колишній писар, а теперішній гетьман, Іван Виговський, ніяк тієї хуртовини втихомирити не може. Що на одному місці хоробрим своїм мечем лад заведе, то на другому неспокій вибухає. Україна у вулкан перетворюється. Тільки в конотопському замку два хоробрі полки, ніжинський та чернігівський, гуртом чоловіка тисяч чотири, як раз перед наступом Москалів сіли, так і дванадцятий тиждень хоробро відбиваються. Подумати: третій місяць триває облога!

І чого то вже не роблять Москалі, яких підступів не беруться, а Конотопу їм ніяк не здобути.

Посилав Трубецький до Гуляницького листи, ласку царську козакам обіцяючи, так вони пальбою йому відповіли. „Ми сіли на смерть“, — з валів йому гукали, — „не дамо міста“!

Вдавав Трубецький, немовто він від облоги відступив, військо своє від Конотопу аж під Борзну вправляючи і під Борзною Василя Золотаренка, шурина Богдана Хмельницького побиваючи, але Гуляницький і тоді Москалям не повірив, Конотопу не кинув, а на відбій чекав, знаючи, що Виговський на підмогу йому прибуде.

Трубецький зі злости скаженів.

Казав кілька днів і кілька ночий безперестанно з гармат на город бити.

Кілька днів і кілька ночий хоробра залога на валах в огні стояла, мешканці пожар, гранатами спричинений, гасили, і Москалі, ані твердині не здобули, ані городу спалити не могли. А між тим козаки ще й на Москалів випадали, важкі втрати їм завдаючи, хоч і таке бувало, що оден на десятох ішов.

Боже ти мій, якого то лицарського чуда козацький народ не докаже, як тільки він духом єдності пройметься, як тільки всякий зрозуміє, що перед ним нічого третього й бути не може, а тільки смерть, або побіда!

Таким саме духом пройнялись хоробрі оборонці Конотопу і тому то він на злість Трубецькому, Ромодановському, Куракінови і всім силам царським третій місяць хоробро держиться і здаватися навіть не гадає.

Гадав було Трубецький глибокий рів кругом городу землею засипати, щоб скорше на вали дістатися. Козаки дивилися на тую їх даремну роботу і не спи-

няли її. А як тільки Москва велику силу землі назвозила та в рови понасипувала, тоді нараз смертельним огнем землекопів царських до відступу приневолювали, а сами тую землю з ровів на вали відкидали, від чого рови ще глибшими, а вали ще куди вищими чинилися. Так тоді і тая праця не на шкоду, а на користь хоробрій залозі виходила.

Не здобути Москалями Конотопу, не здобути!

Такою гадкою потішалася Олеся, навіть на хвилину одну не сумніваючися, що слухна й справедлива наша справа побідити мусить, бо якже воно й булоби, колиб справедливість не побіджувала на світі! Монастир, читання святих книг і розмови з черницями скріпляли в душі Олесі віру в справедливість Божу, але разом із тим кріпилася в ній думка, що віра без діл мертва єсть.

За мало вірити в побіду України, казала собі Олеся, — треба й ділом тую віру скріпляти, щоб вона дійсно побідила. Черниці варили цілющі масти на рани, прали, сушили і краяли тонке, льняне полотно на перевязки ран, пересівали крізь сита всякі зела, перебирали і мішочки наповнювали липовим цвітом, — все те, щоб доставити нашим раненим після рішачючого бою, котрого з дня на день сподівалися і то недалеко, миль дві-три від монастирських мурів.

Олеся пильно їм помагала, але для неї була це оттака собі звичайна робота, а не діло, до якого рвалося її серце, і — вона рішилася...

XXVII.

Ранним ранком, коли ще хрести на монастирській церкві золотом горячого, літного сонця не обливалися, вибігла Олеся на леваду. Червоними сап'янцями стручувала срібну росу з буйної трави, то тут, то там квіткою невиданою процвітала, пташки будилися і зачинали співати, побачивши її, коні переставали траву скувати і голови до неї повертали.

Погідний ранок росистим холодком проймав її і додавав відваги. Після ночі, пробутої у низькій келії з навислим склепінням, світ здавався таким безмежно широким і високим, душа рвалася до діла, на плечах виростили крила. Ось-ось і розпустиш їх і полетиш далеко-далеко!

Збудила конюха, що спав, поклавши голову на кульбаку.

„Сідлай два коні. Поїдемо!“

Здивовано глянув на неї.

„Чого дивишся, як теля на мальовані ворота. Не бачив мене?“

Усміхнувся, бо годі було дивитися на Олесю і не радіти.

„Спішися — їдемо!“

„Куди?“

„На другий світ.“

„Гі — гі!.. А Авдій?“ — спитав трівожно.

„Авдій ще спить. Не вжеш ми не справимося без Авдія?“

Це його в гордошах підбило.

„А вжеж що справимося. Чомуб то ні! Авдій старий. Вів тільки й моливбися з ранку до ночі та черниць слухав,“ — притакнув хлопець, прочуваючи якусь пригоду, а до пригод він був великий охотник.

„До Запорожцевої Гірки вертаємо?“

„Не розпитуйся, а коний лаштуй! Чуєш?“

За хвилину коні окульбачені ухами стригли, бо гень-гень за лісом чути було перші гарматні стріли.

„Стріляють,“ — казав хлопець.

„А ти боїшся?“ — відповіла Олеся.

„Я ні, але панночка,“

„Не чула я, як стріляють,“ — і зневажливо заковпила губи, сідаючи на свого коня.

„Якже так, без нічого?“ — здивувався конюх.

„А тиб гармату хотів з собою тягнути? Не бачиш за поясом маю пістоль.“

„Але я? Я не маю нічого.“

„Маєш коня.“

„То добре, щоб утікати. Беріть і могого та їдьте в гайок, а я по шаблюку скочу.“

За хвилину доганяв її з шаблею, більшою, як сам, аж розсміялася Олеся.

„Не смійтеся, я вже нею Татарини голову, як маківку зрубав,“ — похвалявся і таку вісімку у повітрі написав, що Олеся здивувалася.

„Мене дідуньо від малої дитини шаблею рубати вчили, а з пістолі я ворон у лету стріляю. Тільки жду, щоб проскочити у Січ.“

„Ще мішок каші зїш, заки проскочиш,“ — відповіла Олеся, жартуючи з хлопця.

Він був одноліток з нею, але вона, як дівчина, дивилася на нього з гори, не як на дитину, але й не так, як на чоловіка, поблажливо, от, мовляв, як виросте, то помудріє. А він знов за силу й відвагу своєї панночки зломаного шага не давби. — „Нікуди вони не годяться, отті жінки, хіба до печі і до ігли, та ще“ — і хлопчисько зітхнув.

„Але що гарна, то гарна, за такою і до пекла пішовби“.

Так виправдував свою нинішню нерозважну їзду туди, де ревіли гармати та ще без повідомлення старого Авдія, під якого приказами оставався.

Не був дурний. Розумів, що з Олесею далеко не заїде, не дальше як під кулі. А як що матусине благословення відверне ті кулі від нього і він щасливо на Запорозьцеву Гірку проскочить, то не мине його березова каша. Бо якже так, послухати дівчину і пхатися чортови в зуби та ще два гарні коні на небезпеку наражати. Навіть козаки, не лиш Москалі й Татари, хто будь, як побачить хлопця й дівчину на таких гарних конях, то відберуть а їх простромлять, або прострілять, або прямо поскидають і — манджайте собі, куди завгодно!.. Погано він зробив, що нанночку послухав.

„Але якже не послухати її?“ — питався самого себе, дивлячись на Олесину пишну вроду.

Була середа, дня 28 червня ст. ст. Повітре мерехтіло, як звичайно ранком, коли має прийти горяча днина.

Долом стелилася синювата мряка, ніби земля будилася зі сну й позіхала. На травах, що вибуяли в хлопа, й на квітках, котрих скрізь було більше,

ніж у панському городі, жемчужилася рясна роса, — вивірки по деревах скакали. Аж отсе тії трави й цвіти спалені нараз румянцем горячим і облілися сявом золотистим. Це за Олесею і за її товаришем сходило велике, горяче, українське сонце.

Хлопець зняв шапку з голови й перехрестився. Олесья шепотіла молитву. Обое забули на хвилину, куди й пощо вони їдуть, їх розмолені душі потонули в забутттю, мов у купелі чудотворній.

Аж гукнув вистріл, оден, другий, третій і розливіста луна покотилася лісами й полями.

За кождим разом коні ухами стригли і здрігалися.

„З гармат валять!“ — завважив хлопець.

„Егеж,“ — відповіла Олесья, ніби це для неї хліб насущний.

„Мабуть і битва недалеко.“

„Мабуть... А невжеж ти не хочеш побачити битву?“

„Хочу,“ — притакнув хлопець і дальше їхали мовчки, крізь ліс, що дріжав усіми галузками, ніби боявся, щоб і на нього не почали стріляти.

„Кажуть, — почав хлопець, — що після великого бою, злива буває. Кров сполокує з землі.“

„А ти з цукру, що зливи боїшся?“

„Я не боюсь, я тільки кажу, що від дідуня чував. Вони в ріжних боях бували. Під Берестечком теж. Про Богуна розказували.“

„Богун гарний був“.

„Кращого очі людські не видали.“

„Може побачимо його.“

„Може, бо кажуть, що де найгірша битва, там він є.“

„А що більше розказував тобі дідусь?“

„Казали, що після одного бою, небідики знімалися з землі, кидалися на себе і дальше билися, як живі.“

„Небіщик битися не може, бо тіло його сили не має.“

„Тіло ні, але дух. Духи билися з собою. Духи теж воюють, панночко, лиш ми їх не бачимо.“

„Не знаю. В святім письмі того нема.“

„В письмі всього бути не може,“ — рішив з повагою хлопець.

Виїздили на лісову поляну.

Тут побачили валку людей.

Декілька возів, навантажених усяким добром, навіть колиска верх усього стояла, за возами корови зажурено ступали, бляяли вівці, підстрибував бородатий цап, великий охотник до всяких мандрівок. Жінки з немовлятами на руках щось живо розговорювали з собою, муштини наслухували реву гармат, турботно похитуючи головами.

Порівналися й поздоровилися. Валка зупинилася на хвилину.

„А виж, дітоньки, куди?“ — спитав сивий дідусь, пихкаючи коротку люльку й підпираючи бороду високим кійком. Не дожидаючи відповіді, радив:

„Вертайтеся! Там бій. Ще гірший, ніж був у чора. Бачите, ми в монастир з останками нашого добра втікаємо.“

„А ми отсе з монастиря їдемо,“ — відповіла Олесья.

„А який це був бій учора, дідусю?“ — питалася.

„Не чули?“

„Ні, не чули, кажіть.“

„Великий був бій, дитино, великий. Сам гетьман козаків на москву провадив.“

„Сам гетьман!“

„Егеж, Іван Виговський, бо гетьманів у нас тепер богато, чорт би їх побрав, оттих ставленників московських та дейнецьких, тю!« і сплюнув. „Отож учора, у второк, бо нині середа, правда?“

„Так, середа, дідусю...“

„Учора гетьман Виговський, залишивши над своїми потугами Степана Гуляницького, брата того, що в Конотопі замкнувся, з кількома тисячами та ще з султаном Нурадином на той бій річки Соснівки перейшов. За Соснівкою вони розділилися, бо Нурадин зі своїми татарами до урочища Торговиці подався.“

„І що, що?“ — наглила його Олеся.

„Гадка в Виговського така була: він з одного боку, а Нурадин з другого наскочать на Москалів, а тії побачивши, що сили в напасників невеликі, кинуться на них, відступлять від Конотопу і поженуться за козаками й Татарами. Тоді обложіні вискочать з городу і зачнуть Москалів на тилах жарити. Так заженуть вони їх на козацько-татарсько-польські потуги, що того тільки й чекають, щоб Москалі на них перші напали“.

„І заманив їх гетьман?“

„А вжеж, що заманив. Виговський, хоч пан, але бється як козак, то йому треба признати.“

„Біля покійного Хмеля чимало він навчився,“ — підхопив гурт.

„Чи оден біля Хмеля був, а не навчився того. Голову не про свято носить. Голова в нього добра“.

„Отож Москалі заскочені знечевя, перестрашилися і пішли в розтіч.“

„Чортові діти, до грабіжі вони хоробрі, але в бою нікуди не годяться,“ — загуло кругом.

„Не кажіть того,“ — перечив дідусь. — „Буває що Москалі хоробро б'ються.“

„Як мусять.“

„Ніхто не б'ється, як не мусить. Кожному життя миле. Отож гетьман застукав Москалів і вони кинулися тікати, хоч їх десятьох на нашого одного було.“

„І що? І що?“ — питалася Олеся, бо з цікавості аж горіла.

„І набрали наші чимало коний, натовкли чимало Москалів, загорнули декілька гармат та всякої зброї, але Москва похопилася, що в Виговського не великі сили, Пожарський наладив якомсь стрій повернувся і...“

„І?“

„І наші подались за Соснівку.“

„Подались за Соснівку,“ — сумно повторила за дідусем Олеся.

„А вжеж що подались, бо того тільки й хотів Виговський, щоби їх за собою заманути й потягти на свої головні сили.“

„А вони не пішли?“

„Не пішли, бо вечір учинився. Ніч битву спинила. Але нині, ранним ранком почалася вона на ново. От, чуєте, як гармати грають. О! це наші, а це московські, о, як ревуть.“

Гармати дійсно ревіли, як дикі тури, аж здавалося, дерева підскакують у лісі.

„Нині буде тут такий бій, якого давно вже не бувало. Такої сили Москалів, як тепер, земля ще наша не видала. І Трубецький і Пожарський і Бутурлін і наш проклятий Безпалій, чортиб йому писок лизали, — кого там нема! Сто тисяч тієї сарани настигалося. Вертайте, панночко, з нами. Але я і спитати забув, хто ви такі.“

„Я сотникова Шелестова донька, Олеся, а це наш конюх.“

„Тимохвія Осиповича донька? — спитав дідусь.“

„Егеж, того самого.“

„Знаю його, знаю. Колись ми разом у походах бували. Він учора теж з гетьманом за Москалями ганявся.“

„Що ви кажете, дідусю?“

„Те, що чуєш, дитино. З сотнею своєю виступав. Кажуть великої слави набрався.“

Олеся, мов засоромлена голову опустила. „А його осавул?“ — ледви чутно спитала.

„От що тобі знати заманулося!“ — усміхнувся старий. — „І осавул теж хоробро бився.“

„А цілі вони?“

„Вчора були цілі. Сам бачив, бо начею до козацького обозу підходив. Шелестова сотня з краю стоїть, у захисточку, добре її гетьман примістив. Як виїхати з ліса, то в кого добрі очі, той і догляне.“

„Боже ти мій!“ — Аж скрикнула Олеся. „Догляне?“

„Егеж, коли не поперекували боєвих частин, бо кажу тобі, там бої ідуть. Вертайся. Небезпечно. Куля розуму не має. Ще яка не дай Боже, в тебе попаде, замість у ворога.“

„Я не вернуся, дідусю!“

„Ов!“

„Я такий обіт перед Пречистою склала, що до своїх піду.“

„А щож ти там допоможеш, дівчино?“

„Ніхто не знає, до чого він придатися має. Може і я до чого придумаю. Оставайтеся здорові!“ — і торкнула острогами коня.

„Стривай!“ — гукнув за нею дід. „Якже воно бу-
лоби, колиб я Тимохвія Осиповича доньку самою
пустив. Таж він мене на страшний суд позвавби,
колиб з тобою щось поганого приключилося.“

Кажучи це, відіпняв від воза коня, поправив на
нім кульбаку і ногу встромив у стремя. В цей мент,
мов відмолод. Десь і плечі йому розпростувалися
і очі повеселійшали, розгорілися. „А добудьте мені
з воза дрючину!“ — гукнув на своїх. „Бачу, що
мені своєю смертю не вмірати!“

„Діду, а ви куди?“ — почувлися голоси жіночі.

„Куди? А по смерть собі їду. Не бачите?“ —
І засміявся. Але скоро споважнів і промовив голо-
сом рішучим: „Щож то ви хочете, щоби я осоро-
мився на старість? Дівчина, неопірена пташка, тай
тая зі свого гнізда вихопилася і на бурю летить,
а я, колишній запорожець, з бабами і дітьми маю
в монастирі акахвист відмовляти. Ні, ні, не буде
того, не буде!“

Почувши такі докірливі слова всі мушину, що
з валкою тягнули, заметушилися. Стали витягати
з возів рушниці і ратища, стали коний сідлать.
Жінки й діти зняли плач. Дідусь повернувся до
хлопів. „Усім вам іти годі, бо навіть коний зайвих
стільки в нас нема. І жіноту мусить же хтось у мо-
настир відвести тай монастиря від усякого припадку
обороняти. Буде так, як я вам скажу!“

„Кажіть,“ — згодилася валка.

А тоді дідусь, що сильніших і що молодших му-
щин вибрав, обділив їх збруєю, поблагословив вози,
з жінками й дітьми, що на них сиділи, і з усім до-
бром казав поспішати в монастир, та молитися за
дідову душу, бо вона в його тілі не дуже то крепко

сидить. Хто зна, чи не вихопиться нині і не полетить до товаришів своїх, що покинули його під Жовтими Водами, під Корсунем, під Берестечком, під Батогом і у всіх тих других боях, котрим він уже і лік*) згубив.

Валка з жінками і дітьми, з коровами й цапом, великим охотником до мандрівних пригод, потягнула під проводом кількох старших муштин туди, де понад верховіттям дерев мерехтів у сонічному сяйві золочений монастирський хрест.

Дідусь довго дивився за ними, а тоді повернувся до свого гуртка. „Армія вперед!“ гукнув і розсміявся широко, аж ліс почав шуміти веселіще.

*) Число.

XXVIII.

Як виїздили з ліса, то замість синього неба, побачили сірі клуби диму, що ніби морські філі, ніби хмари вітрами порозривані, клубилися та снувалися по широких долинах над річкою Соснівкою, гень аж до Сейму.

В тих димах щось снувалося, суєтилося, бушувало. Задалеко було, щоб можна побачити людей, але по шумі й гулі незвичайнім, по таракотінню самопальних і по гугутінням гарматних стрілів знати було, що там збувається оце страхітне видиво, котрому на імя битва.

„І в тому пеклі, — погадала собі Олеся, — мій батько з Петрусем. Там може й рішається наша доля. А я малаб у монастирі сидіти?“ Ще вона й не подумала того, як почувся тупіт кінських копит. Якийсь їздець здоганяв їх на спіненім коні.

Дідусь зупинив на хвилину похід своєї „армії.“

„Це свій, бо ворог одинцем на нас не нападавби.“

І дійсно був це свій.

Розхрістаний, задиханий, потом облитий причвалав до Олесі старий Авдій.

Конюхові душа в п'яти влізла.

Але Авдій навіть не глянув на його, лиш до Олесі пристав.

„Панночко, а виж куди? Якже це? Як ви могли?“

„Заспокійтеся, Авдію. До батька йду.“

„Я відповідаю за вас. Не дозволю на таке божевілля. Вертайте в монастир!“

Його голос звучав так грізно, немов він не до своєї панночки балака, а служниці своїй приказ дає.

Дідусь зрозумів, що тут діло скрутне, бо Шелестова донька в батька свого вдалася і поступатися не любить. „Товаришу! — озвався до Авдія. — Лиши дівчину, хай і вона битву побачить. Дітям своїм колись розкаже, хоробрих козаків на світ приведе. От краще ставай біля мене. Поїдемо разом. Не дамо твоїй панночці кривди зробити. А як згинемо вкупі, так щож! І таке нераз бувало. Подайже руку, старий!“

Авдій глянув на діда і ніби його хто зимною водою облив. Цей дід нагадував йому колишніх товаришів, нагадував молоді літа. Не надумуючися довго простягнув до нього руку. „Правда твоя, батьку. І в монастирі не дуже то безпечно.“

„Нігде нині не є безпечно, брате. А перед смертю і в печі не заховатися. Знайде тебе проклята.“

„У полі може воно й безпечніше, як за дряхлими монастирськими мурами.“

„У полі місця доволі. Не люблю я тієї діточої тісноти. Набий собі люльку моїм тютюном.“ Закурили, бо коням треба було передих дати. Сонце вже таки добре припікало.

„А кудиж нам тепер?“ — питався Авдій дідуся.

„Я так само знаю, як ти,“ — відповів цей.

„Вчора знав, як війська стояли, а нині хіба по стрілах можу пізнати звідки, котрі стріляють. Але стрівай Є тут таке дерево, що з нього гень аж поза Сейм видно. Полізу і побачу.“

„Ти?“

„Гадаєш не видрапаюсь на дуба? А очі я теж не даром у лобі ношу.“

Підіхали до того дерева, старий став ногами на сідло, вхопився гиялки, підскочив, як хлопець, що за грушками на грушу лізе і тільки гилля за ним затріщало.

Олеся не втерпіла. Пішла його слідом.

Даром благав її старий Авдій. Вона, як осавул до дідуся пристала.

На другій гиялці примістилася. Деякі вітки повідгинала, чимало листя хутенько з тих віток пообривала, і ніби крізь зелене вікно далеко перед себе гляділа.

Хвилину не бачила нічого.

З болот піднімалися останки поранкової імлі, її місце курява і пилюга займала, після кожного вистрілу дими, великими, брудними ганчірками снувалися.

Ніби весь копіт, весь дим зпонад Десни, Сейму і Сосниці в туя долину збігся і великою, мутною, сивою аж чорною хмарою понад нею повис.

Аж повіяв вітерець від сходу і туя хмару трохи на захід посунув.

Тоді Олеся побачила вузку, синю стрічку, що аж по виднокруг химерними ізгибами викручувалася. А як гаразд у туя стрічку вдивилася, то завважила, що в одному місці крізь неї ніби гадюка довга, груба, різноцвітна перевалювалася. То червоні, то жовті цятки і перстені на тій гадюці вилискувалися, то грубшала вона, то знов тоншим валком витягалася, іноді таким тонесеньким, що здавалоса, ось-ось і прорветься.

Іноді тая потвора спинялася і тоді ригала наперед себе огнем, сіркою, димом, як гаспид на образі страшного суду під окапом церковним.

„Бачиш, дитино?“ — спитався дідусь.

„Бачу,“ — відповіла Олеся. „Що це таке?“

„Москалі крізь Сосницю по мості переходять.“

Олеся очі туди впялила.

„І богатож бо їх!“ — аж крикнула трівожно.

„А вжеж що не мало. Тисяч з трийцять, коли не більше. Пожарський половину московської армії зпід Конотопу проти наших двигнув.“

„А наші де?“

„Наших звідси не видно. Гетьман головні свої сили перед Москалями у захисточку доброму заховав, а Татари на право до урочища Торговиці пішли.“

„Боже ти мій! Звідки тих Москалів стільки набралося! Таж вони наших заллють!“

І дійсно Москалі крізь Сосницю перейшовши, по широкій долині розливалися. Ніби тая гадина крізь річку переповзла і тепер по зелених лугах крутилася, перстенилася, ізгибами грубими, важкими, товстими на супочинок лягала.

Це Пожарський полчища свої боевим строем порядкував, гармати на вигідні позиції підкочував.

Ще сонце не сходило, ще навіть не розвиднювалося, як він тую роботу почав, а все ще військо його плало і плало, ніби долину цілу затопити взялося.

Олеся дивилася на цей перехід і турботно зітхала.

Її конюх і собі на дерево ще вище від неї виліз, і кількох ще, тільки старші діди біля коний залишилися, бо коні трівожилися, ухами стригли, храпами сірковий задих втягали, треба їх було добре за ховсти тримати, щоб не вирвалися та не побігли.

Авдій під деревом стояв. Був лихий, що й собі вилізти туди не може. Але пощо лізти, коли й так ні-

чого не побачивби, бо очі його більше вже позад себе, як перед себе гляділи.

А всеж таки не втерпів. „А що там до чортової матері?“ — спитався.

„Москалі через Сосницю переходять“ — відповіли дідусь і Олеся нараз. А конюх від себе додав: „Такого їх багато, як мурашні!“

„За той час, як ми з Польщею воювали, наплодилося Москви чимало,“ — зітхав старий Авдій. „І чимало діла буде, заки ми їх перечистимо трохи.“ А пригадавши собі Олесю, додав: „Тільки ви, панночко, не вигинайтеся так дуже, щоб не злетіли з дуба. Рукою за онтую гиляку держіться, щоб яка погана куля до вас не приблукалася.“

„Будьте спокійні, Авдію, я тут, біля дідуса.“

Вона до того дідуса дійсно так прилипла, буцім його від маленької дитини знала. А він, що нового завважив, зараз і її показував.

„От-от і перевалиться Москва,“ — говорив. „Вже лиш хвіст за мостом остався. Вози з муніцією переїзджають.“

І дійсно за мостом ще тільки хвіст тієї гадюки вилявся, а ціла вона на долині лежала, аж долина з зеленої чорною зробилася. Ніби гадюка траву жерла, ніби вона подихом і смородом своїм їдким все життя кругом до решти затроїла.

Аж принишкла, причаїлася, завмерла, — до скоку на свою жертву готовлячись.

„А там, бачиш, дитино, там!“ — показував рукою дідусь. „Там наші до мосту підкопуються“.

Олеся за дідусевим пальцем зіницями побігла.

До мосту, крізь котрий ще до решти не переповзла московська гадюка, українська гадючка підлазила. Ти-

сяч кілька козацьких рук землю заступами рили, щоб непомітно для Москалів до мосту ровом підступити.

Дідусь підскочив на гияці, аж гияка під його чобітьми затріщала.

„Дійдуть! Йй Богу дійдуть!“ — кликав, мало з радості в долоні не плескав. „От молодці! Таки дібуться того, чого хотіли! Скорійш, скорійш, щоб не отямилася Москва!“

„Якого чорта ревеш?“ — гукав з долини Авдій, але дідусь не відповідав йому, так сильно захоплений був тим підступом козацьким. А, діявольські синки, тілький рів за яку там годину вирили і такий глибокий, що й конем переїдеш і ніхто тебе не догляне. Пеські сини. Люблю я їх!“

„Затулило тобі!“ — гукав Авдій. Чого репетуєш, як на пуп? Що там такого, питаюся тебе!“

„Козаки до мосту підкопуються,“ — відповіла Авдієві Олеся.

„Ну, так що?“

„Міст за Москалями зруйнують.“

„Пощо?“

„Щоб Москалі вернуться не могли.“

„Ага. Значиться гетьман їх у западню тягне. Ну, ну! Побачимо, що з того вийде.“

Незабаром і побачили.

В цей мент, як козаки ровом до мосту під проводом молодшого Гуляницького наближалися, на долині, ніби буря звіялася.

Щось загуло, зашуміло, заграло, загуготіло. Стая вірлів дужим помахом крил на товпища московські налітала, хвиля на ріці знімалася. Це гетьман з кількома тисячами козаків і з кількома польськими хоругвами на армію князя Пожарського, що перейшовши

через Сосницю до бою готовилася, в божевільному розгоні наскакував. Блестіли шаблі, як крила маяли рукави різноцвітних контушів, тисячами блискучих язиків кінці списів воздух перед собою кололи...

Ось-ось і зударяться!

Олеся до дідуся притулилася.

„Наші ідуть!“ — прошепотіла.

„Наші...“ — відповів, зітхаючи дідусь.

„Наші,“ — підхопив на долині Авдій.

„Наші!“ — весело гукнув конюх, — „наші, наші, наші ідуть,“ — зашуміла зелена діброва.

Дідусь, хоч колишній козак, до атаків кінниці привиклий, не міг спокійно дивитися на цей божевільний гін. Кілька тисяч козаків і Поляків на кількадесять тисяч московської армії неслося. Що це гетьманові до голови прийшло? Він же не молодик, не новик у воєнному реместві, як він може що найкращу свою кінницю на певну погубу вести! І сам він на переді з шаблею на білому коні. Жупан на йому синій, як те небо над ним і весь він горить, як святий архистратиг Михайло, золотими красками мальований. Шкода і їх і його! Пропадуть, пропадуть що до одного!

Річка шуміти перестала, трава до землі притулилася, ціла природа принишкла, задеревіла, зудару козаків з Москалями доживаючи...

Нараз ревнули московські гармати, заторохтіли мушкети, світ димами вповився...

Олеся очі повіками накрила, — не могла бачити того, що творилося перед нею.

Може там, поміж тими вірлами і її батько і Петрусь на певну загибель, в обійми смерти своєї летять!

А всеж таки цікавість перемогла Розплющила зіниці.

Боже ти мій! Не вжеж це правда? Не вжеж вона від того безнастанного гуку й реву гармат, від того шуму, що мов повинь грізна в долині гуготіла, з ума зійшла! Гетьман перед Москалями втівав. Перше він як архистратиг перед полками своїми летів, а тепер на тилах, як заяць перед хортами шульгає. Москалі нашим на карках сидять... Що раз більше й більше летить їх наздогін. Щораз даліше й глибше вдираються в долину, відбиваючися від мосту і від тих позицій, які після переходу заняли були...

А гетьман утікає!

Боже ти мій, цеж сором, це зневага доброго імені козацького!

Олесині очі слізми зайшли.

Такуж то битву вона бачити хотіла?!

Краще булаб залишилася в монастирі, волосіницію вдягти, чотки за пояс заткнути.

Гетьман Іван Виговський перед Москалями з поля бою втікає!

Аж дідусь заспокоїв її. „Побачиш, що це підступ, дитино. Кажу тобі — підступ. Гетьман князя Пожарського від мосту відтягає. Глянь лиш, як далеко вже світліший загнався. Пожарський горяча голова. Не вдоволиться чим будь. Він нараз усіх побити хотівби.“

„Одним махом сто душ побіяхом,“ — доповіла, сумно всміхаючися Олеся.

Рада була повірити старому й задурити себе, бо може добре з гетьманом і її батько і Петрусь утікали?

„Всех їх бадьоних матерей вирубем і випленим,“ — це звичайна примівка князя, — говорив дідусь. „Але, щоби він нині за тую свою відвагу головою не заплатив... А що, не казавже я?! Не казав? Бач яку штуку придумав нині гетьман! Не даром він у школі старого Хмеля вчився. І не дурний з нього полководець, не дурний. Під його булавою і служити не жаль!.. Так їх, чортових синів, так, щоб не налазили на нас... Так!“

За той час, як Москалі під проводом Пожарського збитою лавою рушили на кінницю Виговського, гадаючи, що гетьман не сподівався такої великої московської сили, зжахнувся і соромно втікає, за той час Гуляницький зі своїми людьми тим ровом, який вони так справно й скоро вирили, не помічено до самого мосту підступив.

„Ламайте його!“ — гукнув. „Хутчіш, хутчіш!“

Кілька сотень кинулося до довгого, доволі кріпко збудованого мосту. Сокирники відрубували бальки, теслі зривали поміст, столярі поралися коло поруч. Все те кидали в воду, між палі, так, що на ріці выросла гать. За хвилину моста ніби й не було. Вода спинювалася на гати, але все ще таки протікала.

„Загатити її до останку!“ — приказав Гуляницький. Козаки, як муравлі розбіглися здовж річки.

Одні косили траву й очерет, другі рубали верболіз та рокиту і все те кидали на гать скоро і справно, ніби вони ніколи іншого діла й не робили. А що Гуляницький мав під рукою людей тисяч п'ять,

так Сосниця в оден мент спинилася в бігу. Лиш болотнисте корито чорнілося там, де ще перед хвилиною синя струя шуміла. Козацька гадючка геть до чиста воду із Сосниці висмоктала.

І тоді то з п'яти тисяч широких грудий залунав по широкій долині голосний, очайдушний регіт...

Козаки своєї радості затаїти не вміли...

Пожарський, почувши цей крик на своїх тилах, і побачивши за собою козаків, зрозумів підступ. Припинив погоню за гетьманською кіннотою і почав свої полки назад завертати.

Але і гетьман зі своїми теж повернувся.

Вже він не заяцем перед Пожарським утікає, але знов, як архистратиг на білому коні перед полками своїми за Москалями скаче. Жупан на йому синій, як те небо над ним, чаплине перо на соболевій шапці, гузики самоцвітами горять, а в руці як блискавиця шабля...

„Наші знов до атаки пішли,“ — відіткнула Олеся.

„Наші...“ повторив весело дідусь.

„Наші, наші!“ — вигукував конюх.

„Наші, наші, наші!“ — шуміла зелена діброва.

Пожарський, побачивши, що за ним Виговський знов з тими самими силами, що й перше жене, прибував зупинити свої полки й прийняти бій. Зупинилися останні лави й робилися першими, налаштувався стрій, артилерія стала знов на козаків палити. Деякі кулі попадали й викликували чималий заколот.

„Ох, дідусю, ох!“ — трівожно скрикнула Олеся, бо серце її задріжало о долю своїх лицарів, тих „наших“, що перед хвилиною, так гарно, мов вірли летіли.

Але в цей мент вереск, якого вона з роду не чула, наповнив собою всі луки і всі левади, всі поля і гаї, весь краєвид по межі виднокруга.

Ніби всі чорти вихопилися з пекла і всі душі грішників, які там каралися і з нестямним вереском на погибель світа ішли.

„Дідусю, а це що?“ — крикнула й собі Олеся.

„Не бачиш?“ — відповів дідусь. „Татари з боку на ліве московське крило напали. Тут і султан Калга і Мурзи Дзяман-Сайдак і Шурин-бей тут. Бачиш, як хмарами стріл Москалів обсипають.“

І дійсно, ніби рої кусливик чмелів Татари на Московку стріли свої затруті випускали, півколесом ліве їх крило околюючи.

А на друге крило напирив Виговський.

Хоробрий князь Пожарський не встояв. Даром на породистому коні, не жахаючись ні стрілів татарських ні козацьких шабель з одного крила на друге перескакував, порядкуючи, заохочуючи, картаючи. Трийцятьтисячна московська армія, з двох боків козаками і Татарами, як залізними кліщами стиснена, стала подаватися назад.

Та не було куди. Гуляницький греблю, яку так дотепно і скоро збудував, в одному місці, як раз проти тилів армії Пожарського, прорвати велів.

Відчинилися шлюзи, бухнула вода і повінею по долині розлилася, широко і далеко, кругом. З переду ворог, козаки й Татари, а з заду, другий, ще гірший, бо непередбачений, — повинь. Москалі опинилися в такій халепі, з якої виходу не було.

Вода, розливаючись по лузі, робила з нього неперехідне багно. Не котилися гармати, по черево грузли в тім багні коні, як мухи в мазі, піші, в дов-

гих плащах, в чоботах важких, навантажені військовим тягарем, бовталися, караскалися, як терхани, і — потопали.

Широкі луки понад Сосницею перемінилися в якусь страхітну кітловину, з якої нікому живим виходу не було.

Не хочеш гинути від козацької шаблі, або від татарського спису, так пропадай у тому болоті.

Гусло воно, бухтіло, кисло від туловищ людських і кінських, як тісто в діжі. Клекотіло, пищало, скавувало, аж Олеся уши пальцями закрила, бо зойків тих і того людського, передсмертного скомління слухати не могла.

А гетьман останки московських полків у тую пельгону розчину мечем своїм, невпинно безпощадно вганяв.

„А подохлиб вони!“ — гукнув нараз дідусь і стрімголов став спускатися з дуба.

Олеся за ним, конюх перший на землю стрибнув, Авдій у стремена скочив.

Ціла валка в оден мент на готові стояла.

Князь Трубецький свіжий полк від Конотопу на підмогу Пожарському вислав. Посувався він полевою глибоко врізаною дорогою, вивозом, так, що здалеку його й не видно було. Там, де дорога не мала досить високих берегів, щоб люди могли сховатися, Москалі на черевах повзли.

Тому їх наші й не побачили.

Виговський, загнавши Москалів у болото і набивши їх та натопивши великі тисячі, кинувся з невеликим відділом за князем Пожарським, котрому всеж

таки вдалось вихопитися з того пекла, перебитися з великими стратами крізь козаків і втікати в напрямі Конотопу.

Виговський гонив за ним.

Відбився від боевища і опянілий рівно побідою, як і охотою ворожого вождя в свої руки дістати, не бачив, що з боків заходить його отсей свіжий полк.

Ось-ось і попадеться гетьман у два огні і замість дістати Пожарського в полон, сам стане його полоненим.

Ось чого так налякався дідусь!

Щоб не було, треба цей московський полк припинити.

Може між тим гетьман упорається з Пожарським, може козаки, або Татари, побачать небезпеку і наспіють на відбій — треба спинити Москалів.

І дідусь зі своєю невеличкою валкою кинувся в напрямі тієї дороги, котрою надвигали Москалі.

Хто галуззя ламав, хто землю рив і впоперек дороги сипав, досить, що за часок провалля широким валом загатили. На щастя в гайку нарубане дерево стосами поскладане стояло, розбирали його і скочували та скидали туди. А тоді й сами за стосами поскривалися, мушкети і пістолі на готові тримаючи. Олеся біля дідуса стояла.

Підсипала пороху, і поправила скалку.

То на гетьмана дивилася, котрий кілька сот кроків перед нею, допавши Москалів, з Пожарським у хороброму двобою потикався, то наслухувала тупоту тисячки чобіт, що все ближче і ближче настигали.

„Пали!“ — почула нараз завзятий голос дідуса і потягнула за курок.

Залопотіли стріли, як ціпи на тоці, обдало її димом, запахло сіркою, по висках хтось ніби молотком застукав.

Ах як горячо зробилося нараз!..

Чогож ті золоті мухи перед очима літають! Звідки тії червоні колеса беруться! Крутиться світ, підскакує земля: гурра! гурра! гурра!..

Не вжеж це битва, не вжеж так виглядає бій?!

„Наші йдуть, наші!“ — лящить в її ухах.

Та голоснійше ще лунає вороже: „гурра!..“

Нараз чорно зробилося. На устах почула щось млісно-солодкого, по жилах розіллявся огонь...

...Де її пістоль. Авдію, пороху підсип! А батько де? Де Петро?.. Чорно... Не вжеж вона Богуна не побачить?.. Гарний такий!.. Де він?.. Де пістоль?.. Авдію!!! Чого це дідусь деревляною ногою так голосно тупоче? Цього стерпіти годі... Дідусю, не гримай так!.. чорно... чорно... чорно...

XXIX.

Ніколи ще сонце не заходило над Конотопом так криваво, як у второк, 27 червня ст. ст. 1659 року.

Широка долина між Сеймом і Соснівкою кровю сплила. Трійцять тисяч московського трупа на боввищу лягло. Такої кривавої купелі з роду-віку не бачила тутешня земля.

Долину дими смертельною наполомою вкривали. Хмарами галки з усіх сторін налітали, стрівожені ластівки стрілками чорними повітрі прошибали, що котра крилом води торкнеться — труп.

Журливо кигикають чайки, гнізд своїх у верболозах понад Соснівкою шукаючи. Бугаї-гупала,*) як спізнений, далекий відгомін гармат, раз-у-раз вигукують: гу! гу! гу!

Крізь занавіси димів, і крізь чорні хмари галок, що над трупами крячуть, бовваніють вежі далекого, конотопського замку і як ясні зірки мерехтять золочені хрести на куполах замкової церкви.

Боротьба звільна ущухає. Бог війни цілоденною працею утомився, спочинку забажав. Вже й йому наскутила різня, вже й він терпіннями людськими і муками конання на нині вдоводився.

Досить, досить! Лишіть щось і на завтра.

Тому ділу ще кінця не видно.

*) Водна птиця.

Воно ще потріває віки, поки не щезне кривда і правда на престолі не сяде.

Нині ви Пожарському за Срібне відплатили. Він там усіх мешканців вирізав, не жалуючи жінок і дітей, а ви тут тридцять тисяч його війська трупом поклали. Лежать вони в болоті, як снопи на лані, котрий повінь залляла. Ще такого погрому не зазнала Москва. Богато крові вищідили ви з її товстого тіла та не тільки, щоб обезсиліла вона. Минуть роки і вона вам подібний бенкет справить. Віддячиться... Далеко ще, далеко до кінцевого розрахунку...

Гетьман Виговський з білого коня на свого карого пересів, бо білий утомлений дуже. Карий кінь з білою стрілкою вище лівого храпа, той самий, що гетьмана колись на Богданові бої носив, до побіди привик. Правою ніжною гребе, дивлячись, як козаки з боєвища московські прапори зносять, як гармати з болота витягають, срібні царські бубни везуть, як перед гетьманом велику царську хоругву з Богородицею і з ликами святих розстеляють.

Дивиться гетьманський кінь і ногою притупує, ніби каже: „так, так.“ І бачить Виговського карий, як з усіх сторін бранців московських підводять, бородатих знатних бояр в халатах довгих, золотом перетиканих, у високих бобрових шапках, з кривими золоченими шаблями і з сокирами сріблистими. А є між ними і син славного Прокопа Ляпунова і двох Бутурліних і кількох полковників і сам князь Пожарський.

Цей і в неволю гордо ступав. До гетьмана, як до холопа царського промовляти береться. Але гетьман тільки з гори подивився на його і ханові в дарунку відіслав. Нехай з ханом балака.

Гетьманові нині не до того.

До його з усіх сторін козацькі полковники, польські намісники, татарські мурзи, копитами боєвими вкриті, і від крові червоні, прискакують, з побідою здоровлять.

А він шапку зняв і ясними очима далеко в майбутнє задивився.

Не діброва це грає, не тирса шумить, не повінь гуде, з усіх сторін з тисячів грудий: „Слава! Слава!“ — несеться.

XXX.

Олеся не бачить і не чує того.

Над нею висить склепіння келії чернечої, на віконці з дрібними шибками пахнуть у глечиках квітки, в углі перед образом Пречистої вічна лямпадка горить.

Крізь відчинені двері філі пахучого повітря з широких лугів уливаються. Вже те повітря не кровю і сіркою, а всіма ароматами рідної землі пахне, — а вона того не чує.

Все її гук гармат причувається, на Авдія кричить, щоб пороху на пістолю підсипав і діда свого просить, щоб не стукав деревляною ногою.

То знов зривається і кудись бігти хоче, бо „наші, наші йдуть!“ бо гетьман у небезпеці.

Тітка Магдалена не відступає від Олесі. Ігуменя теж біля неї тупцює, рани мастями гоїть, жар зіллями гасить.

Аж одного ясного ранку в келію сотник Шелест з осавулом увійшов.

Олеся розплющила повіки і пізнала їх.

Тітка Магдалена з радости розридалася.

„Не говори богато, дитино, бо ти ще сили не маєш, підіжди.“

Олеся подивилася кругом, побачила ту саму келію, в котрій перебувала, заки під Конотоп пішла, поба-

чила батька, Петруся, тітку Магдалену і як колись, безжурним голосом спитала: „А на Запорожцевій Гірці що?“

„Не турбуйся, усе гаразд,“ відповів сотник.

Подивилася на батькову перевязану руку: „І вас теж порубали?“

„Трохи крові пустили мені. Це здорово. Не треба до цирульника йти.“

„І Петруся також порубали?“

„Подарали трохи, та не глибоко, навіть не чув“ — відповів Петрусь.

„А дід?“

„Дід у Запорожцевій Гірці.“

„Я не про нього, а про запорожця.“

„Цей під Конотопом лишився. Як ми вам на підмогу поспіли, він весь у крові лежав. Вміраючи дякував Господеві, що на полю битви душу в його руки віддати може і тебе благословив.“

Олеся перехрестилася й прошепотіла молитву.

„А деж Авдій?“ — спитала по хвилині.

„Авдієві“ — відповів сотник, — „я гаразд чуба намятиб повинен, за те, що не гаразд тебе пильнував, але дякуючи Богові за велику перемогу, простив я йому ще й жупан гарний подарував.“

Тут сотник Шелест на тітку Магдалену зпід ока крадьком глянув і ніби байдуже додав: „тільки Кирилові Івановичові я не простивби. Собака не лиш з полону могого вирвався, але ще й на гетьмана шаблю підняв, кафтан на самій груді розрізав, от-от і до серця дібрався. Так кафтан не з дурного шовку був, а під ним ще й дротяна сорочка скривалася. Зісовгнулася боярчукова шабля, гетьман відбився і покотилася Кирилова борода.“

„Великої чести він доступив, що з гетьманової руки погиб,“ — сказала Олеся.

Більшої, ніж заслужив, — завважив Петро.

Тітка Магдалена зітхнула.

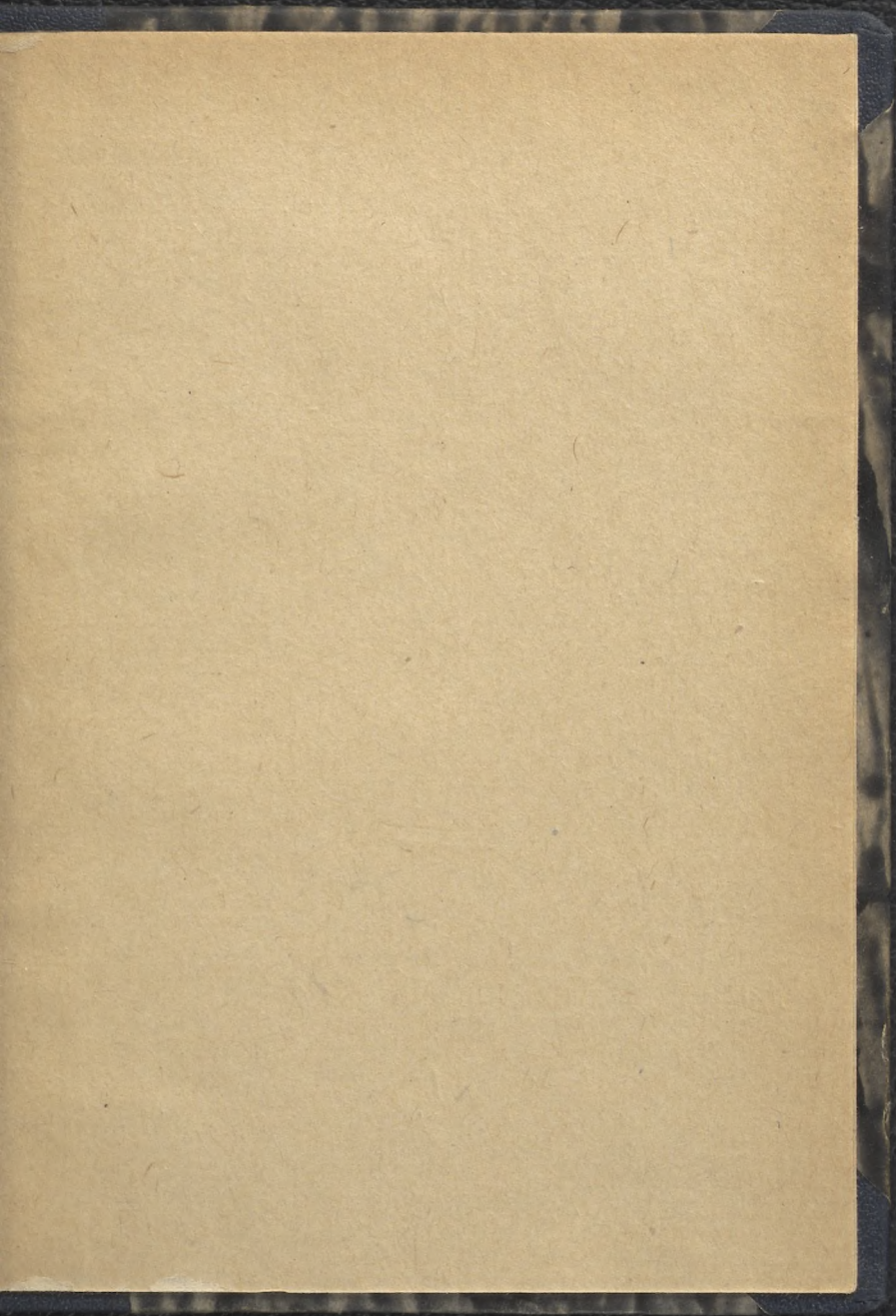
„Кажіть, що хочете, а всеж таки покійний Кирил Іванович гарний мущина був. Жаль тільки, що Москаль.“

„Гарне пірря на вудвуді, лиш смердить,“ — відповів сотник, а звертаючись до Олесі спитав: „А щож ми тепер з Петрусем зробимо, Олесю?“

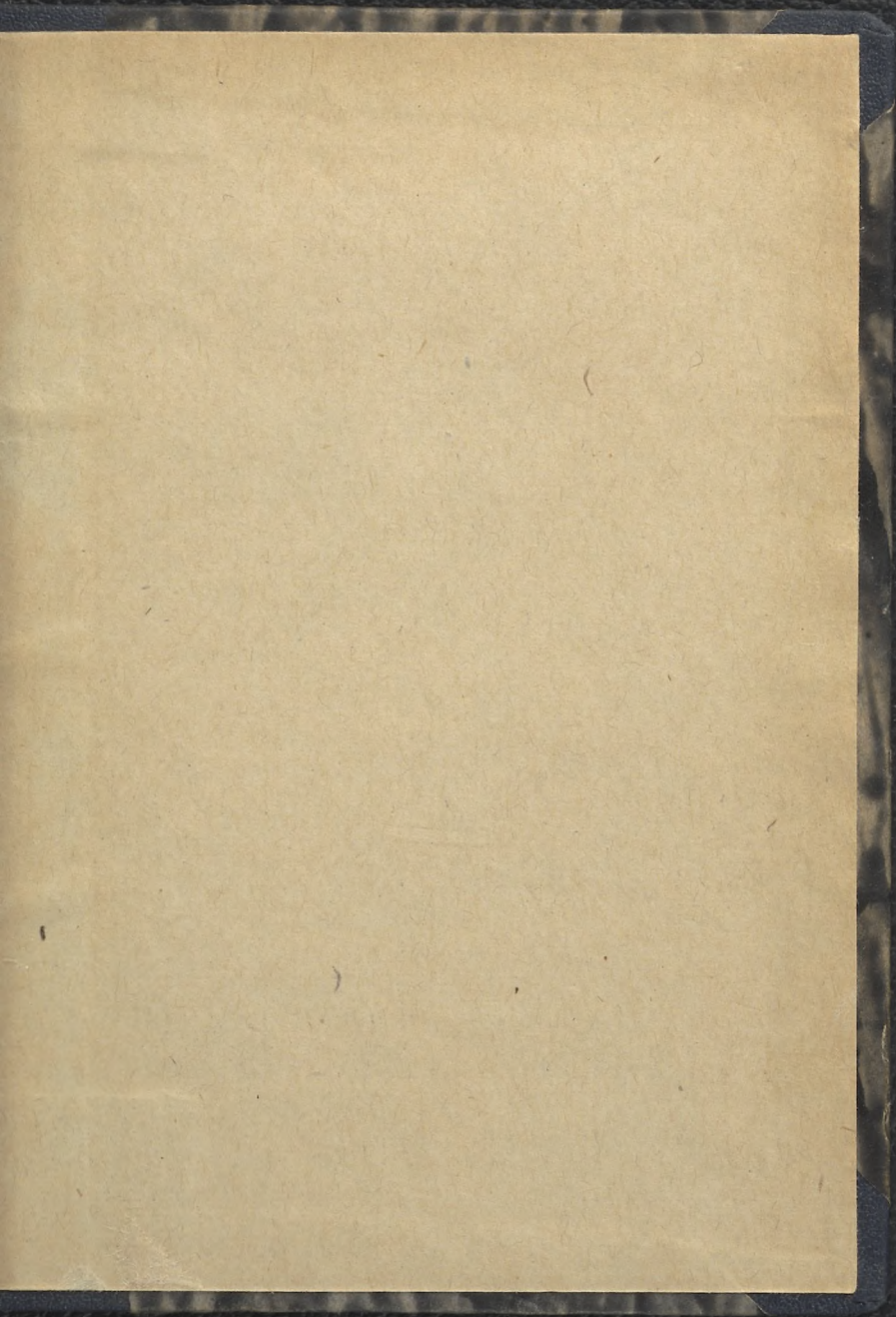
Олеся ліве очко прижмурила, а правим підморгуючи на Петруся, відповіла: — „Як що ви, таточку, приказуєте, так я за нього піду.“

Петрусь біля постелі прикляк, сотник Шелест долоні на їх голови поклав.

50-53

BIBLIOTEKA
NARODOWA

540102